
EDITORIAL

Dítě, děcko, dítko, děťátko neboli, jak se píše třeba v Malé československé encyklopedii, *lidský organismus v údobí růstu a vývoje od narození do patnácti let*, jeho svět, myšlení, myšlení o jeho myšlení, vztahy ke světu dospělých: mé vlastní dětství, dětství potomků... atd. – to vše je tématem tohoto čísla, které k Vám přichází se zpožděním (dodejme, že kratším nežli v loňském roce), za něž se omlouváme.

Mapování dětského světa (a světa dospívání) vedeme trojím způsobem. První esejistická třetina přináší krom jiného přehled pojetí dítěte a dětství ve středověku z pera historika Martina Nodla a text medievalistky Shulamith Shahar o vývojových stupních dětství, jak je promýšleli středověcí autoři. Zpět do současnosti nás částečně vrací esej Bohuslava Blažka, které zkoumají podobu a kořeny současného světa, jenž je jednoznačně *světem dospělých*, a zabývají se *obludami* mýtů a pověr ve výchově dítěte.

A pak už jen a jen literatura – a doufání, že skrze *umění* můžeme dětský svět poznávat nejkompexněji:

Ve druhém oddíle dáváme slovo *literatuře* psané samotnými dětmi a dospívajícími. Úryvek z proslulé prózy devítileté anglické holčičky Daisy Ashfordové z roku 1919, dětské komiksy, básně a prózy Víta Klusáka a Kamily Míkové. Blíž dokumentu stojí žakovské postřehy o *kráse motýla*, ve výběru a s komentářem Jiřího Macely. Obraz *jinakého* dětství přináší několik básní nevidomé Pavly Šuranské, *reliéfní* kresby nevidících studentů Konzervatoře Jana Deyla a také malý blok romských textů: z nich upozorníme na úryvek z diplomové práce Lady Vikové *Obraz romské rodiny očima dětí*, v němž jsou obzvlášť cenné záznamy rozhovorů s malými Romy, a vzpomínku Tery Fabiánové *Jak jsem chodila do školy*.

V třetí, *klasicky literární*, části se téma dítěte objevuje v celé škále podob: Polka Hanna Krallová vypráví o muži, který usiluje napsat *knihu o svém dětství*, rozvzpomenout se; Kristien Hemmerrechtsová píše o ženě, které zemřelo dítě; rakouský prozaik O. P. Zier vzpomíná na venkovské dětství a snaží se vystopovat počátky svého vnímání světa... Ani v tradičním básnickém konci dětské téma nemizí: básně *snad první* americké básničky Anne Bradstreetové, *otcovské* básně Pavla Kolmačky, verše Vratislava Färbera, inspirované náhrobky dětských hrobů.

Mezi tématy pro letošní rok by se v návaznosti i kontrapunktu mělo objevit číslo *o stáří a stárnutí*.

PÍSEŇ NA ÚVOD

Jiří Suchý: Blázen a dítě / 5

DĚTSTVÍ

Martin Nodl: Dětství v předmoderní době / 7

Shulamith Shahar: Vývojové fáze dětství (přel. Martin Nodl) / 31

Bohuslav Blažek: Zdroje soudobého konceptu dětství / 39

Bohuslav Blažek: Výchovné pověry / 51

Proměňování vína ve vodu (vybral a komentuje Přemysl Rut) / 61

Martin Valášek, Jan Jandourek: Svět Foglarových Stínadel / 69

+ + +

Daisy Ashfordová: Mladí náštěvníci neboli Páně Solníčkův plán (přel. Ladislav Šenkyřík) / 88

Co tím chtěl motýl říci? (vybral a komentuje Jiří Macela) / 103

Vít Klusák: Teplý zimní den a jiné texty / 107

Kamila Míková: Honza, Tom a Pavel / 119

Pavla Šuranská: Pokoj změněný v zpověď / 125

Lada Viková: Obraz současné romské rodiny z pohledu dětí / 128

Tera Fabiánová: Jak jsem chodila do školy (přel. Milena Hübschmannová) / 139

Helena Šamková: Pamatuju si (přel. Jan K. Červenka) / 151

Helena Demeterová: Saraka (přel. Milena Hübschmannová) / 155

Vlado Oláh: Básně (přel. Jan K. Červenka) / 157

František Demeter: Dvě dětské písničky (přel. Milena Hübschmannová) / 161

+ + +

Kristien Hemmerechtsová: Teta (přel. Šárka Pirožková) / 164

Hanna Krallová: Pouhý žert (přel. Pavla Foglová) / 175

O. P. Zier: Č. p. 26 (přel. Ivan Binar) / 181

Ákos Kertész: Patová situace (přel. Ana Okrouhlá) / 185

Povídáčky hanácké babičky (připravil a komentuje Jakub Krč) / 191

Vratislav Färber, Miroslav Urban: Dítě moje vlažně spi / 197

Anne Bradstreetová: Dvě básně (přel. Tomáš Míka) / 201

Adam Zagajewski: Ohrada, kaštany, svlačec, Bůh (přel. Petr Borkovec) / 203

Básně Jana Vladislava, Jiřího Dynky, Miloše Tomasca, Pavla Kolmačky

a Petra Čermáčka / 207

...a výpisky z Alice Millerové a Adalberta Stiftera

BYLO NEBYLO

Tihamér Tóth: Čisté dospívání (přel. Školské sestry OSF) / 227

POD ČAROU

Hodnoty a každodenní život (Václav Břicháček) – O společenství a dospělosti (Bohuslav Blažek) – Zpráva o životě dětí, které místo rodiny vychovává stát (Ljuba Václavová) – Karafiátovi Broučci aneb Kalvín v Čechách (Aleš Roleček) – Poslední tři Vpředy (Martin Valášek) – Dětství je drama (Pavel Zach) – Alice Millerová: Opomíjený klíč (Alena Bláhová) – Tři knihy (Jan Jandourek) – Božská komedie před Dantem (Lenka Jiroušková) – Poutníková cesta Johna Bunyana (Martin Valášek) – Poslední Böhme (Václav Petrbok) – Dvě v jedné (Petra Hůlová) – Tolik ztracených dětí v pražských kinech (Martin C. Putna) – Jmenujeme se, jak nám říká svět (Milan Machovec) – K výtvarnému doprovodu čísla (Evžen Perout) – Errata / 236

BIBLIOGRAFIE ŠESTÉHO A SEDMÉHO ROČNÍKU / 285

VÝTVARNÝ DOPROVOD

Kresby nevidících studentů Konzervatoře Jana Deyla na Maltézském náměstí v Praze

SOUVISLOSTI 4/1996 REVUE PRO KŘESŤANSTVÍ A KULTURU

Vydává Sdružení na podporu vydávání časopisů.

REDAKCE / Petr Borkovec, Jan Jandourek, Štěpán Nosek, Václav Petrbok, Martin C. Putna, Martin Valášek, Jan Klimeš (tajemník redakce)

REDAKČNÍ KRUH / Bohuslav Blažek, Miloš Doležal, Bohdan Chlíbec, Václav Konzal, Jakub Krč, Jan Linka, Zdeněk Neubauer, Antonín Petruželka, Přemysl Rut, Jan Spousta, Jiří Zajíc a další přátelé

OBÁLKA a osnova grafické úpravy Jiří Médílek

KONTAKTNÍ ADRESA / Jindřišská 5, Praha 1, 111 50

Číslo účtu u České spořitelny 70033-1310554-038/0800 / Mezinárodní indexové číslo 47 404, ISSN 0862-6928

Cena 59 Kč / Objednávky přijímá Firma Ji-Pe, Burdova 1227, 198 00 Praha 9-Kyje, tel. (02) 66 31 1209

K dostání u vybraných knihkupeců / Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím poštovní přepravy Praha, č. j. 1299/93 ze dne 21. dubna 1993 / Sazba MU typografické studio, Praha / Tisk Grantis, s. r. o., Ústí nad Orlicí / Sazba předána k tisku 10. března 1997

TOTO ČÍSLO VYCHÁZÍ S PODPOROU MINISTERSTVA KULTURY ČR

JIŘÍ SUCHÝ / BLÁZEN A DÍTĚ

Blá zen a dí tě Dva lí dé pros tí Bro dí se sně hem
 Zim ní křa ji nou Blá zen a dí tě Pro mrz lých kos tí
 Ur ěí tě bě hem Zi my za hy nou Šlé pě je ti ché
 Po nich tu zby ly Ne ště stí dý še Z do je mných stop
 Šlé pě je ti ché Krá ě jí kčí li Krá ě jí ti še
 Cí lem je hrob

MEZI HRA

Nad kra jem plu li Ja ko dva mra ky Še di vým stes kem
 Slun ce za kry li Nad kra jem plu li Ja ko dva mraky
 Po tre stat bles kem Svět náš roz mi lý

Blázen a dítě
 Dva lidé prostí
 Brodí se sněhem
 Zimní krajinou
 Blázen a dítě
 Promrzlých kostí
 Určitě během
 Zimy zahynou

Nejtěžší vločky
 Které kdy spadly
 Snesly se na ně
 S krutou radostí
 Nejtěžší vločky
 Tíše se kladly
 Na bílé skráně
 Vnikly do kostí

Kam asi míří
 Ukrutným mrazem
 Sněhem a ledem
 Podivný pár
 Kam asi míří
 Sníh padá na zem
 Dítě je bledé
 Blázen je stár

Šlápěje tiché
 Po nich tu zbyly
 Neštěstí dýše
 Z dojemných stop
 Šlápěje tiché
 Kráčejí k cíli
 Kráčejí tíše
 Cílem je hrob

Blázen a dítě
 Prošli tím krajem
 Lhostejných lidí
 V onen zimní čas
 Blázen a dítě
 Kdo z vás má zájem
 Ať jde a vidí
 Co dovede mráz

Pšenice kvetla
 Nebe se smálo
 A slunce na zem
 Svítilo v ten čas
 Pšenice kvetla
 Když se to stalo
 Dítě a blázen
 Zjevili se zas

Nad krajem pluli
 Jako dva mraky
 Šedivým steskem
 Slunce zakryli
 Nad krajem pluli
 Jako dva mraky
 Potrestat bleskem
 Svět náš rozmilý

(Jiří Suchý, Písničky,
 Praha 1969)

MARTIN NODL/ DĚTSTVÍ V PŘEDMODERNÍ DOBĚ

Jaromír Pšánský (nar. 1975), Postava, 1993

Natura fit, ut liberi a parentibus amentur
 (Je přirozené, že rodiče milují své děti)
 Marcus Tullius Cicero
 De finibus bonorum et malorum III, 19, 62

„Středověká společnost neměla žádný vztah k dětství. To neznamená, že by děti byly zanedbávány, opuštěny nebo opovrhovány. Smysl pro dětství nesmíme zaměňovat s náklonností k dětem. Smysl pro dětství odpovídá vědomému vnímání zvláštnosti dítěte, oné zvláštnosti, která dítě zásadně odlišuje od dospělých, dokonce i od mladých dospělých. Takovýto vědomý smysl pro dětství neexistoval. Dítě proto od chvíle, kdy mohlo žít bez stálé péče své matky, kojné nebo vychovatelky, patřilo ke společnosti dospělých a nadále se od ní nelišilo.“ (Arigs 1978, s. 209)

Když v roce 1960 uveřejnil francouzský historik Philippe Arigs knihu *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime* (anglicky v roce 1962 pod názvem *Centuries of Childhood*, německy až v roce 1975 jako *Geschichte der Kindheit*), málokdo z historiků, sociologů a psychologů tušil, že začíná nová etapa objevení postavení dítěte v dějinách. Arigsovo „odkrývání“ dětství ve své době zcela odpovídalo myšlenkovým konceptům, které po druhé světové válce nastolila francouzská „nová historiografie“: hledání nových metodických postupů, kladení zdánlivě absurdních otázek, nalézání originálních, často až příliš vyhrocených odpovědí. Proto na ni musíme nahlížet v kontextu modelu dějin dlouhého trvání, velkých, všeobjímajících obrazů, které se snaží vysvětlit základní tendence určitého, časoprostorově uzavřeného chování a myšlení. Více než třicet let, které nás od Arigsovy knihy dělí, bylo vyplněno mohutně se rozvíjejícím zájmem o dětskou otázku ve středověku i v raném novověku. Jeho výsledkem není zhroutení Arigsova konceptu, nýbrž posunutí platnosti některých tezí do mnohem staršího období vývoje evropské společnosti, než si dovedl jejich autor představit a připustit.

Základní myšlenkou, kterou Arigs v *Dějínách dětství* předložil, je konstatování, že středověk neměl žádný smysl pro dětství. Dětství bylo nedůležitou a krátkou fází života, která byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo v zásadě integrováno do společnosti dospělých. Být dítětem neznamenalo ve středověku nic jiného než být malým dospělým. Děti nežily ve svém vlastním světě,

který by se výrazně odlišoval od světa dospělých. Ke změně této situace došlo podle Arigse až v 16. a počátkem 17. století, a to především v prostředí kulturně i sociálně výše postavených vrstev dvorské a městské společnosti. Tato změna byla zapříčiněna vzděláním, výchovou a školou, které získaly centrální význam v lidském životě a ve svém důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako svébytných fází sociokulturního vývoje každého jedince. Odstup mezi dětstvím a dospělostí se neustále zvětšoval a vedl ke vzniku dětského světa, který je charakterizován dětským oblečením, dětskou prací, typicky dětskou hrou a zábavou a specificky dětským vnímáním okolí. Teze, které Arigs nastolil a jejichž potvrzení a doložení věnoval více než pět set stran své knihy, vycházely především z analýzy pramenů literární povahy a z obrazového materiálu.

Ve spektru desítek monografických studií, které byly Arigsovou knihou přímo inspirovány, se velmi záhy vyhranily dva v zásadě protikladné přístupy. První z nich, reprezentovaný především anglosaskými historiky sociálních dějin (např. Lloyd de Mause nebo Edward Shorter), jeho interpretace – ve zjednodušené, ba přímo zvlgarizované formě – nekriticky přejal a ve svých závěrech je až absurdně vyhroutil. Ve zmíněných studiích se mluví o zásadní transformaci vztahu mezi matkou a dítětem, která proběhla až hluboko v 18. století. Do té doby společnost opanovala apatie k dětské smrti, nezáměrně dospělých o život malých dětí, nedostatečná a často ani neexistující „spontaneita“. Jednoznačnou příčinou této skutečnosti byla demografická situace, charakterizovaná vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností. Život většiny dětí byl krátký a neplnohodnotný. Děti se rodily a umíraly podle Boží vůle a tento fatální stav se promítal i do přístupu rodičů, u nichž se nevyvinula náklonnost k vlastním dětem. Matky i otcové dávali přednost práci před starostí o děti, kojenecká hygiena a zdravotní péče byly na velmi nízké úrovni, přičemž většina dětí trpěla i podvýživou, což v celém komplexu zapříčiňovalo náhlé a každodenní setkání se smrtí bezbranných dětí. Nedostatek „spontaneity“ se v praxi projevoval neznalostí věku vlastních dětí, nepamatováním si jmen dětí již zemřelých a z toho vyplývajícím opakovaným dáváním stejných jmen nově narozeným dětem v téže rodině, předáváním kojenců kojným, vyživováním dětí kravským nebo kozím mlékem a odmítáním matek kojit vlastní potomky. Většina těchto názorů do značné míry odporuje Arigsovu zkoumání, které je v tomto směru bádání považováno za sociálně předčasné „odkrytí“ dětství, neboť v nižších vrstvách městské a především venkovské společnosti se měl obraz tradičního rodičovského chování bez vztahu k dětství a dospívání dochovat až hluboko do 19. století. Na úkor současného historického bádání však musíme zdůraznit, že se kritika Arigsova konceptu často nevyrovnává s jeho autentickými názory, ale naopak s výše naznačenými vyhraněnými soudy jeho následovníků.

Druhý směr, který *Dějiny dětství* podnítily, zastupují desítky studií i rozsáhlých monografií, které se pokoušely zpochybnit platnost některých Arigsových tezí. Jejich zásadním východiskem byl názor, že dětství jako svébytná fáze života existovalo již

hluboko ve středověku. Především vrcholný a pozdní středověk si vytvořil svou vlastní představu o dětství a mládí, která se na jedné straně odlišovala od našich současných, postindustriálních názorů, na straně druhé se v ní však vyskytovaly i některé prvky, především v citovém vztahu k dětem v rodině, které jsou antropologické povahy a tvoří s naším moderním světem společné období dlouhého, nepřerušeno trvání. Z obecného hlediska je pro tento směr uvažování charakteristická ta skutečnost, že se mu dlouholetým a systematicky zaměřeným pramenným výzkumem podařilo odhalit mnohovrstevnatý obraz dětského světa a různých přístupů k této fázi života ve středověku.

V českém prostředí problematice předmoderního pojetí dětství doposud nebyla věnována výraznější pozornost. Jediným aspektem, kterým se česká medievalistika soustavněji zabývala, byla transformace vztahu k dítěti v období husitské reformace. Mimo tento rámec dítě jako by neexistovalo. V biografických studiích se o konkrétním dětství, pro něž většinou postrádáme dostatek využitelných pramenů, pojednává ve velmi obecných a zploštělých obrysech, výjimečně s pokusem o psychohistorizující pohled. Výzkumy demografického vývoje v Čechách v období od 17. století věnují sice pozornost dětství (porodnost, kojenecká a dětská úmrtnost, velikost a struktura rodiny), avšak většinou pouze s úzkým (kvantitativním) zaměřením na populační chování společnosti. Kdyby si badatel na konci našeho tisíciletí položil otázku o vztahu českého dějepisce k dětství, musel by dospět k zjištění, které odpovídá Arigsovu názoru na středověk. České dějepisceví nemá vyvinutý smysl pro dětství, chová se k němu apaticky a nevšímavě. Podobně jako poarigsovská historiografie ho tedy bude muset teprve nově odkrýt. Následující studie si neklade za cíl vystihnout v celé šíři proměny vztahu předmoderní společnosti k dětství. Jejím smyslem je pouze přiblížení několika základních problémů, jimž se evropské bádání v posledním dvaceti letech věnuje.

Henry Moore píše ve svých vzpomínkách, že jako malý chlapec směl matce masírovat záda olejem na revmatické bolesti. Když jsem si to přečetla, získala jsem náhle k Moorovým sochám zcela osobní přístup. Jeho ležící obrovské ženy s malými hlavami jsem na jedinou spatřila očima malého chlapce, který v perspektivě zmenšuje matčinu hlavu a zvětšuje záda, jež vidí zblízka a zažívá jako něco obrovského. To může být mnohým uměleckým kritikům naprosto lhostejné. Pro mne je to však znamením, jak silně přetrvávají dětské zážitky v nevědomí a jaké možnosti výrazu si mohou nalézt, umožní-li jim dospělý člověk, aby se svobodně projevil.

Alice Millerová, *Dětství je drama*, přel. Alena Bláhová

MLÁDÍ, DĚTSTVÍ, STÁŘÍ

Středověké členění lidského života na jednotlivé etapy vycházelo z konceptu, který v 7. století zformuloval Isidor Sevillecký. Ve svém díle *Differentiae* rozlišil šest stupňů. *Infantia* do sedmi let, *pueritia* do čtrnácti let, *adolescencia* do dvaceti osmi let, *iuventus* do čtyřiceti devíti let, *senecius* do sedmdesáti sedmi let a *senium* do smrti. Ve svém mladším encyklopedickém spisu *Etymologiae* sice posunul rozhraní mezi předposledním (*aetas senioris, id est gravitas*) a posledním stupněm k sedmdesátému roku, přesto však ponechal dvě základní dělicí kritéria: trojčlenné dělení dětství a padesátý rok jako mezník v přechodu do věku, v němž se již projevuje tělesné a duševní chátrání. Během vrcholného a pozdního středověku docházelo k posouvání věkových horizontů nebo k zjednodušení šestistupňové stupnice na čtyřstupňovou, která však nadále pracovala s násobky čísla sedm, jež stanovil Isidor. Největší změnu, která se prosadila do obecnějšího povědomí středověkých intelektuálů, zavedl ve spisu *Imago mundi* Honorius Augustodunensis. Její podstatou bylo posunutí konce třetího stupně (*adolescencia*) z dvacátého osmého na dvacátý první rok. Naopak ve čtyřstupňovém systému, který spojil první tři fáze do jedné, trvala *pueritia* zpravidla až do dvacátého osmého roku. Většina teologů však během svého života používala tyto způsoby dělení lidského věku zároveň, přičemž je podle potřeby a snad i podle publika, jemuž byly jejich texty určeny, přizpůsobovala. Jan Hus například používal jak čtyřstupňového, tak i šestistupňového dělení, přičemž se u něj můžeme setkat i s alegorickým dělením lidského života podle denních hodin. Podobně jako řada dalších pozdněstředověkých teologů opouštěl i Hus při klasifikaci nejtěžšího dětství sedmiletý cyklus, který přece jen nemohl zachytit rychlé změny v duševním i tělesném vývoji dítěte. V roce 1413 např. tvrdil, že k přechodu do druhé fáze dochází již ve třetím roce.

Pozdněstředověká proměna vztahu k dětství, které bylo postupně stále více vnímáno jako bohatě – duševními i tělesnými vlastnostmi – rozčleněná fáze vývoje nedospělých jedinců, se tak začala odrážet i v jinak velmi tradicionalistickém klasifikačním přístupu k lidskému životu. „*A věz, že jest prvý věk člověčí od jeho narození až do zubův vzrůstu a do řečí a slove nemluvnost. Pro to, že dosud člověk obecným během nemluví. Potom druhý věk až do znamení chlupův brady a prsí a slove mladost. Potom třetí věk odtud až do stavu růstu a slove dorostlost. Neb dotud roste člověk u výsost a dále nic. Čtvrtý věk již prostředek života slove mocnost, neb v tom věku jest stav moci člověka k čitelnému znání, že v ten věk člověk znamenitě jest najmocnější. A pak potom, když zemlejí moci znamenité, ale však ne tak, by nemohl skutkův činiti člověčích, přileze věk pátý, starost. A pak, když zemlejí moci, tak že již znamenité hynú skutkové pěti čichův a údův, že již ruce se třeseta, oči blikáta neb tekú, přileze šestý věk, jenž slove šietnost.*“ (Jan Hus, Výklad na vieru, 1975, s. 173–174)

Klasifikační kritéria stupňů lidského života představují pouze jeden ze středověkých způsobů nazírání na dětství. Při studiu vyprávěcích pramenů středověké literatury, která byla určena širšímu laickému publiku, se ukazuje, že sémantické pole slov *puer, adolescens, iuvenis* je v těchto textech mnohem širší než v teologické literatuře. Zároveň je i mnohem méně určováno dosaženým věkem, neboť jeden a týž autor používá pro stejně staré děti odlišná pojmenování a dospělé, kteří již přesáhli dvacátý první nebo dvacátý osmý rok, občas nazývá *adolescens* nebo dokonce i *puer*, přičemž ani použití adjektiva *iuvenis* nebylo pro chlapce i dívky mladší dvaceti jedna let ničím neobvyklým. Problematickým slovem středověké češtiny bylo *dietie – dítko*, které v určitém kontextu nemuselo vůbec vyjadřovat věk, nýbrž alegoricky zobrazovalo člověka, který trpí nedostatkem ctnosti, který se nestará o Boha a o vlastní duši. Jan Hus s odvoláním na proroka Izaiáše dokonce napsal, že dítě může být staré i sto let, pokud nedospělo ke ctnostnému životu. Dětství tudíž vymezil výhradně stavem duše, neboť „*jako tělo roste v věku*“, tak i duše roste „*v ctnosti*“. Podobný sémantický posun můžeme sledovat i u výrazu *puer senex*, který se často vyskytuje v hagiografických textech. Jejich autoři chtěli tímto paradoxním slovním spojením vyjádřit, že světec byl již v dětství moudrým a ctnostným, že jeho svatost trvala celý život, že se světcem nestal, nýbrž jím již od mládí byl. Předobrazem těchto představ byl sám Kristus, který byl Božím synem a Mesiášem již od narození. „*Děťátko pak rostlo a posilovalo se v duchu, plné moudrosti, a milost Boží byla v něm.*“ (Lukáš 2, 40) Jako dvanáctiletý chlapec udivoval Ježíš v chrámě všechny doktory „*poslouchaje jich a otazuje se jich. A děsili se všichni, kteříž jej slyšeli, nad rozumností a odpověďmi jeho.*“ (Lukáš 2, 46–47) Moudrým dospělým již Kristus zůstal i po tomto svém prvním přiznání se k Bohu Otci, neboť „*prospíval moudrostí a věkem a milostí u Boha i u lidí.*“ (Lukáš 2, 52)

MLČENÍ O DĚTSTVÍ - MALÝ DOSPĚLÝ

Středověká teologická a filosofická literatura skutečně nevěnovala dítěti příliš velkou pozornost. Jednou z příčin „mlčení o dětství“ nepochybně byla již zmíněná novozákonní tradice, která se opírala právě o Lukášovo evangelium, které jako jediné věnuje Ježíšovu dětství, byť jen okrajově, pozornost. Kristovo dětství bylo z hlediska dějin spásy nedůležitou a zaznamenaní nehodnou fází jeho pozemského života. Jediným dítětem gotického malířství a sochařství byl Kristus jako novorozeně nebo jako nemluvně. Po celé období středověku ho autoři deskových obrazů a nástěnných maleb zpodobňovali jako nahého, nepřirozeně velikého a na dítě nepatřičně se chovajícího a jednajícího člověka. Jeho gesta nejsou gestem dítěte, ale gesty žehnajícího kněze. Tento stereotyp zobrazování přetrval až hluboko do pozdního středověku. Ještě na malbách Jana van Eycka, Hieronyma Bosche nebo dokonce i Albrechta Dürera mů-

žeme Krista-malého dospělého nalézt. K výrazné proměně způsobu zobrazování dítěte došlo ve výtvarném umění mnohem později než v jiných oblastech. Tento konzervativní přístup však nevyjadřoval absenci smyslu pro dítě a jeho svět ve středověku. Vycházel spíše ze žánrové omezenosti středověké malby.

Nástup dítěte do výtvarného umění probíhal velmi pozvolna. Již ve 14. a 15. století však můžeme postřehnout jednu výraznou změnu. Fyziognomicky je Kristus nadále zobrazován jako dospělý, v jeho gestech a polohách se však již výrazně prosazuje svět dítěte. Na desítkách deskových obrazů můžeme nalézt malého Ježíše, který saje z prsu Panny Marie, který si hraje s lemy jejích šatů, který spí v jejím náručí. K zásadní proměně zpodobňování dítěte ovšem došlo až v souvislosti s prosazením nových motivů a žánrů. Nejvýznamnějším z nich byl vznik dětských portrétů, které se v německém dvorském prostředí objevují mezi léty 1470–1520. Stačí zde připomenout portréty dětí Maxmiliána I., Filipa a Markéty, které vznikly v roce 1483 na habsburském dvoře v Mechelenu, nebo Maxmiliánových vnuků z roku 1502. Pozornost si zaslouží i portrét Jana Fridricha Saského od Lucase Cranacha nebo některé obrazy Hanse Holbeina ml. a Albrechta Dürera. Na německé malířství jistě silně působil vliv italské renesanční malby, která začala děti i mladé dospívající chlapce zpodobňovat zcela realistickým způsobem o několik desetiletí dříve – např. Benozzo Gozzoli a jeho portrét chlapce na fresce *Průvod tří králů* (z let 1459–1460), Piero della Francesca *Zpívající andělé* (kolem let 1470–1475), Bernardino di Betto zv. Pinturicchio *Portrét chlapce* (okolo roku 1480), Domenico Ghirlandaio *Portrét Francesca Sassettiho s vnukem* (okolo roku 1490) aj. Děti na těchto obrazech nemají pouze dívčí nebo chlapecký výraz, ale jsou občas zobrazovány i s typickými atributy dětství – ptáčkem, pytlíkem na jídlo, korálky proti nemocem, panenkou, hudebními nástroji apod. Dítě portrétů přelomu 15. a 16. století je individualitou, kterou lze zcela jednoznačně odlišit od ostatních dětí.

K prosazení realisticky zobrazovaného dítěte do výtvarného umění přispěla i desakralizace témat nástěnných obrazů a především tisků. Na výjevech z každodenního života na venkově či ve městech se stále častěji objevují hrající si děti, žáčci, děti jako pomocníci v měšťanských domácnostech nebo děti, účastníci slavností a hostin. Pro všechny tyto uvedené oblasti však platí, že se ve výtvarném umění objevují mnohem dříve, než předpokládal P. Arigs.

Stejně tak musíme zdůraznit důležitou platnost Arigsovy teze o přístupu středověkých lidí k dětem jako k malým dospělým. To ovšem neznamená, že by středověký člověk, ať byl příslušníkem jakékoli sociální vrstvy, považoval dítě za malého dospělého. Zcela jednoznačně však musíme připustit, že se v konkrétních situacích k dětem jako k dospělým choval. Prvky tohoto chování shledáváme především v dvorské společnosti. Ritualizované zdůrazňování dětské dospělosti mělo v první řadě zajistit kontinuální pokračování vlády. I když středověká společnost na jedné straně přijímala učení o královském dvojím tělu, jehož mystická představa věčné revitalizace činila

z každého následníka trůnu plnohodnotného nositele královské moci a majestátu, přesto se uchýlovala k potvrzení a k proklamativnímu vyjádření následnického práva již v nejtětlejším věku. Prvorození královští synové byli korunováni jako malé děti, občas dokonce i jako nemluvnata. Královské sňatky byly uzavírány často ještě před sedmým rokem dítěte, výjimkou nebyly ani sňatky, jejichž aktéry byly nedospělé děti a k „smrti pracující“ starci. Církevní právo se k platnosti těchto předčasných sňatků stavělo velmi zdrženlivě a většinou požadovalo jejich potvrzení v „plnoletém“ věku. K podobným sňatkům docházelo i mezi sociálně výše postavenou šlechtou, která tvořila elitu středověké společnosti.

Dětství v tomto elitním prostředí bylo prožíváno jinak než ve městě nebo na venkově. Od nejtětlejšího věku byli především synové vychováni k převzetí otcovy vlády. V systému „cestujícího království“ se synové musili velmi často podílet na otcově reprezentaci moci. Ve dvorském prostředí byly děti v nejtětlejším věku odebírány matkám, kojeny najatými kojny a vychovávány jen s velmi omezenou mateřskou péčí. Pod vlivem politické situace docházelo i k případům, kdy následníkům trůnu bylo dětství odepřeno úplně – stačí si připomenout osud Václava II., syna Přemysla Otakara II., který své dětství prožil po násilném odvezení markrabětem Otou Braniborským v krutých a dětskému světu vzdálených podmínkách. Důležitou složkou výchovy dětí z královských rodin bylo studium jazyků, s nímž se začínalo již kolem pěti let. Výuka jazyků společně s brzkou válečnickou výchovou odnímalý příštím panovníkům čas na dětské hry a zábavy. Děti z prostředí elit, které byly předurčeny k mnišské dráze, byly často vsazovány do kláštera již kolem sedmi let. Ani v tomto prostředí dětský čas a prostor neexistoval. Sociální postavení tedy do značné míry předurčovalo možnost plnohodnotně prožít život dítěte. Předčasná dospělost byla při velice nestabilních demografických podmínkách nutností, která měla každodenní vládu smrti napříč sociálním světem alespoň na čas přemoci.

Vytěsnění dětského trápení neurčuje jen život jednotlivce, ale i společenská tabu. Běžné životopisy to ilustrují nanejvýše zřetelně. Čteme-li např. biografie slavných umělců, začíná jejich život pokaždé zhruba kolem puberty. Předtím zažíval umělec „šťastné“, „spokojené“ nebo „bezstarostné“ dětství, někdy také dětství „plné odříkání“, případně „plné podnětů“, ale jak probíhalo toto dětství v jednotlivostech, to, zdá se, naprosto nikoho nezajímá. Jako kdyby v dětství netkvěly kořeny celého života.

Alice Millerová, Dětství je drama, přel. Alena Bláhová

TĚHOTENSTVÍ, POROD A ŠESTINEDĚLÍ

Demografické poměry v předmoderní době činily z dětství skutečně nebezpečné období. Naději na dožití patnáctého roku života měla pouze asi polovina narozených dětí. Úmrtnost do jednoho roku života, včetně úmrtnosti kojenecké, se pohybovala dokonce ještě v 18. století kolem třiceti procent. Desítky biografii bohatých pozdněstředověkých měšťanů dokazují, že děti, které přežily své rodiče, bylo ve srovnání s dětmi, které zemřely před dosažením dospělosti, mnohem méně. I antropologické výzkumy raně středověkých hřbitovů ukazují, že dětská úmrtnost byla velmi vysoká. Kojenci a nemluvnata často tvoří až dvacet procent všech pohřbených, což je při nedostatečné osifikaci jejich kostí a při církevních zákazech křesťanského pohřbívání nepokřtěných novorozeňat číslo jistě velmi vysoké. Děti ve věku do osmnácti let tvoří dalších třicet procent všech pohřbených.

Dětská úmrtnost se promítla i do dávání křestních jmen. V téže rodině byly nově narozené děti pojmenovávány stejně jako jejich již zemřelí sourozenci. V některých oblastech se do této praxe mohly promítat i praktiky vlastní světu lidové zbožnosti. V katarské vesnici Montailou proští věřící na začátku 14. století věřili, že duše zemřelých dětí se mohou vracet zpět na svět. V inkvizičním protokolu, který zachycuje výslechy katarů, se dochoval rozhovor dvou z nich o již zmíněném putování duší.

Guillaume Austatz: *„Moje kmotra Alazaes Munier byla smutná. Během krátké doby ztratila všechny své čtyři syny. Když jsem ji viděl tak smutnou, ptal jsem se jí, co je příčinou jejího smutku.“*

Alazaes Munier: *„Jak nemám být nešťastná, vždyť jsem v tak krátké době ztratila čtyři syny?“*

Guillaume Austatz: *„Nic si z toho nedělej, kmotřičko, znovu se s nimi setkáš.“*

Alazaes Munier: *„Ano, v ráji.“*

Guillaume Austatz: *„Ne, zde dole, již v pozemském světě je znovu získáš, protože ty jsi ještě mladá. Budeš znovu těhotná. Duše tvého mrtvého dítěte se vrátí zpět do tvého břicha. A potom duše toho dalšího a tak dále!“*

„Nebezpečnému prostředí“, do něhož se děti rodily, se společnost, kterou ovládala lidová zbožnost – navzájem prorostlá údy učené zbožnosti, církevních nařízení a zákazů, pověr a profánního zbožštění přirozeného světa –, snažila bránit pomocí ochranné magie. Vázání amuletů na krčky novorozeňat, věštění jejich osudu z vosku nebo z olova, zařikávání, vkládání předmětů nebo rostlin do kolíbek, lití vody nebo pálení ohně před prahem domu však nemohly vysoké dětské úmrtnosti zabránit. Její příčina spočívala ve špatných hygienických podmínkách a nezivilizovaných hygienických praktikách, v nerozvinuté lékařské péči, v nedostatečné a pro dětský organismus často nevhodné a nevyvážené výživě (ani alkohol, tedy především pivo, nebyl žádnou výjimkou). Interpretovat tyto skutečnosti jako výraz nezájmu o dítě a jeho svět by ovšem bylo poněkud nepřesné. Zlepšení a zkvalitnění všech těchto stereotypů

lidského jednání nepochybně vedlo k zásadnímu poklesu kojenecké a dětské úmrtnosti, ale v žádném případě nepůsobilo na zvýšení zájmu o dítě, potažmo pak na zintenzivnění citových vazeb a vztahů v rodině.

Zájem o dítě ve středověku začínal již v jeho prenatalním životě. Církevní nařízení zavrhovala veškeré praktiky, jejichž účelem bylo zabránit početí, a důsledně zakazovala jakékoli přerušení těhotenství. Žena, která „vyhnala plod“, se dopustila hříchu, za nějž se musela kát. Na druhé straně však jak církevní, tak i světské právo chránily těhotnou ženu před mučením a před popravou, čehož ženy, kterým hrozilo útrpné právo, zneužívaly. Těžké, většinou hrdelní tresty, se však vztahovaly až na vraždy již narozených dětí. Části těla nenarozených dětí pronikly i do lidové magie. Srdce nebo prsty potracených nebo z těla mrtvé matky vyjmutých dětí, byly považovány za magické předměty, které ochraňovaly zločince.

Výtvarné zobrazování těhotné ženy nalezneme na obrazech se sakrálními motivy již v období vrcholného středověku. Jejich inspirací byla těhotná Panna Maria nebo její matka sv. Anna. V 15. století těhotenství proniká i do profánních obrazů. Jeden z vrcholů zachycení těhotné ženy ve středověku představuje dvojportrét Giovanniho Arnolfiniho a jeho manželky od Jana van Eycka z roku 1434. K rozšíření motivu těhotné ženy dochází na konci 15. století s rozvojem knihtisku, kdy jsou vydávány první lékařské knihy, jejichž součástí jsou i rady porodním asistentkám.

Skutečný zájem o dítě však začíná teprve po porodu, neboť až do poslední chvíle před „slehnutím“ se těhotné ženy účastnily běžného života, i když staročeské pojmenování blížícího se porodu – „stonat k dítěti“ přece jen odráží určitou změnu normálního stavu. Prospěch ještě nenarozeného dítěte ležel velmi dlouhou dobu mimo rámec zájmu filosofů, teologů, ale i lékařů. Medicínské příručky, které se detailně zabírají vývojem dítěte v prenatalním stadiu v těle matky a zároveň diskutují optimální způsob života těhotných žen, vznikají až na konci 15. století. Jejich kompilátoři se většinou odvolávají na názory antických autorů, kteří vnímali vliv těhotné matky na život dítěte – Hippokrates, Aristoteles, Galenos.

Pomoc při porodu byla do 17. století výsadou žen. Ve středověku bylo téměř nemyslitelné, aby se porodu účastnil muž. Již od 14. a 15. století však docházelo především ve městech ke specializaci a institucionalizaci funkce porodních asistentek. Protože však klášterní a univerzitní medicína z pochopitelných důvodů nevěnovala problematice porodu pozornost, jedinými zdroji informací, které máme pro porodnictví k dispozici, jsou nařízení městské správy a samozřejmě církevní prameny, které odrážejí pouze odchylky od církvi prosazovaného a schvalovaného chování a jednání – pověry a magické praktiky, které porodní asistentky při porodech uplatňovaly.

Na vyobrazeních porodu vystupují výhradně ženy: rodička, přítelkyně, sousedky a porodní báby. Mužům, dokonce i lékařům byla asistence při porodu zakazována. Exemplárním příkladem oddělení mužského a ženského světa v případě porodů je

případ hamburského lékaře, který byl v roce 1521 odsouzen k trestu upálením za to, že pomáhal při porodu, přestrojen za porodní bábu.

Satiricky vyjádřil mužskou „hloupost“ v otázce těhotenství a porodnictví Giovanni Boccaccio ve třetím příběhu devátého dne *Dekameronu*, v němž přátelé vyzrají na lakomého přítele tím, že mu namluví, že je těhotný a vymámí na něm prostřednictvím lékaře peníze na medicínu, kterou sami snědí. Literární nadsázka je v této povídce více než zřejmá, ale i přesto alespoň rámcově odráží nevzdělanost mužů. Calandrino, zdrcen svým těhotenstvím, přemýšlí nad tím, jak se mu tato nemoc mohla přihodit. V zoufalství obviní z příčiny svého těhotenství manželku, protože se nechce milovat jinak, „než když je navrchu“. Co ho však nejvíc trápí, je vlastní porod, protože neví, jak by mohl dítě přivést na svět: „*Kudy ze mne vyjde? Už vidím, že zahynu na vášnivost své ženy.*“ [...] „*Slýchám, že ženy dělají velký rámus, když mají rodit, přestože mají dost místa, kudy to učinit. Já však bych měl asi takové bolesti, že bych na ně myslím zahynul ještě dřív, než bych porodil.*“

Až do 15. století nebyla činnost porodních bab považována za skutečné povolání. Ke zlomu v jejich postavení došlo právě v průběhu tohoto století, kdy se především ve městech prosadil požadavek určitého medicínského vzdělání těchto žen a jejich formální podřízenost městské radě. V některých německých městech skládaly porodní báby dokonce rituální přísahu „*položením pravé ruky na levé ňadro*“. Přísaha je zavazovala přispěchat k rodičkám v každé chvíli, bez rozdílu jejich sociálního a majetkového postavení. Stejně tak musely v případech nutnosti bezplatně pokřtít „k smrti pracující dítě“. V mnoha městech začaly být v průběhu 15. století v odborných otázkách porodní báby podřízovány městským lékařům-fyzikům, kteří pro ně vydávali se souhlasem městské rady nařízení. Při vlastním porodu však nadále směly asistovat pouze ženy, a to i v případech, kdy bylo nutné porod dokončit prostřednictvím chirurgického zákroku - císařského řezu.

Ikonografický rozbor porodních poloh v pozdním středověku ukazuje, že často a v lékařských příručkách propagovanou polohou byla ta, při níž žena částečně ležela, částečně seděla. Překvapivě se tak na konci středověku setkáváme s pozicí, kterou na konci dvacátého století propagují knihy a lékaři alternativních porodů.

Nejdůležitějším aktem po porodu bylo umytí dítěte. Porod ikonograficky velmi často doprovází umyvadlo nebo kád s teplou vodou a pleny, do nichž bylo dítě zavinuto. Velké množství porodních scén zároveň zobrazuje první kontakt matky s dítětem, položení dítěte na tělo matky nebo vedle matčina těla. V těchto obrazech jako by byl symbolicky vyjádřen vztah matky a dítěte – mateřská láska. Matka není oddělena od dítěte, ale naopak dítě se ihned po svém narození stává součástí rodinného života, jehož dominantní linií je propojenost dítěte a matky.

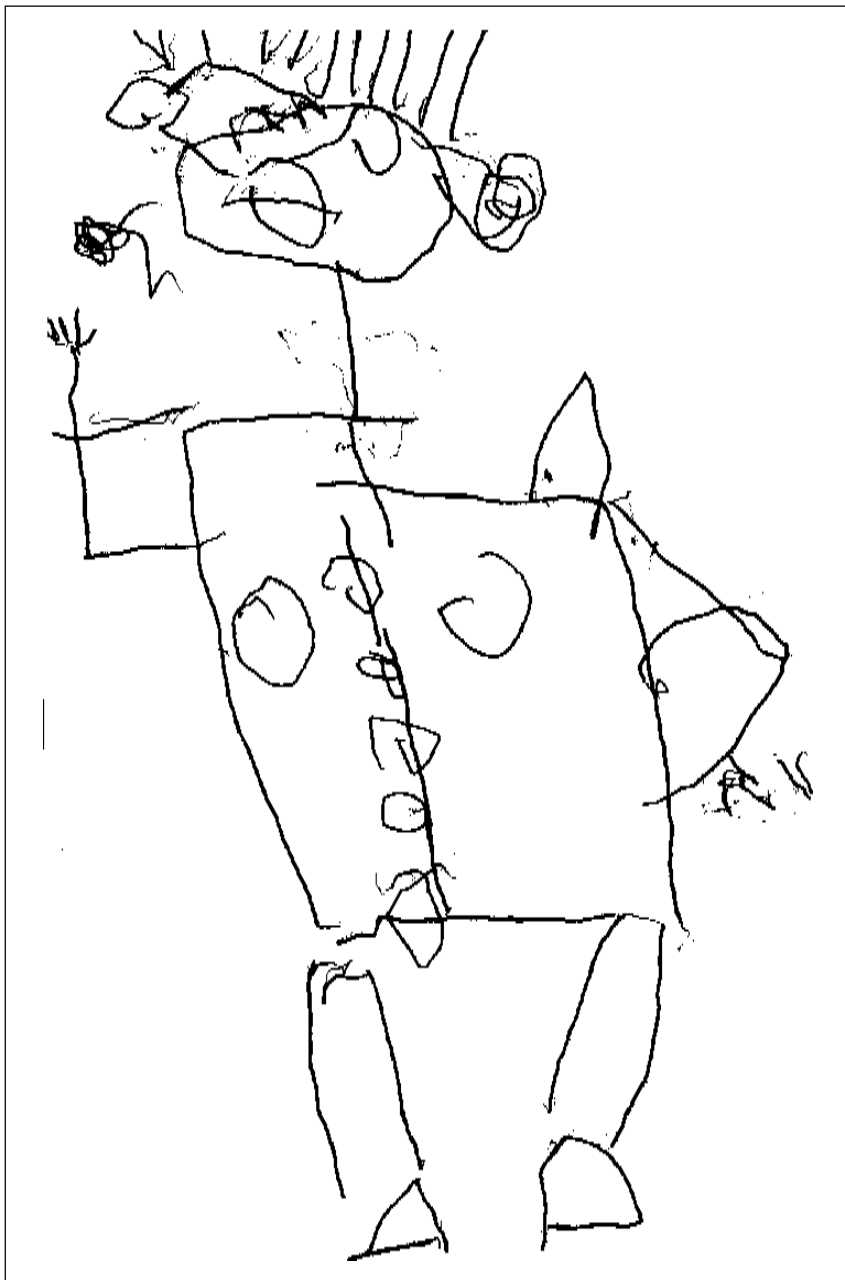
Šestinedělka byla středověkou společností vnímána jako nečistá. Nesměla se tudíž účastnit společenského a náboženského života svého okolí. Zároveň jí a jejímu muži církev velmi přísně zapovídala sexuální život. V období šestinedělí však rovněž

docházelo k začlenění dítěte do křesťanské pospolitosti. Křest, slavnost každodenního života na venkově i ve městě, neměl pouze sakrální obsah. Křest a s ním spojené kmotrovství začleňovalo dítě do sociálních vztahů obce a spoluvytvářelo společenské vazby, které dítě provázely až do jeho dospělosti, neboť kmotři byli v pohledu předmoderní společnosti spoluodpovědní za výchovu a příští život dětí. Kmotrovství vznikalo i nepokrevní příbuzenský svazek, který zapovídal uzavírání sňatků mezi dětmi a jejich kmotry až do třetího kolene. Význam kmotrovských vztahů a úcty k nim názorně vyjadřují záznamy v pozůstalostních inventářích a testamentech, v nichž se v 16. století často objevují dárky do kmotrů při křtu, které dítě provázejí až do dospělosti, potažmo až do hrobu. Podobná úcta byla prokazována i křesťním košilkám, které lidé ochraňovali po celý život. V těchto praktikách se nám odráží nejen tradicionalismus předmoderní společnosti, ale i vztah k dětství jako k období duchovního zrání.

VZTAH RODIČŮ A DĚTÍ

Problematika vztahu rodičů vůči svým dětem hraje klíčovou roli pro pochopení postavení dítěte v předmoderní společnosti. Mateřská láska k dětem, strach z jejich předčasné smrti, lítost nad jejich bolestí a utrpením jsou základními kritérii pro přijetí nebo odmítnutí teze o smyslu středověkých lidí pro malé dítě, odkázané na pomoc druhých. Pomineme-li veškeré duševní a citované vazby mezi matkou (otcem) a dítětem, potom z čistě racionálního hlediska měli rodiče vůči svým dětem pozitivní vztah ze tří základních důvodů. Prvním z nich bylo pokračování rodiny, zajištění kontinuity mezi předky a potomky. Tento vztah měl i svůj majetkový a ekonomický podtext, neboť rodiče nevytvářeli a nezahodnocovali svůj majetek pouze pro sebe samé, ale samozřejmě i pro své děti, které přebíraly řemeslnické živnosti nebo selské grunty. Nejvýrazněji vystupuje snaha rodičů zajistit dětem klidnou budoucnost v testamentech. U otců jsou na prvním místě obdarovávány jak dospělé, tak i nedospělé děti, které se po dosažení plnoletosti mají ujmout plného vlastnictví a správy otcových pozemských statků. Přednost dětí před matkou samozřejmě vycházela i z právních zvyklostí, které se ve středověké společnosti vytvořily, avšak i tak je z testamentů snaha zajistit pokračování rodiny zřejmá.

Druhý důvod pozitivního vztahu rodičů k dětem vycházel ze způsobu řemeslnické a zemědělské výroby ve středověku. Děti představovaly pro rodiče potřebnou a vsudypřítomnou pracovní sílu, která matkám pomáhala při vedení domácnosti, s výchovou mladších sourozenců a s péčí o ně, otcům pak v řemeslnické dílně, v obchodě nebo pomocnými pracemi (pasení drobných zvířat, starost o drůbež, pomoc při výrobě potravin z domácích surovin apod.), které při snaze o potravinovou nezávislost středověkých rolníků byly doplněním k pěstování obilí. Tento způsob zapojení dítěte

Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Figura*, 1993

do práce rodičů se však uplatňoval pouze v sociálně majetnějších vrstvách městské a venkovské společnosti. Naopak v prostředí téměř nemajetných obyvatel měst a vesnic, jejichž ekonomické poměry nedávaly dětem příležitost pracovat v rodičovské domácnosti, docházelo mnohem častěji k brzkému odchodu dětí z domova (většinou však až po dosažení desátého roku, během staletí se věk městských služek dokonce zvyšoval) a hledání vlastních zdrojů obživy. I přesto však většina dětí ze sociálně slabšího prostředí zůstávala nadále v úzkém kontaktu se svými rodiči, neboť místem jejich nového způsobu života bylo jejich vlastní nebo sousední město. Děti z venkova nejčastěji odcházely do nejbližších vesnic nebo měst, v jejichž zázemí ležela i rodná vesnice dítěte, přičemž nová domácnost jim nebyla zcela cizí, neboť ji obvykle tvořili bližší nebo vzdálení příbuzní, popřípadě i přátelé a známí jejich rodičů.

Každodenní kontakty mezi rodiči a jejich dětmi ovlivňovaly i třetí důvod pozitivního vztahu k potomkům. Demografické výzkumy populačního vývoje předmoderní společnosti jasně ukazují, že naděje na dožití se u věkové skupiny kolem dvaceti let pohybovala mezi dvaceti až třiceti roky. Podařilo-li se dítěti přežít nebezpečné období mládí, mělo potom vcelku reálnou šanci dosáhnout padesáti a více let. Středověká společnost tedy nebyla společností mladých, ale stejně jako v moderní společnosti v ní žilo i velké množství příslušníků starších generací. Třígenerační rodina nebyla žádnou výjimkou, i když dvougenerační rodiny, především v městském prostředí, početně převažovaly. Staří lidé ve středověku, který od čtrnáctého a především patnáctého století začal prostřednictvím iniciativy klášterů a městských rad vytvářet sociální síť pro nemocné a tělesně postižené osoby, zůstali v absolutní většině případů odkázáni na materiální pomoc svých dospělých dětí. Psychologický model, podle něhož se v chování dětí ke svým rodičům odráží dřívější chování rodičů ke svým malým, nedospělým dětem, platí nejen dnes, ale díky své antropologické povaze platil i ve středověku.

Láska k dětem byla ve středověku hlubokým citovým vztahem. Pro středověk bylo charakteristické, že matka byla se svým malým dítětem prakticky neustále. Matky nosily své malé děti s sebou na pole, spaly s nimi v jednom lůžku (což teologové často napadali, neboť tento tělesný kontakt pravděpodobně velmi často vedl k nechtěnému zadušení dítěte) a i v domácnostech je měly neustále na očích. Problém nutnosti opustit dítě nastával až v období průmyslové velkovýroby, kdy se začal dynamicky rozvíjet především textilní průmysl. Ženy pracující dvanáct až čtrnáct hodin ztratily touto „civilizační změnou“ nejen čas na vedení domácnosti, ale zároveň i na výchovu dětí.

Každodenní styk s dítětem, s jeho pláčem a nevinným smíchem v matkách vzbuzoval stejné city, jako na konci dvacátého století. Objevitelem tohoto obrazu dětství je francouzský historik Emmanuel Le Roy Ladurie, který v roce 1975 uveřejnil knihu *Montaillou. village occitan de 1294 à 1324*. Ladurie v této práci, jež je analýzou inkvizičního protokolu biskupa z Pamiers, ukázal, jakým způsobem lze číst středověké prameny. V protokolu, které desítky historiků využívaly pro výzkum katarské he-

reze, odhalil dosud zcela netušené kontury středověkého každodenního života. I když pozdější výzkumy, které kriticky znovu prozkoumaly pamierský inkviziční protokol, prokázaly, že Ladorie výpovědi vesničanů občas přizpůsoboval svým představám, které si při pročitání jednotlivých výslechů učinil, a do předem vytvořeného obrazu života v katarské vesnici vlastně zasazoval pouze střípky mozaiky, nelze jeho vynikající práci upřít originalitu z hlediska kladení si a zodpovídání medievalisticky zcela nových otázek. K nim bezpochyby patří i obraz dětství.

Z výpovědi katarských matek vystupuje především láska k novorozenatům a k malým dětem. Svůj cit k dětem však matky chovaly již v těhotenství. Alazais z Bordes, selka z Ornolacu vypráví: *„Onehdy jsme seděli ve člunu na řece Arigge. Byla právě velká voda a my jsme měli velký strach, že se loď rozlomí a my se utopíme. Já jsem se bála ze všech nejvíc, protože jsem byla těhotná.“*

Matky se se svými dětmi mazlily, hýčkaly je a líbaly. Vypráví o tom Raymond Roussel: *„Alice a Serena byly ženy z Chateaufortu. Jedna z nich měla dítě v kolébce a chtěla ho ještě jednou vidět, dřív než odešla pryč. Když ho uviděla, políbila ho. Potom se dítě začalo smát. Žena mezitím již byla na cestě z komory, kde dítě leželo, přece se však vrátila zpět. Dítě se začalo znovu smát. To se opakovalo ještě několikrát a ona se nemohla se svým dítětem rozloučit.“*

Rodiče byli silně zasaženi smrtí svých dětí. Pierre Aumat o tom řekl: *„U nás ve vesnici žila ve svém domě žena jménem Bartholomette d' Urs, žena Arnauda d' Urs z Vicdessos. Měla malého syna, který s ní spával v posteli. Jednou ráno, když vstávala, našla ho mrtvého. Začala plakat a naříkat. „Neplač,“ řekl jsem, „Bůh vdechne duši tvého mrtvého syna tvému příštímu synovi nebo příští dceři, které dostaneš. Pokud ne, bude tato duše dobře pobývat někde jinde.““* Podobně výmluvné je i vyprávění Alazais Azemy: *„Když Raymond Benet, syn Guillaume Beneta, zemřel, šel jsem příbližně o dva týdny později do domu Guillaume Beneta. Našel jsem ho v slzách. „Alazaisi,“ řekl, „smrtí svého syna Raymonda jsem vše ztratil. Nyní již nemám nikoho, kdo by pro mne pracoval.““* Aby si otec ulevil, posléze k tomu dodal: *„Doufám, že můj syn je nyní na nějakém lepším místě než já.“*

Svět dítěte, který existoval v Montaillou a jeho okolí, nebyl jistě mikrosvětlem, který by se výrazně lišil od světa okolního. Vztah k dětem, který je zde zachycen, představuje antropologické, v dlouhé vlně neměnné citové vazby mezi rodiči a jejich nedospělými dětmi. Jistě, i v Montaillou vystupují na povrch drsné, modernímu světu vzdálené projevy chování (hygiena, sexualita), avšak vyhraněný vztah k dětem, jako k specifickému údobí lidského života, tzn. „moderní“ prvky přístupu k dětství, zde nalzáme zcela jednoznačně.

Opustíme-li Montaillou a podíváme-li se na vztah rodičů a dětí v jiném prostředí, zjistíme, že doposud načrtnutý obraz se nám doplňuje a zpřesňuje. Rodiče projevovali o zdraví svých dětí každodenní strach, který se snažili překonat prostřednictvím víry v zázračný božský zásah do individuálního osudu. Tento názor jednoznačně po-

tvřují analýzy středověkých knih zázraků. Mezi osobami, které přišly k hrobu světce poděkovat za prokázanou milost – uzdravení, se velmi často vyskytují i děti, doprovázené k zázračnému místu svými vlastními rodiči, povětšinou otci, u nichž lze vysledovat větší náchylnosti k synům než k dcerám. Pozoruhodné přitom je, že se rodiče nestarali pouze o dospívající mládež, ale dokonce i o kojence a nemluvnata, která často vystupují mezi dětmi, jež byly vyléčeny zázrakem. Funkce matky se uplatňovala především péčí o nemocné dítě, kdežto role otce vystupovala do popředí v případech, když dítě muselo opustit horizont svého domu a vesnice a zbožně putovat k místu, které mu vrátí zdraví. Úzkost a strach nutkaly rodiče k hledání nových a nových způsobů, které by mohly překonat lékařskými prostředky neléčitelnou nemoc. Pokud zklamaly přímluvy jednoho světce, obraceli se rodiče k dalším a dalším. Světci zaplněné středověké nebe jim k tomu dávalo mnoho možností, i když v konkrétním rozhodování hrála roli jednak lokální úcta ke konkrétním světcům, jednak lidová nebo i teologicky podpořená víra ve schopnost určitých světců uzdravovat konkrétní choroby. Selhala-li moc světců úplně, uchylovali se věřící rodiče k magickým praktikám hadačů, vykladačů a čarodějnic.

Individuální vztah k dětem byl v pozdním středověku podporován a rozvíjen proměnou společenského chování a myšlení. Na přelomu 15. a 16. století se v německém prostředí tato civilizační změna projevila hned v několika aspektech, přičemž značný význam pro prosazování nových přístupů měl rozvoj knihtisku. Prakticky vůbec poprvé se v této době objevují příručky pro porodní báby a knihy o dětském lékařství (např. augsburského lékaře Bartholomea Metlingera *Regiment der jungen Kinder*), které neobsahují pouze poznatky o dětských nemocech a jejich léčení, ale jsou v nich ukryty i úvahy o dětské stravě, o volbě povolání a o výchově dětí, v níž nadále měla hrát rozhodující roli rodina, která dětem poskytovala elementární vzdělání. Prosazení těchto učených názorů mezi středověké analfabety trvalo jistě několik desetiletí či spíše staletí, avšak vznik těchto druhů knih, jejichž počet postupem doby narůstal, přece jen svědčí o určité změně. Jiným druhem proměny sociálního chování a myšlení středověké společnosti je zřizování prvních dětských nalezinců (Augsburg 1471, Eßlingen 1473, München 1489), které měly alespoň částečně řešit problém nezaopatřených dětí, který ve větší intenzitě v městském prostředí nastal kolem poloviny 14. století.

Na druhé straně si však musíme uvědomit, že ve středověku existovaly i zcela opačné tendence, které odkrývají i agresivní a bezcitné stránky této společnosti. Podle germánského práva bylo v obecné rovině možné zavraždit nechtěné dítě, především dceru. Křesťanské učení tento typ chování překrylo, avšak ještě v 8. a 9. století se s vraždami dětí setkáváme. K vraždám novorozenat, samozřejmě již mimo právní rámec, docházelo i v pozdním středověku a v období raného novověku. Četnost těchto případů, které nalzáme v soudních protokolech, však svědčí o tom, že vraždy novorozenat nepatřily k výjimečným případům. Odráží se v nich především sociální

problémy tehdejšího světa, zároveň jsou však i výrazem absence mateřské lásky u některých, pragmaticky uvažujících osob.

Příčinou brutálních vražd bylo nechtěné těhotenství. Mezi vražedkyněmi převládaly služby v měšťanských nebo vesnických domácnostech, které otěhotněly po pohlavním styku, vynuceném hospodářem nebo jeho příliš bujným synem. K vraždám je většinou dohnala hanba z vlastního ponížení, tlak manželek nebo rodičů otce, kteří si nepřáli, aby se jejich snachou stala obyčejná služka, natož při sňatku již těhotná. Mezi vražedkyněmi se však vyskytují i dívky, které otěhotněly s pacholky nebo podruhy. K vraždám je doháněl strach z neschopnosti založit vlastní rodinu a uživit dítě. Výjimečně nalezneme mezi vražedkyněmi i vdané ženy, které donutil zavraždit dítě jejich manžel, jenž si prostě nepřál živit další krk. Cynismus, který na nás z podobných případů přímo fyzicky sáhne, svědčí spíše o bezcitnosti okolí než o absenci mateřské lásky. Trest, který obvykle postihoval vraždu novorozeněte, byl stejně brutální jako vražda samotná. V českých zemích se zabití novorozeněte trestalo zahrabáním zaživa a probitím těla kulem. Někdy byla žena zahrabána i se zamordovaným dítětem. Jindy byla z milosti před zahrabáním štáta. Smyslem takovýcho trestů bylo vzbudit strach v potenciálních matkách-vražedkyních, teatrálnost měla strach a úzkost ještě zvýšit.

DĚTSTVÍ - VĚK NEVINNOSTI

Z eschatologického hlediska bylo dětství věkem nevinosti. Dítě se sice rodilo ve smrtelném hříchu, jenž byl způsoben odpadnutím prvních lidí – Adama a Evy, avšak samo o sobě bylo dětství považováno za čisté. Dítě bylo zároveň poskvněno i tělesným hříchem svých rodičů, protože veškerý pohlavní život byl středověkými teology vnímán a hodnocen jako hříšný. Jedinou omluvitelnou příčinou tělesného spojení bylo plození dětí. Středověká morálka tak zavírala před početím z pochopitelných důvodů oči. Jinak však byla církev nekompromisní, i když i v případě pohlavního života vnímala rozdíl mezi malým a velkým hříchem. Pokud měl pohlavní styk zabránit většímu hříchu, byl církví podmíněčně povolen. Pokud však byl pouze výrazem „mrzkých pudů“, teologové ho zatracovali a odmítali. Vykoupením z tohoto prvotního hříchu byl křest, který dítě hříšnosti zbavoval.

Dětská nevinost se promítala do eschatologické naděje jak nepokřtěných, předčasně zemřelých dětí, tak i dětí, které zemřely v útlém věku. S prosazením očištění do mentálního světa středověkých teologů i laiků, k němuž došlo v návaznosti na raně středověkou tradici v průběhu 12. a 13. století, se onen svět prostorově rozčlenil. Nepokřtěné děti odcházely po smrti do tzv. limbu nekřtěnátek, který nebyl ani nebem, ani očistcem. Děti v limbu, v němž panovala tma, setrvaly až do chvíle posledního soudu. Názory na charakter limbu nekřtěnátek se však v teologické literatu-

ře velmi různá a jednoznačné učení o něm se ve středověku neprosadilo. Malé pokřtěné děti, které zemřely bez hříchu, odcházely rovnou do nebe. Teologicky sporné bylo pouze jejich přebývání v nebi, neboť mezi intelektuály panovaly značně rozdílné názory na posmrtný soud, jeho význam pro konkrétního člověka a především na jeho čas vzhledem k existenci pozemského i onoho světa.

V extaticky vypjatých dobách byly nevinné děti využívány jako prosebníci a orodovníci, kteří měli vzbudit Boží milost. Pozoruhodným příkladem víry v moc dětské nevinosti byla tzv. dětská křížová výprava v roce 1212. Cílem této výpravy, jíž se účastnily desetileté až patnáctileté děti z Porýní a ze severní Francie, bylo osvobodit Boží hrob v Jeruzalémě. Když děti přišly do Marseille, věřily, že se před nimi rozezpoují moře. Když se tak nestalo, část z dětí nastoupila na lodi dvou obchodníků, kteří jim slíbili převoz do Svaté země. Několik lodí během plavby ztroskotalo a zbytek se dostal do severoafrických přístavů, kde byly děti prodány do otroctví. Křížovou výpravu z Německa vedl Mikuláš z Kolína nad Rýnem. Přešla přes Alpy a v Janově rovněž očekávala rozezpoujení moře. Když se měšťané v Kolíně dozvěděli o smrti svých dětí, obvinili Mikulášova otce, že se podílel na synově ďábelském vnututí a odsoudili ho k smrti oběšením. K obdobné dětské křížové výpravě došlo ještě v roce 1458, kdy se několik set dětí ze středního a severního Německa vydalo do Normandie na Mont Saint-Michel, což svědčí o tom, že ani v pozdním středověku idea dětské nevinosti nevyhasla.

Dětskou nevinost přijala za vlastní i česká reformace. Jedním z důvodů, proč byl odmítnut Zikmund Lucemburský jako český král, bylo, že při křížových výpravách proti husitům nechal zavraždit nevinné děti. V husitské propagandě se tak Zikmund stal druhým králem Herodem, vrahem „mláďátek“. Nevinost se stala i součástí táborského chiliasmu, který hlásal: „*Ženy budou roditi nemluvnátka svá bez bolesti a bez hříchů porozeno bude*“. Razantní postup proti eschatologickým vizím chiliastů však tento extrémní názor zcela vyhubil. Přesto mezi reformátory typicky středověké představy o vlivu dítěte na vyslyšení proseb přetrvaly. Jan Rokycana, hlava husitské církve, například nabádal rodiče, aby chodili společně s dětmi do kostela, neboť tak Bůh lépe vyslyší jejich prosby: „*Rodiče mají bráti s sebou do kostela děti, poněvadž pro jejich nevinost Bůh spíše vyslyší jejich prosby.*“

KONEC DĚTSTVÍ

Konec dětství ve středověku můžeme nazírat ze dvou základních hledisek – právního a společenského. Světské i církevní právo během několika století vytvořily minimální věkové hranice dospělosti, které opravňovaly plnohodnotně se účastnit právních jednání. U dívek to bylo většinou po dosažení dvanáctého roku, u chlapců ve čtrnácti letech. Pokud nebylo možné stanovit věk dítěte přímo, uchylovalo se právo k určová-

ní stáří prostřednictvím ohledání sekundárních pohlavních znaků. V Čechách byla tato praxe uplatňována především ve šlechtickém prostředí při určování věku – dospělosti sirotků. Právní dospělost tak ve skutečnosti byla úzce spojena s dospělostí pohlavní.

Z církevního hlediska dosahovalo dítě určitého stupně dospělosti již v sedmi letech, kdy mohlo podle usnesení IV. lateránského koncilu z roku 1215 přijít k prvnímu přijímání. Reformace přinesla v 16. století do církevního přístupu k dospělosti zásadní změnu. Iniciačním rituálem, který tento přechod vyjadřoval, byla konfirmace. Její věk byl však v jednotlivých regionech stanovován různě – 13 až 14 let, jinde 16 až 17 let. Naopak katolické biřmování srovnatelného významu nikdy nedosáhlo.

Základními oblastmi života, které právní „dospělost“ ovlivňovaly, byla plnoletost k sňatku, trestní plnoletost a plnoletost k majetkovým záležitostem. V městském a zemském právu věk plnoletosti velmi kolísal. Přesto však můžeme říci, že v období pozdního středověku se pohyboval v jednotlivých oblastech mezi dvanáctým až šestnáctým rokem, přičemž u dívek byl vždy nižší. Z obecného hlediska shledáváme ve vývoji několika staletí dvě základní tendence: během staletí se věk plnoletosti zvyšoval; v sociálně nižším prostředí trvalo dětství relativně déle než v sociálně vyšším prostředí, a to nejen v právní rovině, ale i v rovině společenského přechodu od dětství k dospělosti.

Některé právní hranice dospělosti byly vyhrazeny pouze stavovsky výše postaveným osobám. Důležitým výrazem přechodu od dětství k dospělosti bylo právo vlastnit zbraň, resp. povinnost umět s ní zacházet. Protože však stavovská společnost učinila z možnosti vlastnit zbraň výsadu, mohl se tento prvek přechodu od dětství do dospělosti uplatňovat pouze uvnitř šlechtické obce. Výjimku z evropského standardu tvořily pouze švýcarské kantony, v nichž bylo držení zbraní povoleno i dalším sociálním skupinám. V jednotlivých kantonech se věk práva nosit zbraň lišil. Nejčastěji se chlapcům dostalo této výsady v šestnácti letech (někde již ve čtrnácti).

Ve skutečnosti však nebyl konec dětství určován dosaženým věkem. Městská a venkovská společnost spojovaly konec dětství se dvěma významnými změnami lidského života – uzavřením sňatku a založením vlastní domácnosti, resp. převzetím pozice pána domácnosti. Společenské uznání dospělosti bylo tedy podmíněné skutečným sociálním osamostatněním.

Samotný přechod k dospělosti neprožívala značná část plnoletých jedinců samostatně, ale ve skupinách, které rozvíjely určitý generační pocit. Skupiny plnoletých se vytvářely v rámci různých sociálních prostředích. Přístup do těchto dětských společenství byl do značné míry určen dosaženým věkem, i když např. spolky učňů nebo tovaryšů netvořily věkově koherentní skupiny, neboť děti se v řemeslnickém prostředí zařazovaly do těchto dvou kategorií ve velkém věkovém rozmezí. Řemeslo, podobně jako městské nebo církevní právo, stanovovalo pouze minimální hranice plnoletosti k vykonávání určité činnosti.

Skupiny se odlišovaly formou zábavy a způsobem oblékání, které bylo jedním ze základních prvků identifikace jedince ve středověké společnosti. Některé skupiny byly přístupné pouze mužům. Uzavřené skupiny dospívajících žen prakticky neexistovaly. Při městských a venkovských slavnostech se společenství dospívajících muselo bavit odděleně od dospělých, jejichž svět jim tak nebyl plně zpřístupněn. Skupinový způsob života, který u dospívajících dětí hrál větší roli především v sociálně nižších vrstvách, měl vliv i na proměnu chování. V 15. a 16. století se v soudních pramenech v souvislosti s kriminálními delikty objevují skupinky třinácti až patnáctileté mládeže. Nedospělé děti zde vystupují ve věku, kdy jak ve městech, tak i v mnohem menší míře na venkově velká část z nich opouští svou vlastní rodinu a přechází do nového světa, jenž je charakterizován každodenními rvačkami, agresivní hrou a hecováním, které vedou k permanentním sporům. Jeho charakteristickým znakem je přespřílišná brutalita a agresivita. Společnost si vůči těmto skupinkám, vůči jejich projevům udržuje náležitý odstup. Úzkostlivě dohlíží na jejich chování, zároveň ho však více méně toleruje, neboť tyto projevy chápe jako snahu nedospělých přiblížit se světu dospělých mužů – v síle, rozhodnosti a v sexuální uvolněnosti. Mladí chlapci se svým chováním sice dostávají na okraj společnosti, avšak jejich styl života, pokud nepřesáhne společností tolerované meze, je vlastně určitým způsobem jejich postupného začleňování do světa dospělých.

Dospívání ve středověku lze proto charakterizovat postupným přechodem z jedné, věkově více méně ohraničené skupiny do druhé, která se svými projevy a stereotypy chování přibližuje makrokosmu dospělých. Dospívání bylo ztrátou dětské individuality přizpůsobováním se životu v pospolitosti. Uzavřením sňatku a vytvořením vlastní domácnosti se tento proces ukončil. Zároveň však nesmíme zapomínat na to, že ve středověku a v raném novověku existovala i překvapivě velká skupina osob, které sňatek nikdy neuzavřely a svůj život prožívaly v jednočlenné domácnosti, především ve městech. Jejich okolí je vnímalo jako dospělé jedince, zároveň k nim však zaujímal zvláštní a občas i odměřený postoj. Tím se ovšem dostáváme k otázce samoty a osamělosti, která se světa dětí týká jen velmi vzdáleně, neboť děti na ni nebyly připravovány. Středověká výchova v rodičovské domácnosti směřovala zcela jednoznačně ke kolektivnímu, pospolitostnímu způsobu života.

ČESKÁ REFORMACE

V české pozdněstředověké společnosti proběhla v období největšího rozmachu husitské reformace závažná změna přístupu k dětem. Jejím základem však nebylo zintenzívnění vztahu mezi rodiči a dětmi. Křesťanská výchova, péče rodičů o děti, jejich zodpovědnost za jejich duše představují rámec myšlenkového světa husitských reformátorů, který však nemůžeme považovat za zásadní zlom v názírání na dítě. Naopak,

tento zdůrazňovaný apel na výchovatelskou povinnost rodičů představuje konstantu teologického a kazatelského myšlení pozdního středověku. Vliv způsobu výchovy vlastních dětí na posmrtnou spásu rodičů však zároveň předpokládá i bezmeznou poslušnost a oddanost dětí, jak to naturalisticky vyjádřil Hus: „*Neb poněvadž rodič má nad dítě jako nad kus svého těla přirozené panství, má dítě držeti poslušenství i v skutku i v řeči, nerovnáje se ani příkazuje ani laje otci a matce, ale slúže, jakož ruka neb noha neb jiný úd nepřikazuje celému člověku, ale poslouchá, což káže.*“

Jen výjimečně se i v českém prostředí setkáme s tím, že se teologové obracejí přímo k dětem. Máme sice dochovány některé Husovy české spisy, určené dětem, nebo duchovní písně, u nichž můžeme předpokládat, že byly složeny pro malé děti, které se tak staly svébytnou součástí husitské pospolitosti, jež duchovním písním přikládala zásadní význam, avšak přímá komunikace se světem dítěte byla i pro husitské reformátory zcela neobvyklá. Jedinou výjimku reprezentuje laický hloubal Tomáš ze Štítického, který značnou část svých českých spisů věnoval vlastním dětem. Pro Tomáše ze Štítického znamenalo dětství období, v němž měl být člověk přiveden ke správnému křesťanskému způsobu života. I jeho výchovatelský vztah k dětem však můžeme charakterizovat jako mravokárný: „*Buoh mój prikázal mi, jako i každému otci, abych vedl vás, mé dítky, v jeho cestách a skázal jej vám. [...] Protož tiem mi jest chutnějie bylo psáti vám tyto knihy, aby, což nynie snad pro svú mladost nemôžete rozuměti, ani sdržeti v paměti, což bych vám pravil, potom, kdyžt snad umru, aby čili v nich a porozumievajíc, coť mienie.*“

Studujeme-li pozorně Husovy, Jakoubkovy nebo Rokycanovy názory na vztah mezi rodiči a jejich dětmi, zjistíme, že všichni zdůrazňují pouze elementární náboženskou a mravní výchovu, kterou mají svým dětem zprostředkovat především rodiče. Přemrštěný zájem o dítě, o jeho zesvětštělé pozemské bytí, v němž rodiče k hříchu táhnou dětskou duši, se stává předmětem nelibostné asketické kritiky: „*Tito otcové a matery, ješto z té hovadné milosti děti své připravují, fíflují, ono červené třevičky, oboječky – ješto kdyby máti, vezmúc meč i sraubila po křtu dítěti hlavu, méně by mu uškodila, než ihned z mladu vedúce ku pýše a k světu, nébrž prospěla by jemu, pomohúc mu do nebe.*“ Rokycana ve svých názorech vycházel z pohusitského způsobu života, který srovnával se svým dětstvím. Skepse, která z jeho myšlenek pramení, vyjadřuje na jedné straně mravní imperativ, který má laiky přivést ke správnému křesťanskému způsobu života, na straně druhé však přece jen odráží výrazné ochladnutí navenek projevované zbožnosti, způsobené více než dvacetiletým husitským potíráním okázalého a rituálně bohatého katolicismu a systematickým prosazováním prosté a zjednodušené církevní praxe. Rokycana, který viděl důsledky „husitství“ všude kolem sebe, si nemohl nevsimnout i jeho vlivu na děti. Děti nechodí podle jeho mínění do kostela společně se svými rodiči, nepřijímají a jejich zpovědi, pokud se k ní vůbec kdy dostaví, kněze přímo děsí: „*Ale tento lid, tato hovada, toho neumějí ani tbatj, když sami jdau do kostela, aby dietky s sebou vedli a při sobě je měli.*“

Zásadní posun však husitská reformace přinesla do způsobu začleňování dětí do křesťanské pospolitosti. Pozdněstředověká církevní praxe povolovala dětské přijímání svátosti oltářní od sedmi let. Husitští reformátoři, s největší pravděpodobností Jakoubek ze Stříbra, začali prosazovat myšlenku o spasitelné nutnosti přijímání svátosti již v nejtělejší věku, včetně nemluvnat. Děti měly přijímat bezprostředně po křtu, který měl být přijímáním potvrzen. Tato změna byla důsledkem významu, který reformátoři již od dob Matěje z Janova kladli na časté přijímání. Ještě před rokem 1419 se přijímání nemluvnat stalo příčinou rozporů mezi univerzitními vzdělanci, kteří se po jeho schválení pražskou utrakvistickou univerzitou od Jakoubka distancovali. Kritici vytykali dětskému přijímání především neschopnost dětí porozumět a pochopit jeho obsah a dosah. Basilejský koncil s konečnou platností tuto praxi odsoudil a zavrhl.

Moderní čeští historikové interpretovali dětské přijímání jako výraz „demokratizace postavení dítěte ve středověké společnosti“. V souvislosti s dalším zásahem Tábora do dětského světa (účast dětí na vojenských akcích) však můžeme interpretovat vztah husitů k dětem i zcela opačně. Dítě, kterému se dostalo možnosti přijímat v raném věku svátost oltářní a účastnit se „plnohodnotné“ boje, začalo být vlastně z těchto dvou hledisek považováno za malého dospělého. Zřetelná hranice mezi dítětem a dospělým se setřela a dítě přestávalo být lidským tvorem, který musel do své dospělosti dorůst. Husitství tak vlastně ještě více prohloubilo tendenci středověkého myšlení, které v určitých aspektech na dítě, jak jsme se pokusili ukázat, skutečně nazíralo jako na malého dospělého. Znovu však zdůrazňuji, že pouze v těchto dvou výše naznačených skutečnostech, nikoliv v přístupu k dítěti obecně. V něm se prvky vnímání dětskosti a nedospělosti jako zvláštní a svébytné fáze lidského života zcela nepochybně i v rámci husitské společnosti a jejího myšlení prosadily.

LITERATURA:

- Arigs Philippe, *Geschichte der Kindheit*, München 1978.
 Arnold Klaus, *Die Einstellung zum Kind im Mittelalter*, in: Mensch und Umwelt, hrsg. von Bernd Herrmann, Stuttgart 1986², s. 53–64.
 Arnold Klaus, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance*, Paderborn 1980.
 Beer Mathias, *Das Verhältnis zwischen Eltern und ihren jugendlichen Kindern im spätmittelalterlichen Nürnberg*, Mitteilungen für Geschichte der Stadt Nürnberg, 77/1990, s. 91–153.
 Beer Mathias, *Eltern und Kinder des späten Mittelalters in ihren Briefen. Familienleben in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit mit besonderer Berücksichtigung Nürnbergs (1400–1550)*, Nürnberg 1990.
 Borscheid Peter, *Geschichte des Alters. Vom Spätmittelalter zum 18. Jahrhundert*, München 1989².
 Elschenbroich Donata, *Kindern werden nicht geboren. Studien zur Entstehung der Kindheit*, Frankfurt am Main 1977.
 Ennen Edith, *Frauen im Mittelalter*, München 1994⁵.

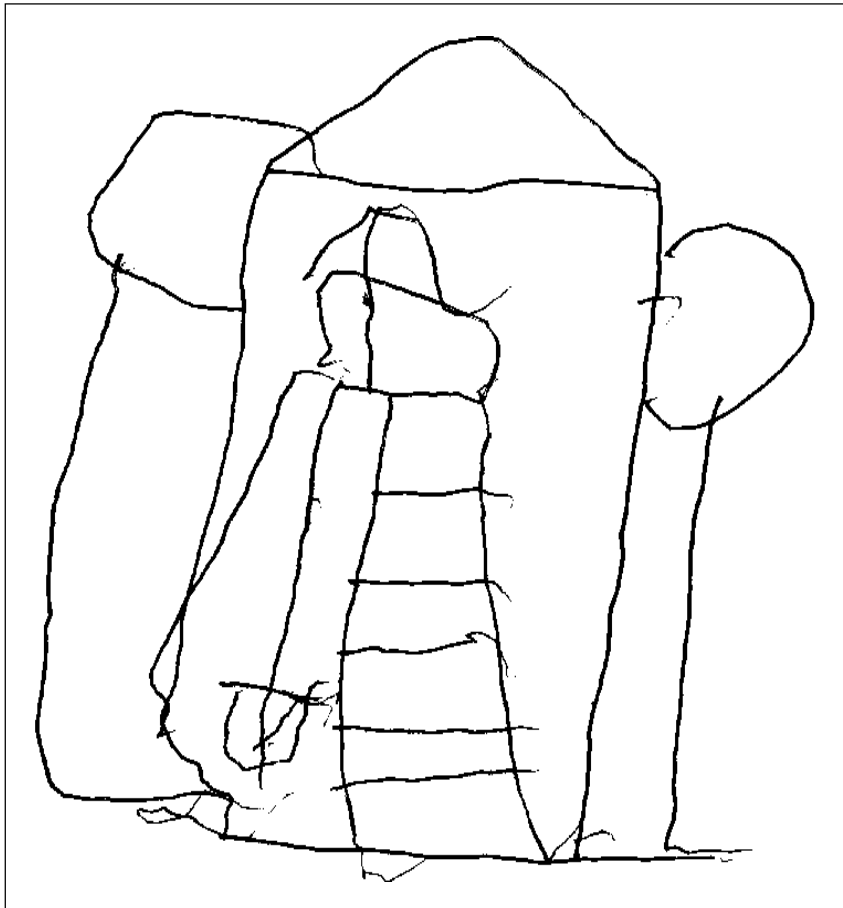
- Goetz Hans-Werner, *Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, München 1994⁵.
- Hanawalt Barbara A., *Growing Up in Medieval London. The Experience of Childhood in History*, New York 1993.
- Herlihy David, Klapisch-Zuber Christine, *Tuscans and their Families. A Study of the Florentine Catastro of 1427*, New Haven 1985.
- Herlihy David, *Medieval Households*, Cambridge 1985.
- Hofmeister Adolf, *Puer; iuvenis, senex. Zum Verständnis der mittelalterlichen Altersbezeichnungen*, in: Papsttum und Kaisertum. Forschungen zur politischen Geschichte und Geisteskultur des Mittelalters Paul Kehr zum 65. Geburtstag dargebracht, München 1926, s. 287–316.
- Horská Pavla, Kučera Milan, Maur Eduard, Milan Stloukal, *Dětství, rodina, stáří*, Praha 1990.
- Chojnacki Stanley, *Measuring Adulthood. Adolescence and Gender in Renaissance Venice*, Journal of Family History 17/1992, s. 371–395.
- Klapisch-Zuber Christine, *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*, Chicago 1985.
- Kliš Zdzisław, *Temat bożego narodzenia w polskiej sztuce średniowiecznej*, Kraków 1994.
- Le Roy Ladurie Emmanuel, *Montaillou. Ein Dorf vor dem Inquisitor 1294 bis 1324*, Berlin-Frankfurt am Main 1993.
- Lloyd de Mause, *The evolution of Childhood*, History of Childhood Quarterly 1/1974, s. 503–575.
- Löhner Cornelia, *Die Welt der Kinder im fünfzehnten Jahrhundert*, Weinheim 1989.
- Martin Jochen, Nitschke August, *Zur Sozialgeschichte der Kindheit*, Freiburg-München 1986.
- Mitterauer Michael, *Gesindeleben im Alpenraum*, in: Michael Mitterauer, Historisch-Anthropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen, Köln-Wien 1990, s. 257–287.
- Mitterauer Michael, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986.
- Muchembled Robert, *Die Jugend und die Volkskultur im 15. Jahrhundert. Flandern und Artois*, in: Volkskultur des europäischen Spätmittelalters, hrsg. von Peter Dinzelbacher, Hans-Dieter Mück, Stuttgart 1987, s. 35–58.
- Nicholas David, *Child and Adolescent Labour in the Late Medieval City. A Flemish Model in Regional Perspective*, The English Historical Review 110/1995, s. 1103–1131.
- Nicholas David, *The Domestic Life of a Medieval City. Women, Children, and the Family in Fourteenth-Century Chert*, Lincoln 1985.
- Nitschke August, *Die Stellung des Kindes in der Familie im Spätmittelalter und in der Renaissance*, in: Haus und Familie in der spätmittelalterlichen Stadt (Städteforschung A, Band 18), hrsg. von Alfred Haverkamp, Köln-Wien 1984, s. 215–243.
- Razi Zvi, *Life, Marriage and Death in a Medieval Parish. Economy, Society and Demography in Halesowen 1270–1400*, Cambridge 1980.
- Rejchrtová Noemi, *Dětská otázka v husitství*. Československý časopis historický 28/1980, s. 53–77.
- Reyerson Katryn L., *The Adolescent Apprentice. Worker in medieval Montpellier*, Journal of Family History 17/1992, s. 353–370.
- Shahar Shulamith, *Kindheit im Mittelalter*, Reinbek bei Hamburg 1993.
- Shorter Edward, *Der Wandel der Mutter-Kind-Beziehungen zu Beginn der Moderne*, Geschichte und Gesellschaft 1/1975, s. 256–287.
- Schulz Knut, *Handwerksgesellen und Lohnarbeiter. Untersuchungen zur oberrheinischen und oberdeutschen Stadtgeschichte des 14. bis 17. Jahrhunderts*, Sigmaringen 1985.
- Spunar Pavel, *Rodzina i dzieci w pogladach Jana Husa*, Kwartalnik Historyczny 90/1983, s. 745–756.
- Van Dülmen Richard, *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit*. 1. Band: *Das Haus und seine Menschen 16.–18. Jahrhundert*, München 1990.
- Otto Ulbricht, *Der Einstellungswandel zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520)*, Zeitschrift für historische Forschung 19/1992, s. 159–187.

- Welti Manfred, *Das Altern im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Schweiz. Zeitschrift für Geschichte 37/1987, s. 1–32.
- Winter Matthias, *Kindheit und Jugend im Mittelalter*, Freiburg 1984.
- Winter Zikmund, *O dětech v 16. století*, in: Zikmund Winter, Z rodiny a domácnosti staročeské, Praha (rok vydání neuveden; přetisk z Osvěty 1886), s. 115–166.
- Wunder Heide, *'Er ist die Sonn, sie ist der Mond.' Frauen in der Frühen Neuzeit*, München 1992.

Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Potrét*, 1993

SHULAMITH SHAHAR / VÝVOJOVÉ FÁZE DĚTSTVÍ

Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Observatoř*, 1995

Středověcí autoři medicínských, didaktických a moralistických pojednání rozlišovali v dětství a v celém životě člověka několik vývojových fází. Dětství bylo většinou rozdělováno na tři fáze: 1. *infantia* (rané dětství) – od narození do sedmi let, 2. *pueritia* – u dívek od sedmi do dvanácti let, u chlapců od sedmi do čtrnácti let, 3. *adolescencia* od dvanácti, resp. čtrnácti let až do věku dospělosti. Většina autorů nazývá úsek života, který následuje po adolescenci, *juventus*.

Chování a povinnosti dětí byly v normativních představách odměřovány existujícím věkovým skupinám. O dětech, které se nalézaly na konci jednoho a zároveň na začátku dalšího stupně vývoje, středověcí autoři často psali jako o těch, kteří „dosáhli hranice“. Když mělo dítě za sebou polovinu některé vývojové fáze, říkali o něm, že dosáhlo „prostředku“. Titíž autoři zároveň zastávali názor, že dítě na každém stupni vývoje potřebuje různé duchovní a materiální podněty a že požadavky na něj mají být přiměřené jeho věku. To, že dítě dosahuje v každé vývojové fázi určitého stupně tělesného a duchovního vývoje a že se každý věk vyznačuje zvláštním tělesným pohybem nebo způsobem chování, nevěděli pouze autoři didaktických spisů. Jeden spisovatel pozoruje malou dívku při krájení chleba a poznamenává: „Činila to tak, jak to dělají děti – držela chléb na klíně.“ Podle jednoho přísloví děti, které říkají nebo dělají něco, co nepřísluší jejich věku (jinými slovy předčasně dospělé děti), nezestárnou.

Všichni autoři, kteří se zaobírají různými vývojovými stupni dětství, vypočítávají charakteristické znaky každé fáze a podrobně se vyrovnávají se statutem, právy a povinnostmi dětí a mládeže ve druhé a třetí fázi. U raného dětství se většinou rozlišují dvě období, někteří autoři rozdělují i druhou a třetí fázi. Dělení dětství a mladosti do několika různých fází bylo v první polovině 15. století obvyklé např. ve Florencii. Existovala zde bratrstva pro děti od deseti let, bratrstva mladých mužů, kteří do nich mohli vstupovat teprve v devatenácti letech. O mladých mužích se říkalo, že jsou „příliš staří na to, aby žili mezi chlapci, a příliš mladí na to, aby se pohybovali mezi muži“.

PRVNÍ VÝVOJOVÁ FÁZE - INFANTIA

Charakteristika prvních sedmi měsíců života od Bartholomea Anglica vychází z Isidora Sevilleho. Kojenec je hebký a ohebný a nemá ještě žádné zuby. V tomto období vyžaduje stálou a oddanou péči. Kojenecký věk trvá nejčastěji až do druhého roku života, tj. do té doby, než má dítě již všechny zuby, říká první slova a dělá první kroky. V tomto věku se pokládá za přiměřené, aby bylo dítě odstaveno od kojící matky. Mimo to jsou děti od dvou let považovány za méně náchylné k onemocnění, která kojenec postihují. Filosof Wilhelm z Conches (12. století) tvrdil, že *infantia* trvá až do pátého roku života, protože v tomto věku nemohlo dítě ještě vůbec mluvit, a když, tak pouze nedokonale. Kazatelé a autoři penitenciálů, kteří napomínali rodiče, aby se starali o své děti, za něž nesou až do jejich sedmého roku plnou odpovědnost, věděli, že děti jsou do sedmi let života bezmocné a plně odkázané na pomoc dospělých. Zároveň poukazovali i na to, že církví a Bohem mohou být voláni k zodpovědnosti, děje-li se jejich dětem nějaká křivda. V kojeneckém věku byly udělovány dvě svátosti. Každé dítě bylo krátce po narození pokřtěno. V otázce biřmování zastávali učitelé kanonického práva nejednotný názor, zda mají být děti biřmovány již před sedmým rokem. Raymund Lull soudil, že dítěti má být udělena svátost biřmování až ve chvíli, kdy je dostatečně staré na to, aby si uvědomilo velkou odpovědnost, kterou na sebe při křtu vzali jeho kmotři. Jiní byli zase toho názoru, že děti nemají být biřmovány před dvanáctým rokem. Mnohé děti přijímaly svátost teprve v tomto věku, nebo raději později (některým nebyla vůbec udělována). Občas však byly biřmovány i děti mladší sedmi let.

V úvodu svého Demiana líčí Hermann Hesse dobrotu a čistotu rodičovského domu, v němž není ani místa, ani pochopení pro lež, kníž se dítě uchýlilo z nouze. (...) Dítě tedy zůstává se svým hříchem samo a cítí se zkažené, zlé a zavržené, ačkoli mu nikdo nic nevyčítá a všichni (protože o té „strašné věci“ nevědí) se k němu chovají mile a přátelsky. (...) „Jako téměř všichni rodiče,“ píše Hesse v Demianovi, „ani ti moji nenapomáhali procitajícím pudům života, o nichž se nikdy nemluvalo. S nevyčerpateľnou svědomitostí pomáhali pouze mým beznadějným pokusům popírat skutečnost a snaže i nadále prodlévat v dětském světě, který se stával stále neskutečnějším a prolhanějším. Nevím, jestli v tom rodiče něco zможou, a nic těm svým nevyčítám. Byla to moje věc vyrovnat se sám se sebou a najít si vlastní cestu, ale stejně jako většina dobře vychovaných dětí jsem si v tom počínal špatně.“

Alice Millerová, Dětství je drama, přel. Alena Bláhová

DRUHÁ FÁZE VÝVOJE - PUERITIA

Pro mnoho autorů začíná druhý stupeň sedmým rokem. Od tohoto věku může dítě správně mluvit, může rozlišovat mezi dobrým nebo špatným a může samo činit rozhodnutí. Dosáhlo „let rozhodování“ (*anni discretionis*). Mínění středověkých intelektuálů, že schopnost mluvit je typickým znakem druhého stupně dětství, odpovídalo názoru starých Římanů. Latinsky se kojenec totiž řekne *infans*, tzn. nemluvící, ten, který nemůže mluvit. Když Bartholomeus Anglicus píše o kojenci, nazývá ho *infans*, „nemluvící“, protože nemůže mluvit a nemůže se bavit, neboť jeho zuby dosud nestojí v řadě. Lékaři stejně jako laici totiž shledávali souvislost mezi ztrátou mléčných zubů, vývojem druhých zubů a schopností mluvit. Když se mladý muž ještě choval dětinsky, byl občas nazýván *infans*. Někdy tak byli označováni i dospělí, pokud se nedovedli správně vyjadřovat. Bernhard z Gordon byl toho názoru, že uvnitř druhé fáze dětství existuje ještě jeden stupeň, který začíná dvanáctým rokem. Před dosažením tohoto věku neměla být z morálních důvodů dětem předčítána některá díla klasiků. Od dvanácti let je však dítě schopné rozhodovat o vlastní cestě životem. Philipp z Novary a někteří učitelé církevního práva určují další rozčlenění desátým rokem, resp. desátým a pŕltým rokem. Podle Philippa z Novary může dítě teprve od tohoto věku rozlišovat mezi dobrem a zlem. Dále existoval názor, že dítě může od sedmi let mluvit, a tudíž ani zasnoubení nestojí v tomto věku nic v cestě. Od druhé poloviny 12. století nebylo zasnoubení v tomto věku považováno za bezpodmínečně závazný slib manželství. Když byl mladík star čtrnáct let, resp. dívka dvanáct let – tedy na konci druhé vývojové fáze dětství, mohli se rozhodnout, zda chtějí vstoupit do manželství či nikoli. Přínejmenším však bylo uznáváno, že uzavření manželství nebylo po svatbě právně závazné, a tudíž mohlo být rozvedeno, pokud byl ženich mladší čtrnácti, resp. nevěsta dvanácti let a pokud si to mladý pár po dosažení tohoto věku přál. V sedmi letech byly děti obvykle posílány do školy nebo k vyučení se řemeslu, což platilo i pro přípravu na kněžské povolání. Protože se dítě, které se tělesně a duševně vyvíjí, od tohoto věku jeví jako silněji náchylné k hříchu – což je negativní stránka dětství, je v didaktických spisech zdůrazněna povinnost rodičů, kmotrů a učitelů, aby děti od této doby vychovávali v křesťanském duchu a aby je učili disciplíně a mravnému chování. Podle mínění teologů se děti měly od tohoto věku zpovídat a činit pokání, poněvadž i před čtrnáctým rokem byly s to krást, lhát, křivě svědčit, klít, chovat se neuctivě vůči rodičům, kněžím a jiným autoritám, být necudné v myšlenkách, slovech a činech. Svátost pokání měla být chlapcům udělována teprve od čtrnácti, dívkám od dvanácti let. Podobné názorové rozdíly existovaly také v otázce, zda chlapci mladší čtrnácti let a dívky mladší dvanácti let mohou přijímat eucharistii a poslední pomazání.

Ve světských zákonících nebyli chlapci a dívky mladší čtrnácti, resp. dvanácti let považováni za trestněprávně odpovědné. Anglický právník Bracton soudil, že chybě-

jící úmysl ochraňuje dítě před trestem. Děti mohly být v tomto věku sice předvedeny před soud, ale soudy – v mnoha případech rovněž městské úřady, mohly rozhodnout, zda budou potrestány nebo nikoli. Obecně byly rozsudky nad dětmi mírnější než nad dospělými, kteří byli obviněni ze stejného zločinu. Děti byly obvykle trestány bitím holí, pouze ve výjimečných případech byl proti nim použit trest v plné míře. Tak to také na konci 13. století píše Philipp z Beaumanoir: „Sice se přihodí, že desetileté nebo dvanáctileté dítě je tak zlé, ... a když se takové dítě stane úmyslně nebo navedením někoho jiného vrahem, potom musí být potrestáno... Avšak kvůli žádnému provinění... nesmí být dítě potrestáno smrtí nebo useknutím údů, ledaže by zabilo muže nebo ženu.“

Ze soudních protokolů vyplývá, že děti, které spáchaly vraždu, byly potrestány v plné míře, na druhé straně se však stávalo, že se vůči nim postupovalo shovívavěji nejen v případě krádeže, ale i vraždy. Pro shovívavost vůči dětem, které se kriminálně provinily, se vyslovovali i teologové. Tomáš Akvinský psal, že dítě není schopné všeho, co dokážou dospělí, a proto je dětem dovoleno mnohé z toho, co podléhá trestu a co u dospělých zavrhuje. Autoři penitenciálů psali, že by děti měly být od čtrnácti let vedeny k pokání za necudné myšlenky, slova a činy, jejich pokání však mělo být lehčí než u dospělých. Tyto hříchy, jichž se dopustili mladí lidé starší čtrnácti let, byly zároveň posuzovány mnohem shovívavěji, pokud dotyční byli doposud svobodní nebo mladší dvaceti let. Ti, kteří doporučovali dětské zpovědi a vypočítávali všechny hříchy, jež děti mohly spáchat, zjevně neposuzovali hříchy, kterých se dopustily děti, tak přísně, jako hříchy, kterých se dopustili dospělí. Papež Alexandr III. ve druhé polovině 12. století ustanovil, že osoby mladší čtrnácti let (děvčata mladší dvanácti let) nemají právní odpovědnost. S odvoláním na tradici vykládali jeho následovníci tento zákon tak, že Alexandr III. měl na mysli pouze výjimečné případy. Děti mladší čtrnácti let měly činit pokání, která však měla být méně přísná než pokání dospělých. Mimo to byla přísaha dítěte mladšího čtrnácti let neplatná. Jeho otec byl oprávněn prohlásit ji za neplatnou.

Autoři medicínských a didaktických spisů jmenovali ještě celou řadu dalších znaků, charakteristických pro tento věk. Podle Bernarda z Gordon (14. století) jsou temperamentní tělesné aktivity (běhání, skákání) a rvačky mezi chlapci typické pro věkovou skupinu mezi sedmým a čtrnáctým rokem, kterou nazývá *aetas concussionis* (věk otřesů). Podle Bartholomea Anglica jsou děti druhého věkového stupně bezstarostné a nepřístupné k vážným věcem. Žijí pouze přítomností, nemyslí na budoucnost a neraději mají hry se stejně starými dětmi. Pochvaly a výtky dospělých na ně nijak zvlášť nepůsobí, největší hrozbou je pro ně výprask. Mají sklony k rychlým změnám hlasu (mutování), hned se smějí a hned zase pláčou. Neumějí si ponechat tajemství a všechno hned vyprávějí dál. Stále dělají hluk a zticha jsou pouze tehdy, když spí. Hlasitě požadují vše, co vidí. Umazávají se, zlostí dupají nohama a křičí, když je matky chtějí převléknout nebo umýt. Jsou jemné, hbité a mrštné, avšak jejich tělo ještě není tak

silné. Velké tělesné námaze ještě nedorostly. Rády zůstávají dlouho v posteli a jsou stále hladové a neustále hledají něco k jídlu. Svou hltavost často nedokáží zvládnout a někdy kvůli ní onemocní. Bez ostychu se ukazují nahé, pláčívají kvůli každé maličkosti a před kouskem zlata dávají přednost jablku. Bartholomeus Anglicus popisuje, opíraje se o Aristotela, vzezření, vlasy, stavbu těla a hlas dívek, které pro něj představují čisté bytí. Zároveň však i varuje před „ženskými“ rysy: nestydatost, prchlivost, nenávisť, závist, netrpělivost, nedostatek vytrvalosti, lenost, hořkost a snadnost svedení. Dívky by měly být vychovávány tak, aby se u nich tyto charakteristické rysy nerozvíjely. Bartholomeus Anglicus věří, že věková skupina od sedmi do čtrnácti let má ještě čisté srdce, avšak přesto horuje pro přísnou výchovu od sedmi let, neboť od sedmi let jsou již děti schopné hřešit. Rovněž dnešní psychologové zastávají názor, že v tomto věku existují „normální“ způsoby chování – např. zjišťují, že děti ve věku od čtyř let poprvé vycházejí samy z domu, utíkají a nejsou k nalezení, v osmi letech chtějí jezdit na kole po ulici atd. Tento stupeň vývoje ve středověku u dívek obvykle začínal ve dvanácti a u chlapců ve čtrnácti letech, tedy se začátkem puberty.

TŘETÍ FÁZE VÝVOJE - ADOLESCENTIA

Kazatelé a někteří autoři didaktických děl věřili, že jedním z nejnápadnějších a nejvýraznějších znaků této věkové skupiny je silná náchylnost k hříchu, která klíčí ve věku od sedmi let a vývojem intelektu se zvětšuje. Aegidius Romanus soudí, že děti v tomto věku dokáží uvěřit každému, rádi se zdržují ve společnosti stejně starých osob a jsou snadno ovlivnitelné. Jelikož si na tomto stupni rozvíjely soudnost, schopnost rozlišovat mezi dobrem a zlem a rozum, je už v tomto věku možné, aby se učily disciplíně a aby byly vychovávány. Proto se má myslet na to, aby to nebylo opomenuto. V tomto věku byla dětem udělována svátost oltářní a ukládáno pokání. Pokud v tomto věku dítě zemřelo, dostalo se mu již posledního pomazání. Když se na přelomu 13. a 14. století obyvatelé vesnic na horním toku řeky Arigge měli zodpovídat před inkvizičním tribunálem, museli všichni mladíci starší čtrnácti let a dívky starší dvanácti let přísahat, že nepatří k žádné kacířské sektě. Naopak kataři zastávali názor, že dvanáctileté dívky a čtrnáctiletí chlapci jsou „vnímaví“ pro jejich víru, ačkoliv teprve v osmnácti letech jsou schopni rozlišovat mezi dobrem a zlem. Od dvanácti, resp. čtrnácti let mohli mladí lidé vypovídat před civilním soudem jako svědci, v některých krajích zároveň platilo, že od tohoto věku jsou v určitých trestních činech právně dospělí, což ovšem nemusí znamenat, že na ně byla uplatňována úplná výměra trestu.

Zcela jinak než církevní autoři líčí tento věk dvorští básníci. Chlapec, který je vzděláván k rytířství, se přede všemi ostatními vyznačuje znamenitou statečností a ještě více svou krásou a přirozeně i mladá děvčata jsou navýstost krásná. A protože

krása platí jako charakteristika mladých mužů, vyzdvihují básníci uchvacující krásu příštích hrdinů: „V sedmi letech byl mladý chlapec již tak krásný jako jiní teprve ve dvaceti.“ Krása byla spíše rytířským než náboženským ideálem. Duchovní pokládali krásu když ne za morálně zhoubnou, tak alespoň za pramen nebezpečí. Jenom výjimečně však odolává nějaký autor pokušení, aby zobrazil budoucího svatého (budoucí svatou) jako zvlášť krásné děti, většinou však k tomu připojuje, že ve skromnosti a cudnosti přečkal (přečkala) nebezpečí, která jsou obsažena v kráse.

Ve venkovské společnosti začíná mládež v tomto věku již pracovat a osvojovat si řemeslnickou zručnost, což však již představovalo přechod ke třetímu vývojovému stupni. Na horním toku řeky Arigge byl jeden mladík nazýván *adolescens*, jakmile začal samostatně pracovat a přebíral odpovědnost – začal pást stáda svého otce.

Zatímco v tom, že druhá fáze dětství končí u dívek ve dvanácti letech, resp. u chlapců ve čtrnácti letech, panuje shoda, v otázce, kdy končí třetí fáze, převládá nejednotnost. Podle Bartholomea Anglica trvá toto období života od čtrnácti do jedenadvaceti let. Zároveň však Bartholomeus zmiňuje, že podle názoru jiných autorů trvá až do osmadvaceti, třiceti nebo pětatřiceti let. Většina těchto čísel jsou násobky sedmi. Isidor Sevillský, podle něhož dospělost začíná v osmadvaceti letech, podrobně pojednává o významu čísla sedm v universu, v dějinách lidstva a v životě člověka. Vincenz z Beauvais rovněž stanoví, že po *adolescencia*, která končí v pětadvaceti letech, následuje *juventus*. Georges Duby prokázal, že ve 12. století v severozápadní Francii mladíci mezi patnáctým a devatenáctým rokem, kteří doposud nedokončili svou válečnickou výchovu, a tudíž se ještě nastali rytíři, byli nazýváni *pueri* nebo *adolescentes*. Jakmile mladý muž dokončil své vzdělání a byl přijat do rytířského stavu, byl považován za *juvenis*, a to až do té doby, než obdržel léno nebo než se oženil, v mnoha případech tedy až do třiceti let. Pro kronikáře byl *vir* teprve ženatý muž. Výraz *juventus* označoval jak určitou věkovou skupinu, tak i určitý sociálněekonomický status a rodinný stav. K *juventus* patřili starší i mladší mládenci bez vlastního pozemkového majetku, kteří hledali pána, jenž byl ochoten přijmout jejich služby, mládenci, kteří trávili svůj život na turnajích, zábavách, pitkách a slavnostech. Tito mladí rytíři na cestě – svým způsobem mladíci z donucení, kteří dosud nezískali žádné léno nebo nenašli žádnou ženu s věnem – nadšení zastánci ideálu dvorské lásky, lásky mezi vdanou ženou a mladým, svobodným rytířem. Dante píše v *Convivio*, že *adolescencia* končí ve dvaceti pěti letech. Teprve v tomto věku byly rozum a tedy i lidská soudnost plně rozvinuty. Proto potřeboval mladý muž mladší dvaceti pěti let v určitých záležitostech poručníka. Po *adolescenza* přichází *gioventute*, které trvá do pětadvaceti let. U Danta je *gioventute* (odpovídá mu latinské *juventus*) jak stupněm duchovního vývoje člověka, tak i obdobím plné právní dospělosti, přičemž první zakládá druhé. Stanovením plnoletosti na dvacet pět let následuje Dante římské právo, podle něhož se mladý muž teprve od tohoto věku může účastnit civilněprávního jednání bez poručníka.

Pro dospělost bylo ve středověku užíváno všech možných označení. Je proto nepochybně obtížné stanovit věk, v němž dosáhl mladý muž této fáze (nezávisle na tom, zda je označován jako *juvenis* nebo jako *vir*). Stáří bylo kritériem pro předání úřadů a oprávnění k vykonávání moci. Obecně však nebylo stanoveno, od kterého věku mohl mladý muž v různých vrstvách společnosti jednat samostatně, resp. vykonávat určitý úřad, protože obecně vzato neexistovalo ve středověku žádné jednotné kritérium pro plnoletost. Nejnižší věk pro sňatek se lišil od nejnižšího věku svobodné dispozice s dědictvím. Jiný nejnižší věk se používal při podávání žaloby nebo při možnosti svědčit v civilních a v trestních záležitostech, při přebírání plné právní odpovědnosti, v případě udělení církevního úřadu, vstupu do mnišského stavu nebo když laik přijímal veřejný úřad. Také právo samostatně disponovat se svým vlastním majetkem bylo odlišně upraveno podle různých typů majetku. Zákon rozlišoval mezi půdou, pronajatou od pozemkové vrchnosti, půdou v plném vlastnictvím, městským majetkem a lénem. V Anglii bylo např. dědictví dědičného léna vyjmutu z poručnictví v patnácti letech, kdy vlastník získal právo své dědictví svobodně prodat. Městský majetek připadl dědici teprve tehdy, když mohl rozpoznat falešné a pravé mince nebo měřit sukno (většinou v patnácti letech), léno však mohl získat až v jedenadvaceti letech. Věk, v němž byl mladý muž hospodářsky nezávislý a z civilněprávního hlediska plně odpovědný, byl různý případ od případu, stejně jako věk trestní dospělosti, který se měnil dodatečně podle zločinu. Mnozí historikové zjistili, že délka trvání dětství ve středověku byla na západě kratší než dnes. Na venkově a ve městě začínaly děti pracovat dříve a představovaly již v mladém věku významný potenciál pracovních sil. Mnohem dříve začínala i rytířská výchova, kupecké, kněžské i mnišské vzdělání. Ne každý mladý muž byl hospodářsky nezávislý. Doba studia a učení trvala často dlouho a různé definice věku dospělosti ukazují, že středověká společnost nepovažovala mládež za dospělou dříve, než je tomu dnes. S odvoláním se na římské právo vysvětlovali někteří právníci, že syn podléhá otcovské pravomoci (*patria potestas*) do té doby, dokud ho otec neprohlásí za plnoletého, dokud syn nezíská nějaké významné postavení nebo když je otec na věky proklet. Autoři didaktických spisů a teologové naprosto uznávali, že u lidí trvá doba závislosti a vzdělání déle než u všech ostatních tvorů.

Pokud literatura pojednává o prvním stupni dětství (*infantia*), zabývají se její autoři ve stejné míře dívkami i chlapci. Ve spisech o *pueritia* bývají jednotlivá pohlaví pojednávána většinou samostatně, přičemž těžiště přece jen představuje výchova chlapců. Při rozboru třetího vývojového stupně, který u dívek začal dvanáctým rokem, se o děvčatech píše mnohem méně než o chlapcích. Při přechodu do věku dospělosti jsou dívky již sotva zmíněny. Ve všech vrstvách společnosti mohly dívky dědit, avšak v dědičné posloupnosti byla chlapcům téměř výhradně dávana přednost. Dívkám bylo zapovězeno univerzitní vzdělání, stejně jako delší vyučení se určitému povolání. Nesměly zastávat ani církevní, ani světské úřady (ledaže by zdědily léno, včetně ma-

jetkových práv). Dívky se musely vdávat velmi mladé, na každý pád dříve než muži z téže sociální vrstvy. Sňatkem dívky ztrácely plnou civilněprávní nezávislost, kterou požívaly od okamžiku plnoletosti. Přejed od dětství do stavu vdané ženy s odpovědností a s povinnostmi, které se k tomuto stavu vztahovaly, proběhl u dívek velmi rychle, bez jakékoli přechodné fáze. Dívky, které byly předurčeny pro život v klášteře, byly do kláštera vsazeny již ve velmi mladém věku. Kritéria plnoletosti mladých mužů pro ženy neplatila, neboť pro obě pohlaví byla stanovena jinak.

SHULAMITH SHAHAR působí jako profesorka středověkých dějin na univerzitě v Tel Avivu. Do vývoje mediealistického bádání výrazně zasáhla svou první velkou knihou *Žena ve středověku* (1981), která je feministickou interpretací místa ženy ve středověké společnosti. Do jejího způsobu vidění středověkého světa se výrazně promítly originální názory francouzské intelektuálky 15. století, Christiny de Pizan, která myšlení žen o ženách předběhla o více než půl tisíciletí.

Dětství ve středověku bylo poprvé uveřejněno hebrejsky v roce 1990. S. Shahar v této knize podrobně zpracovala problematiku dětství v západní Evropě v období vrcholného a pozdního středověku. Dětství představuje v jejím pojetí období do čtrnáctého roku života. Z tohoto důvodu věnovala Shahar největší pozornost porodům, kojeneckému věku, první fázi výchovy dětí v rodině, vztahu rodičů k malým dětem, postavení sirotků a vraždám nechtěných nebo nepohodlných dětí. Druhou část její knihy tvoří analýza výchovy chlapců a dívek mezi sedmým a čtrnáctým rokem v jednotlivých sociálních prostředích (dětí šlechticů, měšťanů a vesničanů), resp. rozbor odlišného způsobu přípravy ke světskému nebo duchovnímu povolání. Samostatně přitom rozebrala názory teologů, filosofů, lékařů a laiků na způsob a účel vzdělání ve středověku. Stranou jejího bádání bohužel zůstala rozsáhlá a velmi složitá problematika přechodu dítěte do světa dospělých, resp. integrace dospívajících dětí ve společnosti, která se řídila jinými zákonitostmi než mikrokosmos, v němž až doposud žily.

Pro naši studii jsme vybrali kapitolu *Vývojové fáze dětství* (s. 28–40 německého vydání knihy *Kindheit im Mittelalter* z roku 1993), v níž se Shahar pokusila vymezit základní období dětského života ve středověku. Původní autorčin text jsme částečně zkrátili a vypustili rozsáhlý poznámkový aparát. Protože autorka ve svém textu necitovala původní latinské originály středověkých textů, nebylo při překladu bohužel možné přihlídnout k jejich znění, čímž zákonitě muselo dojít k částečnému posunu některých názorů a termínů. Protože však řada edic, z nichž Shahar čerpala, není v Čechách k dispozici ani v jediném exempláři, nebylo možné provést revizi jejího textu. Za přehlédnutí překladu děkuji příteli Janu Dobešovi.

Martin Nodl

Autor studie a překladu MARTIN NODL se narodil v roce 1968. *Dětství* prožil v Novém Městě nad Metují. Vystudoval historii na FF UK. Dosud publikoval v *Dějninách* a současnosti, Českém časopise historickém, *Minulost* západočeského kraje, *Listech filologických*, *Lidových novinách* a *Nových knihách*. V současné době je redaktorem nakladatelství Argo, kde řídí dvě ediční řady – *Každodenní život* a *Historické myšlení*.

BOHUSLAV BLAŽEK / ZDROJE SOUDOBÉHO KONCEPTU DĚTSTVÍ

Mám v duši už někdy z dětských let zážitek, jak se mi nelíbily děti na starých obrazech a grafikách. Pokud se jim nějaké skutečné dítě podobalo, říkalo se u nás doma, že „vypadá jako starej-mladej“. Toto označení se zároveň užívalo pro děti-rozumbrody, které žily s prarodiči nebo pořád mezi dospělými a jako papoušek opakovaly dospělácké fráze, kterým přitom tak úplně nerozuměly.

Ernst Hans Gombrich věnoval jednu ze svých knih – *Umění a iluze* – stopování toho, jak se pozvolna vyvíjely postupy, podle nichž se to nebo ono kreslí nebo maluje. Podařilo se mu ukázat, kolik různých triků a fint pro dosažení iluzivního efektu musí být zvládnuto. V žádném případě však nesugeruje, že by v umění trvale rostl pokrok ve zvládnání iluze. Můžeme rozlišit údobí, která se střídají – někteří jako Pitiirim A. Sorokin (*Krise našeho věku*) tvrdí, že se tak děje v cyklech –, kdy všeobecně je a kdy naopak není poptávka po co nejvíc „realistickém“, to jest iluzi se blížícím zobrazení. Tato dějinná období se liší v tom, co je pro ně důležité – a pro co tudíž mají sensorium – a co naopak stojí stranou jejich zájmu nebo je přímo vytěsněno za obzor.

Na obraze kreslíře tak suverénního jako Pieter Brueghel vidíme dospělé, kteří ve shodě s intencí celého díla vyjadřují větší nebo menší oduševnělost, v až překvapivé shodě s naším dnešním cítěním na nás působí jako buď krásní nebo oškliví a jsou vysoce individualizováni – přičemž na některém z obrazů téhož mistra jsou zobrazeny i děti, které jako by vůbec neměly dětský výraz, ale působí jako ne dost individualizované zmenšeniny nepohledných a málo zajímavých dospělých. To jistě není tím, že by malíři minulosti dospělé už uměli, protože jsou „snazší“, a děti ještě neuměli, protože jsou „těžší“.

Od současné kresby psů nebo koček nepožadujeme, aby dva psi téže rasy byli odlišeni tak, že je poznáme podle jejich povahy, stáří nebo zdravotního stavu. Takové umění by bylo jaksi nadbytečné, protože by nemělo ke komu promlouvat – většina z nás nedokáže živočichy takto individualizovat ani ve skutečnosti. Tuto analogii jsem nevolil náhodně. To, že i v údobích s vysokým stupněm iluzivnosti zobrazení dospělých byly děti ve výtvarném umění zobrazovány stejně málo individualizovaně jako domácí zvířata, nabízí totiž interpretaci, že děti byly pojímány jako bytosti animální, z nichž se člověk teprve stane. Uvědomme si, že tento přístup nebrání tomu, aby měl člověk dejme tomu psy rád – ale tato jeho láska není pro něj mravně závazná.

Filosofii člověka v Evropě od antiky dominoval koncept duše, který rozvinuli Platon a Aristoteles a jenž se pak v tomismu stal niternou součástí křesťanské filosofie.

Duše se pojímala – řečeno soudobou terminologií – jako hierarchický systém o třech úrovních. Rostlinnému bytí odpovídala nejnižší úroveň duše vegetativní, živočich měl navíc duši vnímavou a člověk k tomu i duši rozumovou. Všechny výklady o člověku jakožto racionální bytosti jej implicitně uvažovaly jako dospělého jedince.

Lze spekulovat, že na dítě se nevztahovaly všechny tři úrovně tohoto schématu, a to proto, že bylo pojímáno jako „ještě ne člověk“. U dětí doby starozákonní bylo důležité je vůbec mít, mít jich dost, aby byly zdravé a aby mezi nimi nechyběl aspoň jeden syn, čím více synů, tím lépe, a nejdůležitější z nich je prvorozený (*Bibellixikon*). Zdá se, že tento pohled převažoval v křesťanském světě až do začátku našeho století. Tomuto biologizujícímu pohledu napomáhala vysoká kojenecká i celková dětská úmrtnost, ale nelze jej odvodit pouze z ní.

Tím se ovšem dobová racionalita dostávala do rozporu s křesťanstvím. V něm je totiž několik významných motivů, kdy je dítě pojímáno nejenom rovnoprávně s dospělým, ale dokonce je mu kladeno za vzor, a to v oblasti duchovní, tedy z hlediska hierarchie duše nejvyšší. Tyto dvě optiky v pohledu na dítě – jednu bychom mohli nazvat *antickou* (mísí se v ní Starý Zákon s pohanskými antickými přístupy) a druhou *novozákonní* – spolu tedy paralelně a bez velkého vzájemného vlivu po takřka dvě tisíciletí koexistovaly. Dalo by se to vysvětlit po psychoanalyticku nevědomým obranným mechanismem *izolace*: aby nemohlo dojít k jejich konfrontaci, byly nevědomě drženy odděleně. Ta první před kritikou reflexí unikala i tím, že se stala jakýmsi zesamozřejmějším podkladem každodenního praktického jednání, ta druhá tím, že patřila k méně srozumitelné, „mystické“ vrstvě náboženských obrazů, jež byla sice tradována, avšak povětšinou nepromítána do každodenního života.

Podívejme se nyní na novozákonní koncept dítěte, který měl po větší část dvou tisíciletí na skutečný život dětí podstatně menší vliv než koncept antický a jenž se vlastně začíná uplatňovat až v našem století.

DÍTĚ JAKO VZOR

Když se pozorně začteme do nečetných míst Nového Zákona věnovaných dítěti, nahlédneme do řeckého originálu, jakých termínů se přitom užívá, a tato čtenářsky odlehklá místa zkusíme jako body propojit souvislými tahy do jednoho celku, ušaseme: je zde ukryta teologie dítěte tak revoluční, že se k ní v plnosti ještě nedobrala ani naše doba, na všechny možné revoluce tak lačná.

Pastýřům je anděli zvěstováno, že najdou Mesiáše v podobě děťátka, BREFOS (L 2,12). To se nevztýčí v jesličkách a neudělí jim požehnání v několika jazycích. Idea wunderkinda je vlastně způsobem, jak se dospělí mohou smířit s tím, že některé dítě je v něčem předčí. Tuto snadnou útěchu, jakou nabízela dobová líčení zázračného zrodu „božských“ panovníků (viz např. Suetonius), Nový Zákon svým dospělým čtenářům neposkytl.

Když dítě – teď již nazývané PAIDION (L 2,27) – nesli rodiče podle zákona do chrámu před Hospodina, jeho skrytou božskost rozpoznali hned dva jasnozřiví dospělí, Simeon a Anna. I nyní však božské dítě mlčí – ač je vtěleným Slovem, nese lidský úděl a neumí ještě mluvit.

Své výjimečné nadání projevil chlapec – PAIS (L 2,43) – Ježíš až ve věku, kdy tak činí i mnohé jiné děti, ve dvanácti letech. Učitele v chrámu, v němž jej rodiče po třech dnech hledání našli, nepoučoval: nacházíme jej, jak jim „naslouchá a dává jim otázky“ (L 2,46), což je právě to, čím může dítě v dialogu s dospělými uhájit svou zásadní rovnoprávnost a přínosnost pro dospělé. Jeho otázky mohou totiž otevřít ty úhly pohledu nebo nové dimenze, které jsou jistě vzdělanějším, ale také mentálně setrvačnějším dospělým nedostupné.

Jako mladý muž, který se ujal své mesiášské role, musí Ježíš napomenout ty, kdo jsou přítom v té chvíli ze všech lidí na světě v jeho způsobu myšlení nejpokročilejší, své učedníky. Jistě by nedělali nic proti jeho vůli. Tady prostě neměli žádné vodítko a chovali se tak, jak by to učinili všichni pravověrní židovští věřící vůči tomu, koho by považovali za svého Mistra: lidi, kteří mu přinášejí své děti (L 18,15 BREFE, Mt 19,13 a Mk 10,13 PAIDIA), aby na ně vložil ruce, učedníci zahánějí. Ježíš nejenom že se rozhněvá a žádá, aby děti nechali k němu přicházet (to by nemluvíata – BREFE – asi nedovedla), ale (u Marka a Lukáše) ještě dodá, že kdo nepřijme království Boží jako dítě, nevejde do něj.

Dítě je tu tedy vyvýšeno nad dospělého, vydáno za vzor, a to vůbec ne jen v nějakém nezávazném poetickém přirovnání (na téma dětská čistota, dětská nevinnost apod.): „Ježíš zavolal dítě (PAIDION), postavil je doprostřed nich a řekl: ‚Amen, pravím vám, jestliže se neobrátíte (ME STRAFETE) a nebudete jako děti, nevejdete do království nebeského‘“ (Mt 18,2–3). Aby bylo jasné, že nejde o pouhý obraz kdesi „za“ tímto dítětem, ale zároveň i o skutečné živé děti, Ježíš dodá: „A kdo přijme jediné takové dítě ve jménu mém, přijímá mne.“ Ježíš také ví, že dospělý člověk už není jako dítě, protože dítě v sobě zradil. Ví, že návrat k dítěti v sobě předpokládá zásadní životní reorientaci, *obrat*: odtud sloveso STREFEIN, obrátit se (odpovídající substantivum STROFE – které by bylo obdobou pojmu METANOIA – se však v Novém Zákoně neobjevuje).

Hledání zasetého dítěte v sobě a láskyplný vztah k dětem kolem sebe nejsou tedy jen dva ze srovnatelně důležitých mravních příkazů, ale jsou zásadní podmínkou toho, zda následovník Ježíše naplní nebo nenaplní smysl svého života.

Tím se ovšem značně komplikuje jednosměrné antické lineární schéma lidského života. Dětství už není pouhý předstupeň dospělosti, ale je zároveň východiskem, které jsme zradili a k němuž se musíme vracet, nemáme-li smysl dalšího života ztratit. Kromě toho nejde jen o jednorázový obrat, ale o proces: proto nacházíme v Novém Zákoně opakovaně výzvu, že se máme stávat – GENESTHAI – dětmi Božími (HYOI: Mt 5,45, TEKNA: J 1,12). S narázkou na procesualní teologii Whiteheado-

vu: nejde o v sobě uzavřené a završené *being*, bytí, ale o radikálně otevřené *becoming*, stávání se.

Protože všichni dospělí byli dětmi, mají v sobě, ve svém vlastním dětství zdroj inspirace a jakousi ryze osobní, názornou a vtělenou míru. Je to zcela jiný apel než na abstraktní, soudičské, na vázkách poměřující svědomí, které vlastně interiorizuje dobové normy, a tím je do jisté míry staví mimo racionální kontrolu a povyšuje na anonymní mýtus.

Tento Ježíšův koncept dítěte jakožto životního kritéria – které samozřejmě není ani u jednotlivce jednou provždy dáno, ale je spíše výzvou k trvalému hledání – zůstal v křesťanství převážně nevyužit. Z náboženských myslitelů na pomezí křesťanství se k němu přiblížily postavy tak prazvláštní jako Emanuel Swedenborg (český překladatel jeho díla *Nebe a země* odlišuje hodnotově neutrální adjektivum *dětský* od hodnotového *dětinny*) nebo Rudolf Steiner (který pojal ontogenezi jako duchovní cestu a na základě toho přišel se svou reformní pedagogikou, waldorfskými školami).

PO ŽENÁCH DĚTI

Podobně jako feministická teologie podnikla výpravy do Písma a zpod patriarchálního nánosu osvobodila relikty kdysi daleko mohutnějších vyjádření ženské stránky božství, stálo by zřejmě za to nově pročíst Písmo i dobovou literaturu světskou z pohledu takřkajíc pedistického. Toto čtení z hlediska dítěte by bylo možná v lecčem ještě radikálnější než z hlediska ženy a v neposlední řadě by feministická zjištění doplnilo a poopravilo.

Pro feministky (viz *Jana Opočenská: Zpovzdálí se dívaly také ženy. Výzva feministické teologie*) je na metafoře Boha jako Pána, Krále nebo Otce nepřijatelné její spojení s hierarchickou a neláskyplnou mocí. Zdá se mi však, že nedomyšlejší, že každé z těchto označení je součástí dyadického vztahu, takže každé má i svůj lidský protějšek. Starozákonní děti zapadají do řady vůči Králi a Pánu méně hodnotných poddaných nebo otroků. Ne tak děti, které má na mysli Ježíš a evangelisté. Ty se tímto titulem naopak dostávají na roveň Bohu, neboť jsou sourozenci Ježíšovi: „jsme-li děti (TEKNA), tedy i dědicové (...) – spoludědicové Kristovi“ (Ř 8,17). Ještě radikálněji: „A tak už nejsi otrok, nýbrž syn“ (HYIOS, Gal 4,7).

To je těžko přijatelné řešení pro militantní zastávce názoru, že církev = hierarchie a basta. Jsme-li – hierarchicky – syny Boha Otce, zároveň se tím stáváme i sourozenci Boha Syna. A ještě k tomu podmínkou je, abychom se jako dospělí dokázali připodobnit dětem, jež pravověrný křesťan chápe jako maníky, kteří ho mají především poslouchat. To je SKANDALON. Není divu, že z této subverzivní koncepce zůstaly v dalším vývoji teologického myšlení jen znečitelnělé fragmenty a poetické obrazy.

Kdo nicméně na tuto myšlenkovou linii nepřestal navazovat, to byla lidová zbožnost. Připomeňme si, jak se v průběhu staletí postupně ikonograficky obohacovaly motivy Ježíšova narození a dětství ve folklorních svátcích. Madona s dítětem na ruce, která se stala motivickým pojičkem lidového i “vyššího“ umění, znamená přece šokující sdělení, že tím, koho slabý Bůh potřebuje, může být člověk. Teologické reinterpretace z hlediska ženy a z hlediska dítěte jsou zde neoddelitelně spjaty.

Ještě radikálněji vyjadřuje tuto paradoxii lidový motiv Ježíška v jesličkách, kdy se jedná o Boha, který se stal dítětem nejenom bez jakékoli pompy, ale uprostřed krajní nouze a fyzického ohrožení: to jsou jasné motivy teologie osvobození. Dá se tedy říci, že lidová obraznost tu teologicky přešla myslitele o několik staletí. A to přesto, že přes uzamčení sociálně nebezpečného Písma do neprodyšného pouzdra latiny z něho lid znal jen soubor vybraných a upravených příběhů.

DÍTĚ A MOC

Je až neuvěřitelné, jak dlouho lidstvo vydrželo lhostejné vůči tajemství dětského vývoje a problém geneze dospělého odsouvat tím, že vlastně zneviditelnilo dítě. V antické psychologii a potom v její tomistické interpretaci úplný oblouk lidského života procházel v duchu analogického způsobu myšlení stejnými fázemi jako kosmobiologický rok, počínající jarní rovnodenností: dětství/jaro, mládí/léto, dospělost/podzim, stáří/zima. Tím analogie nekončily – každému z údobí byl například přiřazen jeden ze čtyř živlů, podobně jsme mohli hledat přiřazené planety, drahé kameny apod. Toto čtyřčlenné schéma nebylo jen jedním taktem, který se v každém lidském životě opakoval (byť ne vždy celý zopakoval): analogie s ročními obdobími tento čtyřtakt stácela do cyklu.

Vysvětlení založené na popisu pravidelně se opakujících fází je uspokojivé tam, kde základní legitimizační příběh společnosti má podobu cyklu. Ten křesťanství svými dějinami spásy zásadně prolomilo a zpochybnilo. V implicitním konceptu dítěte se tak vlastně jako v trojském koni doprostřed křesťanství provezl cyklický koncept předkřesťanský. Biologické úrovně našeho organismu jsou opravdu řízeny především cykly. Už pro intelektuální rozvoj to však nestačí. Od renesance se prosazuje lineární koncept společnosti, který se postupně ujímá i v biologizujících pojetích vývoje dítěte. Do tohoto konceptu neomezeného vzestupu a každé další fáze jako vyšší než předchozí se ale nevejde novozákonní pojetí radikálně otevřené budoucnosti ani koncept návratu k dětství.

Jakmile se mladé křesťanství dalo vtáhnout do rivalizujícího vztahu se světskou mocí, muselo nutně vytěsnit pojetí křesťanů jako dospělých, kteří se vracejí k dítěti v sobě. Ohrozil by se tím základní pilíř poddanství. Světský otec-pán by nemusel mít vždycky pravdu. Samozřejmě i příslušník kléru, který si v té době přisvojil titul

„Otec“ (viz např. *Rudolf Schermann: Woran die Kirche krankt. Kritische Betrachtungen eines engagierten Priesters*), by nemohl mít žádné ambice vládnout svým dětem – vždyť být v novozákonním smyslu dítětem Božím je ten nejvyšší titul, po jakém křesťan může toužit. Přípodobňování sociální struktury církevních shromáždění světským mocenským hierarchiím by bylo vyloučené – a tím spíš snaha povýšit se nad ně a vládnout jim mečem. Aby církev mohla snáze podlehnout všem těmto pokušením, musela vytěsnit tu část zvěsti, která s takovým jednáním byla nejvíc neslučitelná a nejvíc by ji usvědčovala ze zcestí: novozákonní koncept dítěte.

Děti se staly nepohodlnými svědky. Proto bylo nutno je odsunout a učinit z nich němé tváře. Ne je dovádět ke stupni zralosti, ve kterém budou schopny plnohodnotného a svéprávného rozhodnutí o své víře, ale učinit toto rozhodnutí za ně, dokud jsou ještě nemluvnatý. Křtem nemluvnat se tak křesťané na mnoho století připravili jak o zralost dospělosti, neboť klíčové životní rozhodnutí – onen Ježíšem požadovaný obrat – za ně udělali jiní lidé, tak o dětství s životní perspektivou – neboť dětství jakožto životní etapa bylo předem zbaveno svého nejbližšího cíle, zralého rozhodnutí o životní orientaci.

Vidíme tedy, že otázka implicitního konceptu dětství a jeho genetického vztahu k dospělosti nebyla v dějinách tak dlouho opomíjena pouze proto, že by byla nevýznamná, příliš akademická, příliš složitá nebo čistě teoretická. Právě naopak šlo o velmi praktickou otázku legitimacy moci v rodině – a protože rodina byla mikrokosmos a každý větší mocenský útvar představoval s ním strukturálně spjatý makrokosmos, ve hře byla i legitimita veškeré světské moci.

OBJEV DĚTSTVÍ

Tento přístup měl své výjimky. Čas od času se stalo, že panovník zemřel předčasně, to jest dříve, než jeho nejstarší legitimní nástupce dospěl. Pak býváme svědky vzniku krále-infanta, nad nímž se sice ustavuje poručník, ale který mnohdy v již velmi raném věku mocensky intervenuje do života země. Jinou výjimkou jsou sirotci, kteří se dokázali postarat o sebe nebo i jiné mladší sourozence tím, že se vlastně stali předčasně dospělými. Příběhy o nich mají až mytickou sílu. Dokazují, že hranice dospělosti je posunutelná a že šťastným dětem je dlouhé údobí, po které jsou chráněny, živěny a ušetřeny hrozeb a povinností, vlastně darovány.

Evoluční biologie ukázala, že tento jev není až vkladem člověka a jeho etických zásad, ale že (relativní) délka údobí hájení mládeže se zhruba řečeno prodlužuje s odpovídající evoluční úrovní druhu. Evoluce takřkajíc nutí investovat do mládeže tím víc, čím víc se od něho v dospělosti očekává.

Aby si biologové něčeho takového mohli všimnout na živočiších, muselo předtím dojít k objevu lidského dětství. Historie tohoto objevu byla v poslední době mnoho-

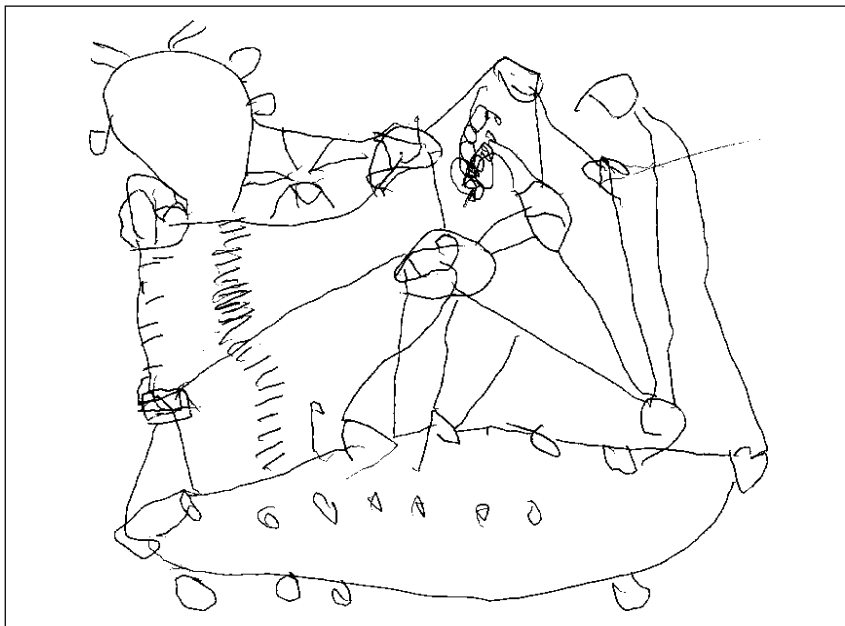
krát zpracována a není mým cílem ji zde převyprávět, jakkoli u nás zůstává toto téma zatím nenastoleno (nakladatelství Argo připravuje překlad přelomových *Dějin dětství* od *Philipa Ariese*). Snažím se zde pouze charakterizovat dimenzionalitu obecně přijímaného konceptu dítěte, a to nejprve připomenutím některých jeho zdrojů, které si už mnozí asi neuvědomují.

Z první republiky jsme měli šanci zdědit pozoruhodně rozrůzněné reformní školství. Bohužel jeho nejpřínosnější domácí zástupci (z nich na prvním místě František Bakule) byli vymazáni z paměti, neboť stavěli na modelu pro totalitární režim neslýchaně liberálním a centrovaným na dítě. Z této reformní generace přežil Václav Příhoda a jeho „monumentální“ hromada výpisků, osobních pozorování a úslužných ideologických mentorování. Ontogeneze se prizmatem jeho díla (*Ontogeneze lidské psychiky I-IV*) jevila jako teoreticky neuchopitelné moře podrobností, jejichž jediným řádem je chronologické uspořádání jednotlivých duševních funkcí „od jednoduššího k složitějšímu“. Tento „pokrok“ končil ovšem v údobí dospívání, kdy se křivka růstu inteligence magicky lomí a už nechce plnit plán.

Typické bylo, co se k nám dostalo ze západního výzkumu na poli ontogeneze. Převratná zjištění Johna Bowlbyho o vzniku sociální deprivace u dětí zbavených v raném dětství mateřské péče prosadili až s dvacetiletým posunem v opusu *Psychická deprivace v dětství* Josef Langmeier a Zdeněk Matějček. Zato ve vší tichosti a anonymitě si pediatrii, neurologové a mnozí psychologové začali opisovat gradienty rozvoje jednotlivých tělesných a duševních funkcí, v jejichž studiu to nejdále dotáhl Arnold Gesell.

Langmeier s Matějčkem naráželi na universální odpor, protože zpochybňovali samy pilíře totalitární manipulace s rodiči a dětmi: východiskem pro ně byly hodiny naslouchání, a to jak rodičům, tak dětem. Ty dostaly nejen slovo, ale i šanci projevovat se svými vlastními výrazovými prostředky jako hrou nebo kresbou. Tito muži prosazovali neslýchané novoty jako zjišťování a ochranu týraných dětí nebo náhradní rodinnou péči coby lidštější a dokonce levnější formu než socialistické velkoustavy.

Gesellovské škály, používané nesystémově, vyděleně pro tu či onu funkci, v socialistické vědě a pedagogice nenarazily, neboť jejich scientismus vyhovoval totalitárnímu myšlení. Lékař byl majitelem pravdy o dítěti, matčiny poznatky byly pouze subjektivní a někdy přímo pověrečné a zavádějící, lékařův poznatek byl vyjádřen číslem a tedy byl „exaktní“ – a co jeho soudcovský ortel potom natropil v duši matky, dítěte a širší rodiny, to ho nemuselo zajímat. Z tohoto přístupu se rodí nehumánní pojednávání obou extrémů rozložení hodnot IQ – děti s podprůměrnými hodnotami jsou odsouvány do zvláštních škol, v konečné dekadenci režimu se prosazují elitáři s ideou oddělených škol pro děti s vysoce nadprůměrným výsledkem. Dodnes však jsou vyselektovávány romské děti za pomoci inteligenčních testů, které byly před dvaceti lety ve světě odsouzeny jako rasistické, protože nepřenosné mezi odlišnými kulturami (Wallach), dodnes je koncept sociální inteligence, který vysvětluje nespornou sociální zdatnost romských propadlíků, u nás bílou vranou.

Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Stroj mimozemšťanů*, 1994Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Vesmírné objekty*, 1994

Jako zásadní přelom v myšlení o dítěti se u nás v šedesátých letech objevil koncept ontogeneze Jeana Piageta, který s osobním nasazením prosadili nejenom ve vědě, ale v jeho aplikacích i do škol František Jiránek a Jan Souček.

PIAGETŮV PŘÍNOS A JEHO MEZE

Kvantitativní úkony aritmetiky se od antiky považovaly za to nejjednodušší v matematice (viz *trivium*), teprve na nich se dalo budovat zobecnění algebry a množiny, ty už byly pozdními abstraktními chimérami. Tento samozřejmý sled „od jednoduššího ke složitějšímu“ se náhle převrátil: ukázalo se, že vývoj matematického myšlení probíhá u dítěte právě obráceně, retrográdně, od nekvantitativní, topologické intuice zahrnutí. Koncept kvantity je až pozdní výtvar, který předpokládá vysoce rozvinutou tzv. *konstanci* (zachování). Že množství vody, plastelíny nebo kuliček je stále totéž, ať je tato materie roztažena do dlouhé linie nebo stažena do kompaktního útvaru, není vstupní samozřejmost, ale výslednice složitých koordinací mezi dětskými zkušenostmi pohybovými, vjemovými, představovými a teprve postupně čistě intelektuálními.

Tím se do geneze dětského ducha v roli aktérů dostává tělo, fyzický pohyb, nezastupitelná individuální zkušenost a aktivní experimentování. Jean Piaget rozpoznal, na jaký zlatý důl narazil, a tak svůj koncept ontogeneze rozvinul do podoby nového oboru, *genetické epistemologie*. Strukturalismu, který se do té doby vyhýbal otázce geneze struktur, nabídl dynamický model rozvoje (u nás vyšel jeho *Štrukturalismus*). Model ontogeneze dítěte tak podnítil univerzální studium geneze jakékoli organické complexity. Dítě se stalo klíčem k porozumění dynamice světa.

Piaget sám však nikdy nepřekročil za počáteční fáze ontogeneze. Se zlomem křivky růstu inteligence končila i explananční síla jeho teorie. Tím spíše byla s touto teorií geneze stále složitějších struktur neslučitelná představa vědomého obratu a návratu k dítěti.

Až Piagetův žák Jerome S. Bruner v jedné své knize (*Toward A Theory of Instruction*) letmou poznámkou otevřel dosud uzamčenou dimenzi: upozornil na to, že člověk, který dosáhl nejvyššího stupně formalizace a dokáže myslet zcela oproštěně od motoriky a názorných asociací, se může cítit v takovém světě vyprahlý a neinvenční – a že klíčem k nové kreativě je vrátit se do nižších fází, tedy do světa představ nebo ještě hlouběji k bezprostřednímu výrazu tělesným pohybem.

Freud zavedl pro úniky dospělého do vývojově ranějších forem jednání pojem „regrese“. Byl to účelový obranný mechanismus nevědomí, který pro něho patřil do instrumentária psychopatologie. Obranné mechanismy byly posléze vzaty na milost i nepsychoanalytiky a pochopeny naopak jako normální projevy obrany člověka před patologií (viz např. Jan Čáp, Zdeněk Dytrych: *Utváření osobnosti v náročných život-*

ních situacích). Někteří autoři (například německý mediální badatel Jan-Uwe Rogge v knize *Kinder können fernsehen. Vom sinnvollen Umgang mit dem Medium*) mají potřebu odlišit patologickou *neužitečnou regresi* od *regrese tvořivé*.

Takovouto složitou cestou se vytvářejí mosty mezi náboženským novozákonním konceptem návratu k dítěti v nás a soudobým konceptem ontogeneze a jejích pedagogických aplikací. Na tomto příkladu lze medítovat nad zásadní odlišností obou diskursů i nad tím, jak si mohou být vzájemně užitečné. Ježíšova výzva po dvou tisících letech oslovuje jednoduchými slovy nejprostší lidi, není však snadné ukázat nějaký její bezprostřední „instrumentální“ smysl. Její postupné „naplňování“ vědou není jejím vědeckým potvrzením, jak by to rádi viděli pozitivističtí vykladači Písma, ale dalším krokem v její interpretaci jednáním, která zůstává do budoucna trvale otevřená.

Množinový přístup se v rukou našich učitelek rychle zvrhával v byrokracii bezchybného zapisování do formulářů. Podobně se dělo s revolučním přiblížením počítačů dětem pomocí aktivní hry, které přinesl jeden z Piagetových spolupracovníků, Seymour Papert (*Mindstorms*): mnozí učitelé i rodiče v zaujetí dítěte pro hru s počítačem snadno nacházeli omluvu za svou tendenci dítě k počítači odložit. K rozpoznání a usvědčení těchto degenerativních projevů, provázejících byrokratickou realizaci pedagogické ideje, může napomoci novozákonní koncept dítěte, a to tím, že nás přivádí k otázce, zda stále ještě otevíráme cestu k hlubšímu pochopení dítěte a k respektu k jeho svébytnosti nebo ne. Prastará náboženská intuice ve své obrazné síle a neurčitosti tak zůstává jakýmsi trvalým vodítkem, „měkkým“ kritériem toho, zda se „tvrdá“ interpretace vědy a jejích nejposlednějších aplikací nezvrhuje v samoúčel.

Rodičům, kteří se ve jménu zbožnosti děsí kontaktu svých dětí s počítači a snaží se je před nimi uchránit, lze v této souvislosti připomenout, že právě vstup počítačů do domácností způsobil poprvé zásadní zlom v dosavadní asymetrii vztahu mezi dítětem-žákem jako prázdnou nádobou a dospělým-učitelem, který do ní nalévá své znalosti, zlom, který přesáhl meze reformních škol. Děti díky tomu, že jsou dosud v nenarušeném kontaktu se svou senzomotorikou, zvládají počítače nesrovnatelně rychleji než ryze abstraktně myslící dospělí, takže se zcela právem ti mladší stávají učiteli starších a ti starší, chtějí-li uspět, musejí od nich přejímat nejen poznatky, ale i dětské strategie.

ÚLOHA KONCEPTU DĚTSTVÍ PŘI NÁSTUPU NOVÉ EPOCHY

Počítače se podstatně zrevolucionizovaly, zhumanizovaly a staly součástí našeho komunikačního prostředí, když začaly být přátelské nejenom vůči klientovi an sich, jímž se dlouho rozuměl dospělý muž technik, ale zejména vůči klientům „neodborným“, ženám, dětem nebo postiženým. To nebylo drobné vylepšení designu, ale zcela zásadní zvrát v dějinách techniky. Laik se stal mírou techniky – technika přestala být ezoterická.

V těchto posunech lze spatřovat nejenom společného jmenovatele, ale i obrysy nastupujícího a pozvolna se konkretizujícího paradigmatu: přichází věk respektu vůči dítěti. Neměl by to ovšem být kult dítěte, únik před rodičovskou zodpovědností do krajního pedagogického liberalismu ani emancipace dětí jakožto nezřízených konzumentů, kteří vydírají své rodiče – to vše už jsme zažili a doufejme, že to máme za sebou.

Civilizace by se měla přebudovávat tak, aby byla pro děti „bezbariérová“. Její základní časoprostorové moduly jsou vytvořeny pro dospělé. Výšky židlí, stolů, klik, výšky umístění automobilových výfuků, výšky telefonních budek, prodejních automatů, plakátů...: to vše dítě handicapuje. Zvonení ve škole vyhovuje zbyrokratizovaným dospělým, ne rytmu společné interakce s dětmi. Ghetta dětských hřišť poskytujících věci vymyšlené pro hru dětí – bez účasti dospělých – kontrastují s nehostinností ostatních veřejných prostor, kde je zejména pro děti nebezpečno, nedýchateľno a nedostatek podnětů zvoucích ke hře. Tato přestavba světa ve prospěch dítěte (ne ovšem jeho pestré pomalování, navonění a rozšiřování) přinese příznivou změnu sociálního klimatu pro všechny.

Žárliví učitelé a specializovaní dětské spisovatelé zuří nad každým posunem komunikačního stylu od literární kultury k názorné audivizualitě (komiksy, časopisy, počítačové hry, používání ikon...), neboť vědí, že tím ztrácejí moc nad dětmi. Je to analogie rozpadu monopolu latiny a vzestupu národních jazyků v liturgii, kterému ostatně napomohl knižtisk. Odtud hysterický populismus takového Neila Postmana, který v oprávněné kritice zesilujících tendencí změnit všechny mediální žánry v zábavu (*entertainize*) odmítá šmahem i tlak na didaktické pořady, aby děti zaujaly.

Tato přestavba nebo přeladění civilizace ve prospěch žen, dětí a postižených znamená nutně její feminizaci, infantilizaci a hypochondrizaci. Rozšiřování lidských práv tímto směrem má svoji systémovou logiku, která ale nenahrazuje dějiny ani nezajišťuje jejich „zákonité směřování“, jak blouznili marxisté. Jsou to nové stupně volnosti, které se této civilizaci otevírají – jakožto obrovská šance a zároveň jako nemenší riziko.

Velkým pomocníkem na cestě k civilizaci respektující dítě je obrovský vzestup počtu a pestrosti iniciativ, hnutí, škol nebo firem v našem století, jež staví na typu her, které pomáhají uvolňovat tvořivost (s Jiřinou Olmrovou¹⁾ jsme je nazvali *měkké hry*).

Na hrách zároveň vidíme, jak hrozivá může být degenerativní verze posunu civilizace směrem k dětství, jak snadno se komercionalizuje a kriminalizuje.²⁾ Otevření dimenze hry je odemčením Pandořiny skříňky. Dějiny dětství a dějiny hravosti nejsou totožné ani jednoduše synchronní, ale představují tajemné spojitě nádoby, jakási dvě zřídla neurčitosti, kterou se lidstvo obrozuje – nebo omamuje – vždy, když se spoutá nějakou zbytnělou určitostí.

- 1 Viz Blažek, B., Olmrová, J.: Krása a bolest. Tvořivost, umění a hra v životě trpících a postižených. Panorama, Praha 1985
- 2 K této polarizaci hry viz Blažek, B.: Možnosti hry na konci 20. století. In: E. Bakalář: Psychohry 2. Vyšehrad, Praha 1995

BOHUSLAV BLAŽEK / VÝCHOVNÉ POVĚRY

ÚLOHA POVĚR V SOUČASNÉM SVĚTĚ A V PEDAGOGICE

Pověra – připsání nadpřirozené síly předmětům a činům, které ji ze své podstaty nemají. V Izraeli byla pověra silně rozšířená a projevovala se v užívání amuletů, zařikávání mrtvých, předvídání budoucnosti a čarování.

Biblický lexikon, 1969

Jsmo zvyklí říkat „pověra“ takovým nevinným relikvím dávnověku, jako je sáhnutí na kominika nebo zaklepaní na dřevo. Tak jako existují archaismy v řeči – a jsou chvíle, kdy je používáme, ať už pro větší slavnostnost, abychom se blýskli svou kulturností, nebo jako šprým –, tak i pověry jsou vlastně jakési archaismy v jednání.

U tohoto druhu pověr jsme si jisti, že víme, kdy pověrečný úkon provádíme: předkládáme ji jako jakýsi citát, jakoby v uvozovkách v podobě nějak nadsazených gest i pozměněné intonace.

Méně z nás si však připustí, že máme i zcela jiný druh pověr a také předsudků, polopравd a někdy i mýtů, které vůbec nevypadají starobyle, pohádkově a legračně a na něž, pokud se jich někdo neuctivě dotkne, nedáme dopustit. To proto, že pomocí těchto přesvědčení a s nimi spojených způsobů jednání, které považujeme za tak samozřejmé, že je – podobně jako je tomu u mýtu – nikdy nezkomáme, se upevňujeme, ba přímo opevňujeme ve svých zvycích, návycích a zlozvycích.

Každý nový objev dezaktualizuje část starých soudů o tom, co je a co není pravdivé, a vytváří základ pro nová hodnocení. Tento směr úvah nás přivádí k závěru, že „pověra“ je pojem relativní vzhledem k času a prostoru.

Gustav JAHODA: Psychologie pověry, 1969

Pilířem pedagogiky našich dědů a pradědů byla pohrůžka a trest. Výprask páskem, rákoskou, vařečkou nebo alespoň „pár facek“ bylo standardní součástí výchovy domácností i školní. Tehdy visel ve třídách i v domácnostech na zdi krucifix. Nebyla to náhodná souvislost: ti, kdo zvedali ruku k ráně, si byli samozřejmě jisti, že k tomu mají svaté právo. Krucifix ze zdi většinou zmizel, ale jedna výchovná pověra leckde zůstala: že na děti musí být přísnost. Fyzické tresty ustoupily, psychická muka zůstala.

Jsou rodiče i učitelé, kteří neumějí děti pochválit. Úspěchy dětí berou za samozřejmé, neúspěchy ihned vyčítají a trestají. Jednak proto, že jsou přece zásadoví, jed-

nak aby děti nerozmazlovali. Jejich svěřenci to bohužel často zpracují tak, že tuto výchovnou pověru přenesou i do školy nebo na vojnu a posunou ji až do podoby šikanování těch mladších.

Tak se dokonce fyzické násilí vyhnáno dveřmi vrací zase do soudobé výchovy oknem: šikana se totiž nejvíce šíří právě v uzavřeném a hierarchicky uspořádaném výchovném zřízení: připusťme si přece fakt, že šikanování známe nejvíc ze školy, vojny a vězení. Není rozhodující, že ji většinou nedělají sami velitelé, podstatné je to, že spoluvytvářejí atmosféru strachu, vydírání a udávání a její pomocí své instituce „řídí“.

Proč je výchova pomocí trestů pověra? Je zcela v rozporu s poznáním pedagogické psychologie, která už několik desetiletí ví, že pro výchovné působení je rozhodující tzv. pozitivní motivace, tedy přitažlivé cíle, na které se lze těšit, metody, které obě zúčastněné strany baví, a odměna vždy, když je dobrý výsledek.

Závislost bludných obsahů na historických podmínkách, v nichž nemocný žije, na prostředí, z něhož pochází, byla samozřejmě často znamenána, nikdy však podrobně zkoumána. Je zřejmé, že v dřívějších dobách byla taková démonománie – blud posedlosti –, lykantropie – blud proměny ve zvíře – a podobné častější než nyní, kdy hraje velkou roli bezdrátová telegrafie a jiné moderní věci.

Karel JASPERS: Obecná psychopatologie, 1920

Bylo by prostě bludem myslet si, že jsme vyrostli z pověr, když už nevěříme na klekáni ani na vodníka. Lze například říci, že poté, co naše silnice opustili volí a koně a nahradily je motocykly a automobily, se obyvatelé stali veskrze racionálními uživateli silnic? Už jenom ze statistiky dopravních nehod a z rozboru jejich příčin je zřejmé, že je tomu spíše naopak.

Každé dítě zcela legitimně potřebuje, aby si její matka všímala, chápala je, brala je vážně a respektovala. Je odkázáno na to, aby mohlo v prvních týdnech a měsících života matkou beze zbytku disponovat, používat ji a zrcadlit se v ní. Nejkrásněji a nejnázorněji to vystihuje jedno Winnicottovo přirovnání: matka hledí na miminko, jež drží v náručí, miminko hledí na tvář matky a nachází v ní samo sebe... za předpokladu, že se matka skutečně dívá na onu jedinečnou, malou a bezmocnou bytost a nikoli na svá vlastní očekávání, úzkosti a plány, které již pro dítě připravuje a promítá si je do něj. V takovém případě nenachází dítě v matčině tváři svůj obraz, nýbrž obraz matčiných potřeb. Ono samo zůstává bez zrcadla a bude ho po celý svůj pozdější život marně hledat.

Alice Millerová, Děťství je drama, přel. Alena Bláhová

Podobně jako v dopravě se to má s iracionalitou i ve výchově a vzdělávání. Tento cyklus pořadů budeme věnovat zkoumání pověr ve výchově vůbec a zvláštní pozornost zaměříme na výchovu křesťanskou. To proto, že soudobé pověry nad námi mají obrovskou moc.

Autor tohoto pořadu se přitom může opřít o knížku, kterou se svou ženou Jiřinou Olmrovou vydal v nakladatelství MONA roku 1981, *Jaké děti nejsou*. V ní bylo popsáno a podrobeno kritice celkem 45 výchovných pověr o dětech a o výchově. Zde je několik příkladů:

- * Děti se ptají hloupě
- * Děti svými otázkami ohrožují autoritu rodičů
- * Děťství je jenom příprava na dospělost
- * Děti neznají starosti
- * Děti je třeba chránit před temnými stránkami světa

Pár měsíců po listopadu 1989 se nám zdálo, že je to knížka o dávné minulosti. Dnes uvažujeme o tom, že kdyby vyšla znovu, asi by vzbudila ještě větší pohoršení než za totality.

Panující pověry o výchově jsou tedy z velké části staršího data, ale vůbec nejsou pocíťovány jako něco starobylého. Jsou to bludy, kterých se o to hůře zbavíme, když si je nedokážeme uvědomit a připustit.

Bylo by zcela nesprávné předpokládat, že slogany a symboly všeho druhu jsou veskrze dílem chytrých propagandistů, politiků nebo idealistických vůdců. Populární slogany a symboly si často lidé vytvářejí sami. Šíří se ani ne tak díky organizovanému úsilí nějaké skupiny, ale protože plní zcela určitou psychologickou funkci. Sebevětší množství inzerce nebo publicity neprodá slogan nebo symbol, který nezapadá do sociálního kontextu.

Hadley CANTRIL: Psychologie sociálních hnutí, 1963

Diskuse o výchově krátce po listopadu začala odhalovat kořeny problémů tzv. socialistické školy:

- * naše škola klade naprosto nadměrný důraz na paměť a na rutinu
- * pravopis se staví vysoko nad schopnost vyjadřování vlastních myšlenek – odtud neustálé boje o Pravidla
- * vlastní myšlenky jsou totiž nežádoucí
- * zaručené problémy má jak tvořivý žák, tak tvořivý pedagog – podprůměrný sbor se proti nim semkne do jednoho šiku
- * nejpožadovanější vlastností ve škole je konformita

- * děti nejsou připravovány na samostatný život, ale na střední a pak na vysokou školu
- * učitelé – a to i na vysokých školách – po léta jen reprodukují učebnici svého oboru, nejsou schopni odborného růstu a chybí jim vědomí souvislostí s přílehlými obory
- * i od rodičů se vyžaduje především konformita...

Tento výčet hříchů tzv. socialistické školy by mohl být dvakrát třikrát delší. Jednotliví učitelé nebo dokonce jednotlivé školy, kde tyto rysy začali po listopadu 1989 odstraňovat, znamenají zatím pouze výjimky. Školství jako celek si je dosud nepřiznalo, protože na ně nedá dopustit: vždyť jsou to samy základy jeho setrvačného fungování. A tak nad námi vítězí mýtus učitele, který má vždycky pravdu, protože přece ví víc, učitele, jehož posvátnou autoritu ohrožuje otázka.

Proto se o těchto problémech brzo přestalo hovořit a místo nich se rozhořela debata o platech učitelů a poté o měřitelných výsledcích škol. O ty se dnes pře ministerstvo školství s nedávno ještě bojovnými pedagogickými teoretiky. Jako by nejvíc záleželo na tom, kolik dětí se z jedné špatné školy dostane na jinou špatnou školu vyššího stupně. Skutečné nedostatky školy vytěšňuje mocná pověra o tom, že nejlepší škola je ta, která má nejlepší měřitelné výsledky...

PŘEKÁŽKY ROZVOJE TVOŘIVOSTI

Demokracie se hroutí tehdy, když nedokáže využít inteligentních imaginativních metod pro řešení svých problémů. Řecko nedokázalo využít takového varování Sokratova a zhroutilo se. (...) Místo abychom se snažili nacpat dětem do hlavy spoustu fakt a udělat z nich vědecké encyklopedie, musíme si klást otázku, jaké děti se z nich stávají.

E. P. TORRANCE: Rozvoj tvořivého talentu, 1962

Bylo by naivní myslet si, že hlavní příčinou nereformovatelnosti našeho školství je nějaké tajné spiknutí starých soudruhů a soudruhů. Totalitární režim všude – a tedy i v pedagogice – stavěl na negativních lidských vlastnostech, na strachu, slepé poslušnosti, konformitě, závisti, udavačství a lhostejnosti... To byly skutečné principy tzv. socialistické školy – a to jsou také skuteční nepřátelé lidstva v dnešním školství. Kdo se spolu bez jakékoli domluvy, takříkajíc po čuchu spikli, to jsou autoritáři, zbabělci a podprůměrné intelektuály bez ohledu na stranickou příslušnost a věk. Pro ty je rozhodující, aby se tvořivé dítě – jako za Rakouska-Uherska Ladislav Klíma – a tvořiví rodiče – jako za první republiky Florianovi ze Staré Říše – stali psanci našeho školství.

V rodinné situaci rodiče coby hypnotizéři – sami hypnotizovaní vlastními rodiči – předávají instrukce a vychovávají své děti tak, aby zase ony vychovávaly své děti (...) způsobem, který znemožňuje uvědomit si, že plní instrukce; to proto, že jedna z instrukcí přikazuje nemyslet na to, že jste instruováni.

Ronald David LAING: Politika rodiny a jiné eseje, 1971

Škole by se nemohlo dařit tak univerzální převálcování dětské spontaneity, kdyby jí v tom nepomáhala podobně orientovaná většina ostatní společnosti.

Rodičům, kteří nehodlají převzít zásadní zodpovědnost za výchovu svého dítěte, vyhovuje, že oni nemusejí být na své vzpurné dítě přísní a že to za ně převezme škola a u chlapců pak vojna. V duchu výchovné filosofie bažantů a mazáků si říkají: my jsme si to museli užít také a jací jsme bezvadní lidé. Že by vyučování mělo být zajímavé? Nás taky škola otravovala. Generace rodičů se tak mstí na svých dětech za přikopřování spáchaná na nich generací prarodičů.

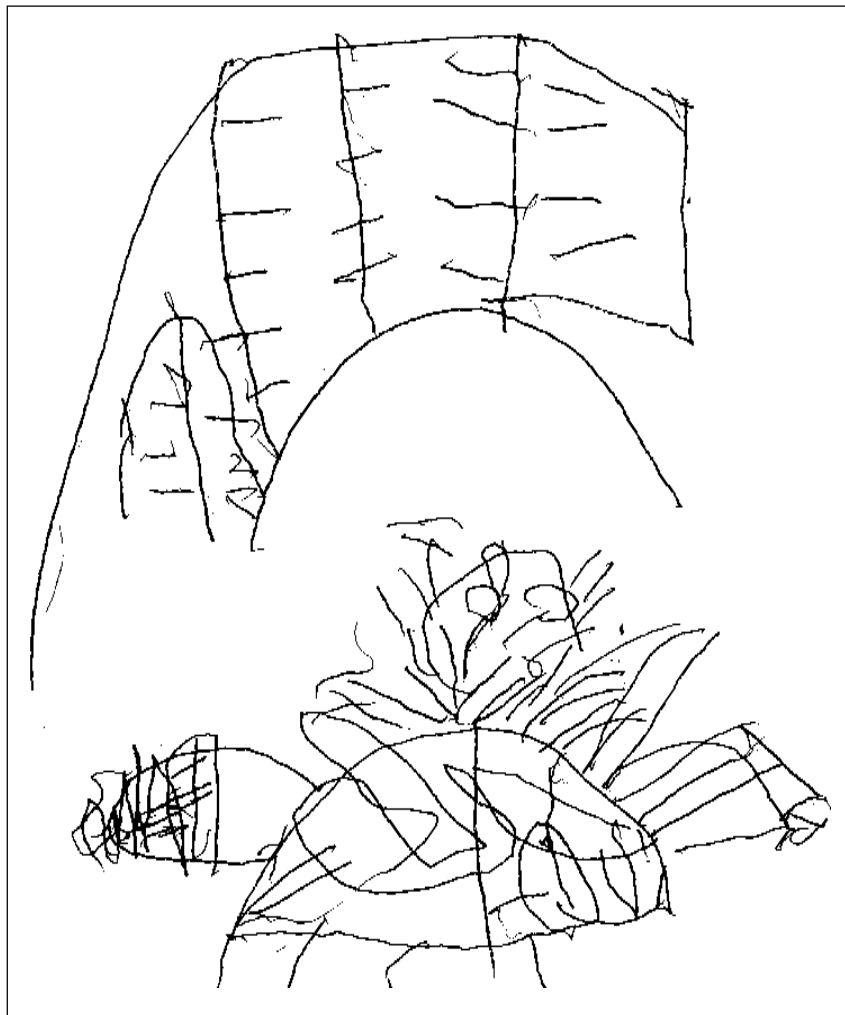
Všimněte si, jak vypadá situace dítěte v našich katolických kostelích. Malé děti se sem vodí proto, aby dostávaly štouhance za to, že se vrtí – není divu, že ty starší už tam pak neuvidíte. Posloucháme myšlenkově stereotypní a často každoročně opakovaná kázání, která někdo výjimečně „zpestří“ vyvoláváním a čistě paměťově zaměřenými otázkami na několik málo přítomných dětí. Z hlediska slohového bývá kázání tak špatné, že by je nemohl otisknout ani ten nejhorší plátek. Atmosféra jako ve škole (kde jsou ty doby, kdy mnozí spisovatelé byli v civilu učitelé). Pro děti jsou v kostele určeny barvotiskové svaté obrázky – jejich obrazové sdělení je podobně nicneříkající jako obrázky v jazykových učebnicích: místo aby informovaly a vybízely k myšlení, jen sladce optimisticky „ilustrují“.

To není otázka Západu a Východu: i ve východním Německu, nad jehož konformitou se u nás mnozí ošklibali, byla většina těchto nedostatků v křesťanských církvích na rozdíl od tamějších státních škol dávno rozpoznána a soustavně napravena.

Dítě není ve skutečnosti učeno tomu, jak ve společnosti přežít, ale jak se jí podřít. Povrchní rituály jako etiketa, organizované hry nebo mechanické učení ve škole nahrazují hluboké zkušenosti spontánní tvořivosti, vynalézavé hry, svobodně rozvíjených fantazií a snů. Tyto životní formy byly systematicky potlačovány, zapomínány a nahrazovány povrchními rituály. (...) Ještě než indoktrinace v rodině a na základní škole začne, každé dítě je přinejmenším v zárodku umělcem, vizionářem a revolucínářem.

David COOPER: Smrt rodiny, 1972

Vyučování je strašná nuda i pro učitele, pokud si nepřipustí, že má před sebou někoho, kdo má své autentické zkušenosti a kdo mu tedy má co nového a podnětného

Jaromír Pšánský (nar. 1975), Město Pavla Nováka, 1994

k jeho oboru říci. To by ovšem vyučování muselo s takovou autentickou zkušeností žáků počítat a na ní stavět, místo aby v duchu starobylé pověry předpokládalo, že dítě je *tabula rasa*, nepopsaná deska, na kterou toho musí učitel co nejvíc napsat. I výchova v rodině je jenom obdoba vězeňského dozoru, pokud se otázky považují za doklad toho, jak je dítě ještě naivní a hloupé, jeho originální slovní výtvoři – tzv. neologismy – za směšné nebo dokonce nepřijatelné chyby a jeho snahy o projev vlastního já za vzpouru, která se musí v zárodku potlačit.

PODMÍNKY TVOŘIVOSTI

Každá intelektuální revoluce, která kdy pohnula lidstvo k něčemu velkému, byla vášnivým protestem proti setrvačným idejím. (...) Od samého počátku výchovy by dítě mělo zakoušet radost z objevování.

Alfred North WHITEHEAD: Nástupní proslov do prezidentury Matematické asociace Anglie, 1916

Dospělý má své zkušenosti, které ho ale v mnohém svazují a brzdí. Naivita dítěte není jenom jeho handicapem, ale také obrovskou výhodou: vidí obecně známé věci s tím údivem, který je podle Platona počátkem filosofie. Pro dospělého se proto kontakt s dítětem může stát zdrojem nových pohledů a neobvyklých nápadů. Rutině se lze vždy naučit, počítat umí kalkulačka, slovíčka jsou ve slovníku – ale za pomoci vnímání, myšlení a řeči odhalovat a logikou a matematickými výpočty řešit skutečné problémy (a ne jen výjimky a chytáky v učebnicích), to je to, co by měli učitelé rozvíjet v žácích. Podmínkou je nejenom to, že to sami musí umět, ale také aby bylo všeobecně známo, že právě to od nich společnost žádá a za to že je ochotna je lidsky i finančně ohodnotit.

Jsme schopni daleko větší produktivity, vřelosti, vyššího stupně vědomí, síly a intenzity, než jaké obvykle zakoušíme. Toto pochopení vedlo řadu předních psychologů a pracovníků sociálních věd v posledních padesáti letech k názoru, že lidské bytosti využívají za normálních okolností pouhou desetinu nebo ještě méně svého potenciálu. (...) Hypotéza situačního přístupu k lidskému potenciálu spočívá v tom, že každý okamžik může být významný. Pokud se tak děje jen vzácně, je to pouze proto, že jsme ztratili svou vnímavost vůči prostředím, ve kterých fungujeme, a odvahu a schopnost využívat širokou škálu skrytých možností našeho jednání. Pro skutečné uvolnění potenciálu není tedy třeba rozvoje oddělených schopností a funkcí a dokonce ani celostní snahy rozvíjet všechny zároveň. Kromě toho je nezbytné kombinovat tyto schopnosti a funkce při jednání ve vztahu k určitému situačnímu kontextu.

Herbert A. OTTO: Lidský potenciál, 1968

Když má mladý člověk příležitost pobývat v blízkosti někoho, kdo je dokonalý ve své profesi a zároveň je ochoten a schopen odpovídat mladé bytosti na všechny její otázky, pak tuto situaci nevnímá jako učení ani jeden z nich. Přitom se právě v průběhu tohoto tzv. *incidenčního učení* člověk učí nejrychleji a poznatky si zároveň nejdéle pamatuje, neboť je má posíleny silným lidským zážitkem. Při takovém učení nevzniká falešný problém přenosu teorie do praxe. Přitom předvést a vysvětlit složitou a zážitou praxi někomu mladšímu tak, aby tomu porozuměl, vůbec není triviální a dospělý si mnohdy teprve při tom pojmenuje, co vůbec dělá a čeho všeho se při své práci myšlenkově dobral.

Snad ještě důležitější je chvíle, kdy žák poprvé za pomoci nově nabytých znalostí zkouší sám řešit cosi, na co hledá odpověď. Podstatnější než to, zda a jakou odpověď nalezne, je přitom vzrušení, které při této samostatné cestě za poznáním zažívá. V tomto zážitku se skrývá nejenom motiv, ale v zárodku i poznávací metoda: systémový přístup totiž říká, že řešení se formuje dekomponováním dobře položené otázky.

V mnoha společnostech se participace zaměřila na řešení problémů, jakkoli všichni víme, že mnohá řešení vyvolávají větší problémy než ty, které mají řešit. Účinná participace však daleko více spočívá v hledání společného porozumění problému. Řešení se pak málem nabízejí sama, získávají si větší uznání, dají se snáze uvádět do života a je menší pravděpodobnost, že vyvolají nežádoucí odezvu. Společná cesta k porozumění problému vytváří méně konfliktů a umožňuje plnější participaci než za situace, kdy se nekriticky přijímají navrhovaná řešení, jejichž autoři – jak se později ukazuje – se nedokáží mezi sebou shodnout, což brání realizaci kteréhokoli z přijatých řešení. V tvořivé participaci se tedy klade důraz na odhalení problému, jeho rozpoznání, formulaci a společné porozumění.

James W. BOTKIN, Mahdi ELMANDJRA a Mircea MALITZA: Žádné meze učení, 1979

Radost z nově nabyté schopnosti řešit předkládané problémy dává mladému člověku velmi silnou poznávací motivaci. Bohužel to ale ještě nemusí znamenat, že začne řešit důležité problémy ani že si skutečných problémů ve svém okolí vůbec všimne. A tak se rodí spousta počítačových géniů, kteří se vyčerpávají mistrným hraním her, ale vlastní intelektuální práci, to, kvůli čemu se vzdělávají a za co po nástupu do místa berou plat, dělají nadále naprosto netvořivě a bez zájmu o to, jaké jsou důsledky jejich činů.

Tak je možné, že slušní lidé – věřící i nevěřící – jsou schopni v práci dělat svinstvo, protože se řídí obecnou pověrou, že za instituci, ve které působí jako řadoví členové, nenesou žádnou zodpovědnost. Tato pověra se opírá o jinou, ještě hlouběji zakořeněnou pověru, kterou sdílejí zvláště křesťané, totiž že lidé mají být poslušnými vykonavateli příkazů institucí a že neposlušnost je větším hříchem než bezmyšlenkové plnění špatných příkazů.

Z tohoto bludu se člověk nesnadno vyléčí sám, protože sám sebe zvenčí a s odstupem nedokáže vidět: potřebuje k tomu nastavené zrcadlo ze svého okolí. Teprve okruh vlídných, ale zároveň kritických přátel – nemusí to být sehraná parta, dokonce ještě vhodnější je pro to vztahově uvolněnější síť – ho umí taktně upozornit na ty jeho vlastní nedostatky a problémy, které si sám u sebe neuvědomuje. Podobně ho ale pozitivním ohlasem dokáží v herním společenství odměnit za každý dobrý nápad nebo projev dosud skryté schopnosti. Teorie skupinové dynamiky – v naší pedagogice dosud neznámá – ukazuje, jak se za pomoci nesoutěživých her rozvíjí skrytý lidský potenciál jedince i skupiny a přitom se mohou efektivněji řešit i organizační a pracovní problémy.

Opět tu musíme dát za příklad život v křesťanských společenstvích východního Německa za dob největšího temna: místo monologů starších k mladším se tu uskutečňoval partnerský dialog, často formou her, tyto hry nebyly považovány za cosi nevážného a znevažujícího, co je jen pro děti, a ani mezi dětmi se nepreferovalo bodování a soutěžení za každou cenu, jak je posedlostí tolika našich křesťansky orientovaných vychovatelů, například mnohde mezi skauty.

Nakladatelství Portál, které k nám soustavně herní kulturu z německy mluvícího světa v překladech uvádí, je zatím ve svém výběru opatrné a vynechává ten okruh her, které se přímo dotýkají víry. A to je další velká výchovná pověra u nás přežívající: že hra je cosi nevážného.

Základním cílem výchovy je především napomoci dynamickému rozvoji, kterým člověk sám sebe formuje, aby se stal člověkem.

Jacques MARITAIN: Cíle výchovy, Paříž 1969

Ani tvořivost není samoučelem. Je jenom tou strategií, která nejlépe pomáhá člověku přežít v dnešní době, tedy v době, která se z celých dosavadních dějin nejrychleji mění. Předsudky svou setrvačností brání v tvořivosti a v případě výchovných předsudků v tom, aby člověk dokázal autenticky jednat ve vztahu ke svému měnícímu se okolí. Protože soudobé pověry, předsudky a mýty je tak nesnadné si vůbec uvědomit, v zápase s těmito skrytými nepřáteli uvnitř nás nám pomáhá oklika přes postřehy těch druhých o nás.

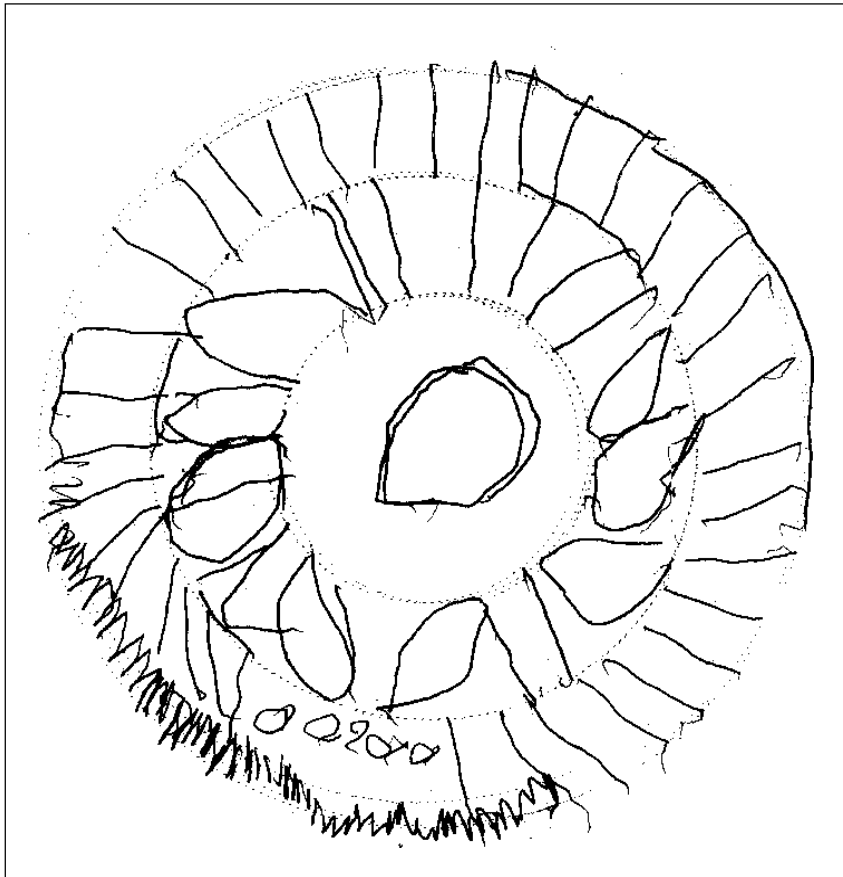
Tím vlastně přiznáváme, že si nestačíme sami a že druhé potřebujeme, stejně jako oni mohou potřebovat nás: k tomu, abychom se mohli stávat sami sebou.

Tento text Bohuslava Blažka byl napsán pro vzdělávací řadu náboženského vysílání Českého rozhlasu Křivé zrcadlo – aneb pověry a falešné představy o křesťanské výchově.

Medailon BOHUSLAVA BLAŽKA jsme otiskli v čísle 1/1995.

PROMĚŇOVÁNÍ VÍNA VE VODU

(VYBRAL A KOMENTUJE PŘEMYSL RUT)

Jaromír Pšánský (nar. 1975), Město (J. Verne „Ocelové město“), 1994

Třetího dne byla svatba v Káně Galilejské. Byla tam Ježíšova matka; na svatbu byl pozván také Ježíš a jeho učedníci. Když se nedostávalo vína, řekla Ježíšovi jeho matka: „Už nemají víno.“ Ježíš jí řekl: „Co to ode mne žádáš! Ještě nepřišla má hodina.“ Matka řekla služebníkům: „Udělejte, cokoli vám nařídí.“ Bylo tam šest kamenných nádob, určených k židovskému očišťování, každá na dvě až tři vědra. Ježíš řekl služebníkům: „Naplňte ty nádoby vodou!“ I naplnili je až po okraj. Pak jim přikázal: „Teď z nich naberte a doneste správci hostiny!“ Učinili tak. Jakmile správce hostiny ochutnal vodu proměněnou ve víno – nevěděl, odkud je, ale služebníci, kteří vodu nabírali, to věděli – zavolal si ženicha a řekl mu: „Každý člověk podává nejprve dobré víno, a teprve když už se hosté napijí, víno horší. Ty jsi však uchoval dobré víno až pro tuto chvíli.“ Tak učinil Ježíš v Káně Galilejské počátek svých znamení a zjevil svou slávu. A jeho učedníci v něho uvěřili.

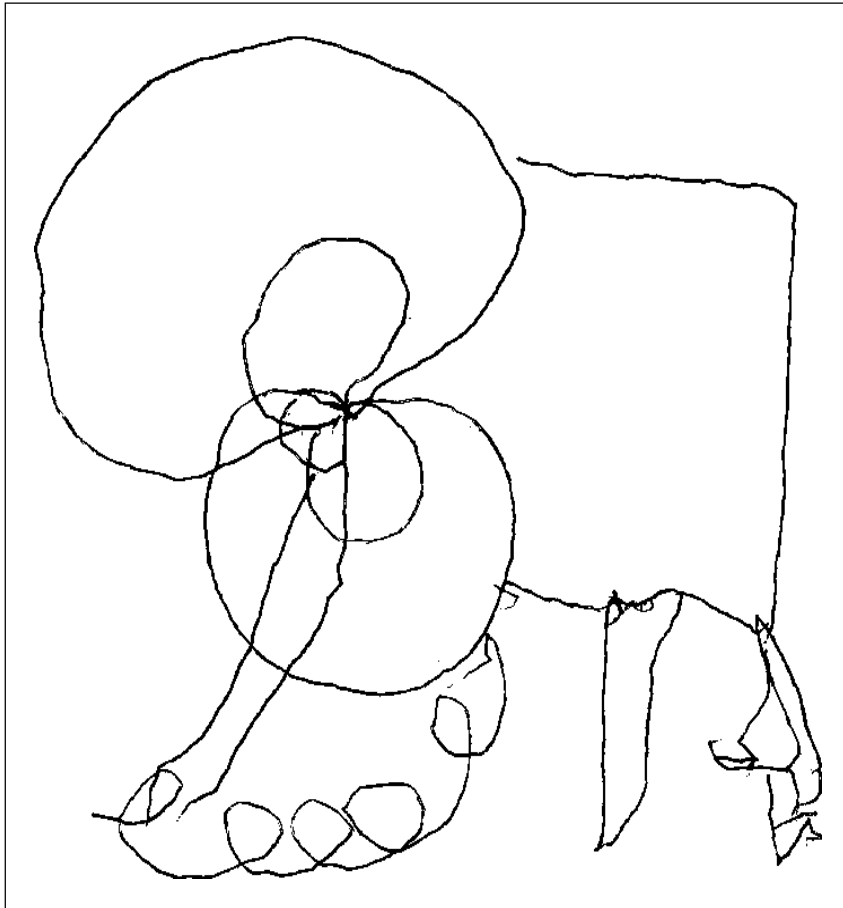
Nový zákon, Evangelium podle Jana

Evangelista Jan vypráví tak stručně, ale zároveň celistvě, že není třeba nic vysvětlovat, opakovat a překládat do srozumitelnější řeči. Přesto je ten příběh – ostatně právě tak jako jiné staro- i novozákonní příběhy – vysvětlován a překládán do srozumitelnějších řečí znovu a znovu. Zůstává přitom stále týž, nebo – a jak – se v ústech různých vypravěčů mění? Co se s ním děje, když je podřízen účelu, třeba i tak nevinnému a dobročinnému, jako je snaha, aby zněl přijatelněji či výchovněji dětským uším?

Prvý zázrak, který učinil Ježíš, stal se v místě nazvaném Kána galilejská; přišel tam na svatbu se svou matkou Marií. Nedostávalo se vína a Maria to řekla Pánu Ježíši. Bylo tu jen šest kamenných džbánů, naplněných vodou. Ale Ježíš proměnil tuto vodu ve víno prostě tím, že pozvedl svou ruku: a všichni přítomní pili z těchto džbánů.

Bůh dal Ježíši Kristu moc konati takové zázraky: a On je činil, aby lid poznal, že není obyčejným člověkem; aby uvěřil jeho učení i tomu, že ho seslal Bůh.

Charles Dickens: Život našeho Pána; přeložil Rudolf Tschorn

Jaromír Pšánský, Slon, 1996

Je Dickensův příběh stejný jako Janův? Jan končí konstatováním, že Ježíš zjevil svou slávu a jeho učedníci v něho uvěřili. U Dickense už Ježíš učinil zázrak, ABY v něho lidé uvěřili. Nestačí už, ŽE se cosi stalo, cosi znepokojujícího, s čím si každý musíme nějak poradit. Najednou se to stalo PROTO, ABYchom se už znepokojovat nemuseli, abychom měli jasno. Příběh už neplatí sám o sobě, je poodsunut na druhé místo: je nástrojem našeho přesvědčování. Ježíš už neproměňuje vodu ve víno, aby bylo na svatbě co pít, totiž v logice příběhu, ale proto, aby lid poznal, že není obyčejným člověkem, tedy v logice výkladu. Zatímco Jan ponechává záhadu v její prvotní působivé síle, Dickens k ní nabízí klíč. Ví dokonce – druhý důležitý rozdíl –, jak Ježíš proměnu vody ve víno provedl: *prostě tím, že pozvedl svou ruku*. Tato „technologie zázraku“ je ovšem přesně to, co činí zázrak nedůvěryhodným.

Beletristé vždy vědí víc, než svědkové. Ale ještě víc vědí učitelé. *Třetího dne stala se svatba v Káni galilejské. Matka Ježíšova byla tam. Také Ježíš byl pozván i učedníci jeho. Když se nedostávalo vína, matka Ježíšova řekla k němu: „Vína nemají!“ Ježíš řekl jí: „Co jest mně a tobě, ženo? Ještě nepřišla hodina má.“ Matka Ježíšova řekla ke služebníkům: „Cožkoli vám řekne, učíte!“ Bylo pak tam postaveno šest kamenných štoudví pro očišťování židovské, beroucích v sebe každá míry dvě nebo tři. Ježíš řekl služebníkům: „Naplňte štoudve vodou!“ Služebníci naplnili je až do vrchu. Ježíš řekl jim: „Nalévejte již a neste vrchnímu správci svatby.“ Nesli. Když vrchní správce svatby okusil vody vínem učiněné a nevěděl, odkud by bylo, ale služebníci, kteří vážili vodu, věděli, zavolal ženicha a řekl mu: „Každý člověk staví na stůl nejprve víno dobré, a když se dostí napili, to, které jest horší, ale ty jsi zachoval víno dobré až dosavad.“ Tento počátek divů učinil Ježíš v Káni galilejské a zjevil slávu svou. Učedníci jeho uvěřili v něho.*

Poučení: *První záruk Pán Ježíš vykonal na přímlovu své matky. Odtud víme, na koho jest se nám obracet, chceme-li jistě dojíti pomoci Boží.*

Dějiny zjevení Božího v Novém zákoně pro IV. třídu škol středních sepsal Šimon Pokoj, c.k. profesor české vyšší reálky v Českých Budějovicích, druhé, přepracované vydání v Praze 1915.

Jestliže se u Dickense stává původně soběstačný příběh jen nástrojem či důkazem Učení a pozbývá tak část své váhy, zde, v učebnici, ztrácí další kus: byl by už vlastně skoro zbytečný, kdybychom se z něho mimochodem nedozvídali, jak nejlépe *dojíti pomoci Boží*.

Význam příběhu už leží zcela mimo samotnou událost, příběh nicméně ještě drží pohromadě jako smysluplný celek. O čtyřicet let později, v Biblické dějepřevě Viktora Hájka vydané v Kalichu roku 1959, už nutkavé zpřístupňování činí příběh absurdním:

Kána byla vesnice nedaleko od Nazareta. Konala se tam svatba, asi někoho z příbuzných Pána Ježíše. – V Palestině byl vždycky velký nedostatek pitné vody, není tedy

divu, že se při slavnostních příležitostech pilo víno, často smíchané s vodou. Víno se tedy, zopakujme, pilo z nedostatku pitné vody (!), a pokud bylo smícháno s vodou, pak zřejmě jako ta méně hodnotná část směsi. Pán Ježíš byl se svými učedníky pozván na svatbu. Také jeho matka Marie tam byla. Při hostině se ukázalo, že není dost vína. Snad byli svatebčané tak chudí, že nemohli opatřit dost vína pro všechny hosty. – Marie myslela, že by jim Pán Ježíš mohl pomoci. Přišla tedy k němu a řekla mu: „Nemají vína.“ – Pán Ježíš jí odpověděl: „Co ode mne chceš? Ještě nepřišla moje chvíle.“ – Marie však řekla služebníkům: „Kdyby vám něco poručil, hned to udělejte.“

V domě bylo šest kamenných nádob na vodu, která sloužila podle židovských náboženských předpisů k umývání rukou před jídlem a po jídle. Pán Ježíš si zavolal služebníky a řekl jim: „Naplňte ty nádoby vodou.“ Jestliže však voda byla v Palestině vzácnější než víno pak Ježíš proměnou vlastně nápoj znehodnotil! Popularizace obrací pointu příběhu proti jeho výchozí situaci. Když to udělali, řekl jim: „Naberte z toho a zanechte to správci svatby.“ Správce svatby ochutnal podaný nápoj, zavolal si ženicha a řekl mu: „Obyčejně lidé dávají hostům nejprve to nejlepší víno a později to méně dobré. Tys to udělal obráceně: to nejlepší víno jsi nechal na konec.“ Nyní se teprve ukázalo, odkud je toto víno a jak bylo opatřeno. To byl první div, který Ježíš učinil.

Pán Ježíš byl Synem Božím, a měl proto mimořádnou moc, které mohl použít ke konání neobvyklých skutků. Nikdy však takové činy nedělal pro svou slávu anebo proto, aby lidi udivil. (Srov. závěr vyprávění Dickensova!) Vždycky jen tehdy, když chtěl lidem pomoci. Při vypravování o těchto divoch není ani tak důležitý sám div, jako účel, kterého divem bylo dosaženo. V případě svatby v Káně šlo o to, aby chudí lidé byli uchráněni hanby.

Kde bere vyprávěč jistotu o smyslu příběhu? Jak víme, proč se to a to stalo? Těmito otázkami jsme nejbliž tématu tohoto zamyšlení. Kde nejsou položeny, dá se jakýkoli smysl přilepit k jakémukoli ději, neboť o něm koneckonců nerozhoduje průběh příběhu, ale okolnosti, v nichž a pro něž je vyprávěn, včetně tzv. doby: Pán Ježíš svou účastí na svatbě ukázal, že si váží manželského stavu a že není asketou, to jest člověkem, který žije v naprostém odříkání.

||

Parafraze dosud citované mají při všech odlišnostech společný akcent na výslovný a vyslovitelný smysl vyprávění. Jejich autoři jsou vedeni obavou, že příběh „sám o sobě“, totiž příběh podle Jana není dostatečně poučný, neobsahuje návod k použití.

Jiná skupina vyprávěčů se spíše obává, že evangelium je nestravitelné, nezáživné, nudné. Snaží se je tedy oživit, polidštit. K tomu slouží zejména psychologická introspekce a realistický detail.

V Káně Galilejské byla svatba. Ježíš i jeho matka Maria na ni byli pozváni a dvanáct učedníků také. Hosté se posadili, aby hodovali. Když došlo víno, Maria zašeptala svému synovi: „Už není víno.“ Potom řekla poblíž stojícímu služebníkovi, aby udělal, co mu Ježíš nakáže.

U zdi stálo několik objemných kamenných nádob, používaných při rituálu židovského očišťování, a každá byla tak velká, že ji nosili dva muži. Ježíš kývnutím přivolal služebníka. „Naplň ty nádoby vodou,“ řekl mu. Když byly plné až po okraj, Ježíš pravil: „Doneste teď trochu čestnému hostu (!), aby ochutnal.“

Nejváženější z hostů, sedící poblíž ženicha, nevěděl, odkud víno je, ale hned při prvním doušku poznal, že je výjimečně dobré. Povstal a připil ženichovi. „Jsi štědrý muž,“ řekl mu. „Většinou se podává dobré víno hned na začátku hostiny, a teprve když se hosté napili, víno horší. Ty jsi však uchoval to nejlepší až do této chvíle!“ A zaklonil hlavu a s požitkem polkl dlouhý doušek.

Ilustrovaná bible (texty Selina Hastingsová), vyd. česky v Bratislavě 1995

Žánrová momentka „požitkářského polykání se zakloněnou hlavou“ přesně charakterizuje metodu uplatňovanou mnohem obšírněji zejména v parafrázích určených dospělým čtenářům (P.Didon: Ježíš Kristus, česky 1892, Giovanni Papini: Život Kristův, česky 1928, Giuseppe Ricciotti: Život Ježíše Krista, česky 1948). S větší či menší obratností jsou do novozákonních událostí vpisována jakási realistická interludia, která chtějí vzbudit dojem, že autor byl u toho, ba viděl svým postavám do duše. Výsledek se – spíše než k Janovu evangeliu – blíží k psychologickému románu devatenáctého století, k jehož realismu se ovšem nehodí samozřejmost, s jakou Jan mluví o zázracích.

Pravé beletristické orgie rozpoutal Franz Michael Willam:

Většinou si lidé neuvědomovali, jak osamělý byl život Marie, nežli se vydala na cestu do Kány: Několik neděl předtím ji opustil Ježíš, její milovaný syn, po třiceti letech letech společného života. Od té chvíle, kdykoliv pohlédne na odpočívající nářadí, bodne ji cosi u srdce. Ticho již nepřerušují známé zvuky, zaléhající z dílny, které jí dříve tak mile zněly jako hovor se synem.

Přicházejí ženy, dívají se dveřmi dovnitř a táží se, kdy se Ješua zase vrátí. Nedoveďou si to jinak vysvětlit, než tím, že tento syn starou matku nechal na holičkách. Je to ku podivu. Vždyť ho měli pořád za tak vzorné dítě! Občas vstoupí také někteří muži a chtějí to či ono opatřiti. Nastane trapná rozmluva: „Není tu Ješua?“ – „Není.“ – „Kdy se vrátí?“ – „Nevím.“ – „Kam šel?“ – „Co dělá v cizině?“

Život Ježíše Krista

Všechny ty pokusy předstírat, že jsme u toho byli, jsou zahanbeny Annou Kateřinou Emmerichovou, která (jako vizionářka) u toho byla doopravdy: Třetího dne po Ježíšově příchodu byla zrána kolem deváté hodiny svatba. Nevěsta byla pannami, které

se účastnily slavnosti, vystrojena; její šat byl na způsob, jakým byla oděna Matka boží při své svatbě a právě tak i její koruna, která byla jen bohatěji vyzdobena. Síťka na jejích vlasech nebyla tak jemně propletena v jednotlivých liniích, ale více v silnějších pruzích. Když bylo její oblečení hotovo, byla ukázána svaté Panně a ostatním ženám. (...) Viděla jsem však, že pro muže Ježíš sám připravil obdivuhodnou hru v domě pro obveselení. Uprostřed domu byla okrouhlá tabule, na které bylo umístěno právě tolik hromádek různých květin, bylin a plodů na okraji, kolik zde bylo těch, kteří byli přítomni. Tyto plody Ježíš napřed zcela sám uspořádal podle nejrůznějších významů s hlubokým smyslem. Nad touto tabulí se nacházela jiná pohyblivá okrouhlá deska s jedním otvorem; když se tato deska roztočila, zastavil se tento otvor nad jednou z oněch hromádek plodů a tyto získal ten, kdo kotouč roztočil, jako svoji výhru. (...) V této hře, kterou uspořádal Ježíš, bylo něco zcela obdivuhodného a více než náhodného, neboť výhra, která připadala každému, kdo se hry zúčastnil, byla přesně taková, že poukazovala na jeho vlastnosti, chyby a ctnosti a Ježíš vyložil každému jeho výhru podle toho, jaké jí tvořily plody. (...) Je jakési nadpřirozené tajemství ve všech plodech a bylinách, které po pádu člověka a přírody s ním se staly přirozeným tajemstvím (...). Ve viděních a na nebeských stolech objevují se tyto plody podle svého významu před pádem; přece také ne vždy zcela jasně, nyní je všechno tak zmateno naším rozumem a obvyklým životním používáním tohoto rozumu. (...)

Pokrmy byly přineseny na stůl, ale už se nedostávalo vína. Ježíš zatím učil. Když nyní svatá Panna, která měla na starost tuto část hostiny, spatřila, že nevybývá vína, šla k Ježíšovi a připomněla mu, co jí řekl – že on sám se postará o nápoj. (...) Avšak víno, které chtěl dát on, bylo více vínem než v obvyklém slova smyslu, vztahovalo se to na tajemství vína, které on chce jednou proměnit ve svou Krev. (...)

Život a umučení Pána našeho Ježíše Krista II; přeložil Bedřich Metyš

Emmerichová neoživuje Janovo vyprávění banálními „pravděpodobnostmi“: do detailu popisuje, co vidí. A podobně jako evangelista Jan spoléhá na naši víru, nepodbízí se našemu smyslu pro to, co je možné.

|||

Třetí druh parafrází má za účel především dokázat, že Jan nelže. Metoda důkazu je prostoduše nelogická: spočívá ve vypočítávání rekvizit, o nichž se Jan zmiňuje, v prokazování jejich archeologicky ověřené existence. Jádrem vyprávění – zázrak – tím samozřejmě objasněno není. Opět Franz Michael Willam, tentokrát v knize Život Panny Marie:

Počet hostů závisel na početnosti příbuzenstva, k němuž patřili snoubenci, a na velikosti místa, kde se svatba slavila. Pro Kánu si můžeme učiniti přibližnou představu, přidržíme-li se jediného opěrného bodu, který lze pro to najít v Evangelii, totiž

množství vína, jež Ježíš zázrakem věnoval. Šest stoudiví obsáhlo asi 500 litrů vína. Ježíš sice přišel až po začátku svatby do Kány. Než vezmeme jednodušší případ, že bylo pro svatbu připraveno 500 litrů vína. Jak mnoho hostů bylo lze podle východních poměrů klidně očekávat? Svatba trvala několik dní, velmi často až týden. Proto připadla při 500 litrech spotřeba asi 70 litrů vína na den. Hosté z venkova zůstávali většinou sedm dní a jako tací bývali štědře hostěni vínem. Počítá-li se pro tyto hosty na den jeden litr vína, není to příliš. Sousedé a místní lidé přicházeli a odcházeli; než i u těch bylo nutno počítati půl až jeden litr na muže. Z toho vyplývá, že pro svatbu starovýchodního stylu vystačilo 500 litrů vína pro společnost asi 80ti až 120ti hostů. Spotřeba nebyla ovšem tak veliká u žen jako u mužů; ale byli tam zajisté také muži, kteří – aniž by potřebovali – vypili více než obvyčejnou dávku pro jednotlivce.

Příběh tu připomíná spíše slovní úlohu z matematiky. Kolik aritmetických výpočtů je třeba shromáždit, aby byl zázrak učiněn možným?

IV

Příběh lze ovšem vytěsnit nejenom „exaktní“ akribií, která jej měla dokázat, ale i „mystickou“ frazeologií, která jej má vyložit. Příkladem lze najít bezpočet, sáhl jsem namátkou po průvodním slově Emanuela Žáka ke knize fotografií Svatá země:

Svatba posvěcená přítomností Ježíšovou a prvním zázrakem jeho bude vždy v historii předmětem utěšených vzpomínek a vážného rozjímání.

Ježíš raduje se s radujícími. Posvěcuje veselí, jako později zmírňuje bol, slzy prolévá tam, kde lidé pláčí. Plesá se svatebčany, jako později truchlí se sestrami nad smrtí Lazarovou. Srdce své rozděluje s těmi, kdo ho zvou a hledají. Host oplácí se dobrodiním, jež vyvolává zázrak. — — —

A Maria, volající v důvěře: „Nemají vína“, jest stálým obrazem těch, kteří zakoušejíce nedostatku, v nouzi a stísněnosti srdce svého skrytě, důvěrně, plni víry, šeptají modlitbou ke Spasiteli potřeby své. Prameny radostí, jako víno, jež obveseluje srdce člověka, vyvolává tam, kde dříve vody zármutku duší tekly.

Svatba v Káně, duchovní, symbolická, opakuje se znovu v srdci člověka.

Dříve jsem se musela často sama sebe ptát, budeme-li vůbec kdy schopni pochopit, jak obrovská je ona osamělost a opuštěnost, jíž jsme byli – nebo jsme – jako děti vystaveni.

Alice Millerová, Děťství je drama, přel. Alena Bláhová

PŘEDBĚŽNÝ ZÁVĚR

Shrme-li svá smutná pozorování, můžeme říci, že autoři parafrází se uchylují k „přerozhášení“ z několika převažujících důvodů: buď chtějí Janovu vyprávění dodat přesně formulovaný smysl, protože jim samo o sobě připadá málo poučné, nebo je chtějí oživit, protože jim samo o sobě připadá nudné, anebo je chtějí dokázat, protože jim samo o sobě připadá nepravděpodobné. Čtvrtý důvod je méně sofistikovaný: chtějí se na něm pouze přizívit, nepřidávají k němu nic, jen je rozmělnují. Všechny ty způsoby, které mají příběh z té či oné strany podepřít, vedou posléze k jeho zániku.

Pro kontrast a pro názornost skončí vyprávěním, které ukazuje jediný plodný způsob, jak se s původním příběhem vyrovnat: dát se jím inspirovat.

O půlnoci, právě ve chvíli, když se Pán Ježíš narodil, otvírá se nebe, a na zemi všeska voda obrací se ve víno, čehož však jenom velice bohumilým lidem zkusiti jest dopřáno.

Jedna děvečka, vstanouc před půlnocí a chtějíc se na jitřní vypraviti, běžela pro vodu. Když ji přinesla, hospodář se počal umývati a doznal, že je to víno. Zavolal děvečku a ptal se jí, odkud to víno vzala. Ona se mu smála, že co se mu to zdálo, vždyť prý je to voda z potoka! Hospodář ji poslal, aby ještě šla pro tu vodu a v témže místě aby ji brala jako prve. Šla, ale již nepřinesla vína, než pouhou vodu.

Jinou děvečku poslala paní o půlnoci pro vodu k řece s dvěma konvema. Děvečka běžela, nabrala do první konve vody, ale bylo to víno; do druhé konve však již nabrala skutečné vody, neboť vtom uběhla ta chvíle, kdy se Kristus Pána narodil a kdy všeska voda na světě ve víno se mění.

(Beneš Method Kulda: Pohádky a pověsti z Rožnovska)

Medailon PŘEMYSLA RUTA jsme otiskli v čísle 2/1994.

MARTIN VALÁŠEK, JAN JANDOUREK /
SVĚT FOGLAROVÝCH STÍNADEL

Kdyby se někdy zorganizovala anketa – a možná ji někdo s blížícím se koncem tisíciletí uspořádá – o nejčtenějšího či nejznámějšího českého spisovatele dvacátého století, obsadil by Jaroslav Foglar zcela určitě jedno z nejpřednějších míst. S jeho romány a komiksy vyrostlo několik generací. Ruku v ruce s neklesající popularitou, kterou nezbrzdila ani nepřejícnost komunistického režimu, sílila ve vědeckých kruzích tendence popsat „fenomén“ Foglar. Největší veřejná diskuse proběhla v letech 1964 – 1965 na stránkách časopisu Zlatý máj, kde byla v souvislosti s Foglarovou tvorbou a pedagogickou koncepcí snesena mnohá pro i proti. Zájem o Foglara nepolevil ani v letech normalizačních, kdy jeho knihy sice nevycházely, ale o to víc – zahaleny v nimbus zakázanosti – se četly. Popularita vyvrcholila začátkem let devadesátých, kdy začaly vycházet Foglarovy sebrané spisy, byly vydány fotoreprinty nejslavnějších kreslených seriálů, a dokonce byl podle románu Záhada hlavolamu natočen celovečerní film.

V našem článku půjde o tři Foglarovy romány – Záhada hlavolamu (Praha 1941), Stínadla se bouří (Praha 1947), Tajemství Velkého Vanta (Mnichov 1986) –, které dohromady tvoří volnou trilogii, nazývanou někdy „vontská“ či „stínadelská“. Jedná se o Foglarovo jediné prozaické dílo, v němž vystupuje pětice Rychlých šípů, které zažívají mnohá dobrodružství ve Stínadlech, podivné a legendami opředené městské čtvrti. Svět této trilogie je uzavřený, a tedy snáze postižitelný, neprolíná se s jinými romány, pouze některé události známé z komiksů problesknou občas vzpomínkami Rychlých šípů. Naší snahou je popsat základní rysy stínadelského světa v co možná maximální úplnosti. Při citacích a odkazech vycházíme ze souboru všech tří románů, jež vyšly pod názvem Dobrodružství v temných uličkách v roce 1990 (ZH s. 13–183, SSB s. 191–369, TVV s. 375–571).

STÍNADLA A DRUHÁ STRANA - PROSTOR A JEHO LIDÉ

Děj Foglarovy vontské trilogie se odehrává ve městě. Toto kategorické vymezení narušuje pouze první kapitola třetího dílu, která zachycuje pobyt Rychlých šípů na tábořišti U tří borovic; jinak je prostor volné přírody zcela potlačen. S faktem, že poslední díl trilogie je v mnohém odlišný než oba předchozí, se ještě několikrát setkáme.

Foglarom ostře ohraničená část města má janusovskou tvář. Tvoří ji dvě zcela protikladné městské čtvrti – Stínadla (jak už samo jméno napovídá, jde o místo spojené s něčím temným, ponurým, přičemž základem pojmenování může být slovo *stín*, stejně jako *stínat*.) a Druhá strana. (Jiné zmiňované čtvrti hrají v románu roli marginální.) Hranicí mezi nimi je ulice s příznačným názvem Rozdělovací třída. V románu se o ní mluví jako o „*kouzelné křídové čáře*“ (s. 180). Když ji Rychlé šípy, pronikající z Druhé strany do Stínadel, překonávají, mají vždy zvláštní pocit stíněnosti.

A jak by také ne, když Stínadla jsou „*tajemná a nebezpečná čtvrt, (...) plná průchodů s nezbádanými tajemnými zákoutími a záhadnými dvorečky za zdmi domů*“ (s. 192) „*Každá ulička se tam točí jako šnek, samé schůdky, kouty, plácky a zase průchody*“ (s. 36) V úzkých stínadelských uličkách je „*podivný zápach, který nebylo cítit nikde jinde než tady*“ (s. 202) S přicházejícím večerem nad Stínadly visí nazeleňalá záře plynových lamp, která je tajemná a děšivá, protože „*nikde jinde nehořely plynové lampy za pochmurných večerů tak nazelenale jako tam, pokud vůbec ještě někde svítily! Nikde jinde se netřásl za větru jejich plamen v punčoškových hořácích tak jako tam*“ (s. 386) Strach byl ještě umocňován a násoben tím, že „*Stínadla byla jednou z nejzrožňejších částí města*“ (s. 458)

Tato vskutku démonická čtvrt si navíc zachovává svoji výlučnost tím, že je nepřátelská vůči obyvatelům – ve Foglarově případě hochům – odjinud, především však vůči bezprostředně sousedící Druhé straně. Za Rozdělovací třídou číhá na každého („*hocha*“) nebezpečí v podobě stínadelských chlapců, kteří nejdou pro ránu daleko, organizují se podle místa bydliště a říkají si Vontové. Vytváření jejich negativního obrazu jako vnějšího nepřítele Druhé strany a především správných hochů Rychlých šípů je zahaleno do stejně temných barev jako jejich čtvrt. V knize lze pro to nalézt mnoho dokladů. „*Chlapci ze Stínadel (...), to byla kasta sama pro sebe, pyšná, výbojná, pro všechny ostatní záhadná a nechápaná, i obávaná*“ (s. 35) „*Nikde jinde nebylo vidět chlapce tváří tak podivně tvrdých, urputných a podmračených, jako tam! Tam ve Stínadlech!*“ (s. 386) Při chůzi mívají ruce v kapsách a mírně se klátí. (s. 417) Jsou „*uzavření do sebe*“ (s. 192) Nikdo nedával tak „*surové a pleskavé rány do tváří*“ jako oni. (s. 452) Nejsou schopni ani prostého citu, když „*zavilí a tvrdí nechápou, jak někdo může projevovat tolik přátelství k obyčejnému psu*“ (s. 300) A co víc – „*Vontové se nezaleknou ani dospělého člověka*“ (s. 35), což při významném mlčení o světě dospělých už něco znamená. Když Rychlé šípy naleznou pode dveřmi své klubovny dopis ze Stínadel, nemůže být jiný než „*ušpiněný*“ (s. 97), stejně tak jeden z Vontů, který je navštívil v jejich hájemství, dělá čest jménu své čtvrti: „*Vše na něm bylo černé. I rukavice měl z černé látky a podivně protáhlý hubený obličej vypadal popelavě šedý*“ (s. 124) V jeho výhružce Rychlým šípům jsou Stínadla dokonce antropomorfována: „*Stínadla mají dost dlouhé ruce, aby dosáhla i na vás*“ (s. 125)

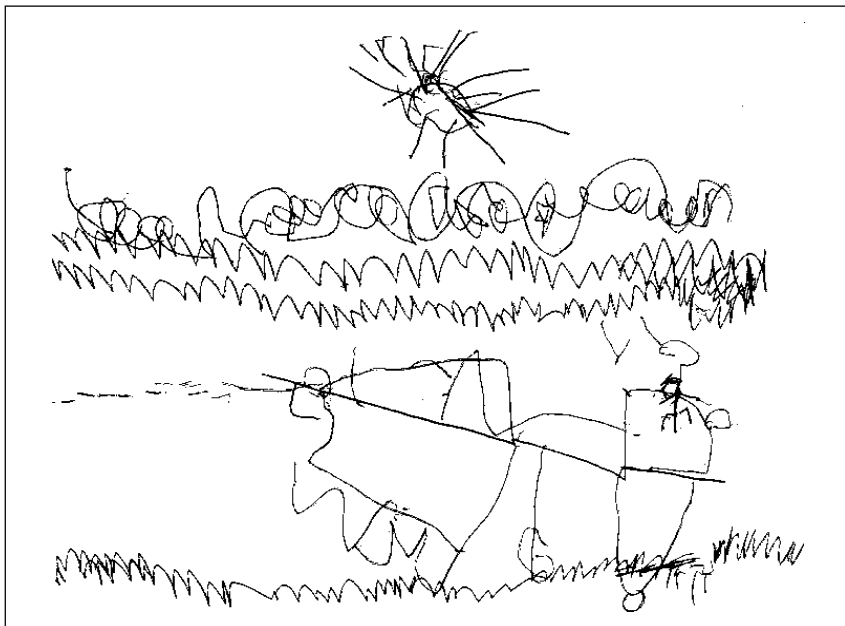
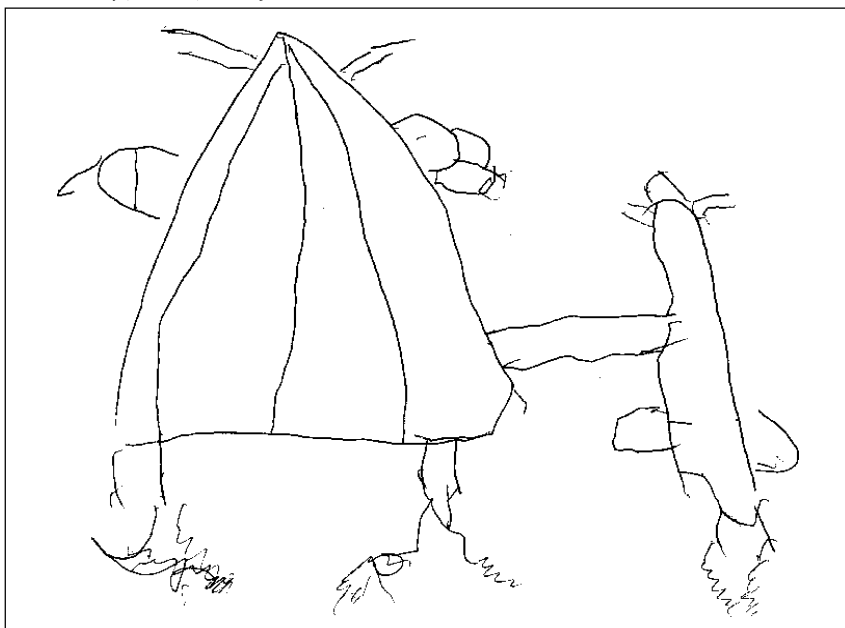
Velkou výhodou na straně Vontů v jejich xenofobních půtkách s vetřelci je perfektní orientace ve všech uličkách, dvorcích, průchodech a zákoutích. Jejich názvy

v plánech města většinou nebyly, protože si je Vontové pojmenovali sami. Topografie Stínadel s charakteristickým přídechem romantiky je kapitola sama pro sebe. Kdo by se vyznal v ulicích a uličkách s názvem Hřbitovní, Podzemní, Kostelní, Mokrá jáma, Katovská, Ve zjeveních, Nad propastí, Černá, V chapadlech, Zádušní, Opuštěný kout, Odsouzenecká, Hadí důl, Ve strašidlech, U tří nosů, Červotočivá, Na hadím jazyku, Komářů kout, Myší schody atd., koho by nemrazilo při večerním vyzvánění stínadelských zvonů, zvláště když by věděl, že se jim říká Zlatá svatá, Umrličí prst, Velký Dominik, Dunivá Kateřina, Živé srdce či Černý kapucín. Rychlé šípy, neznající poměrů ve Stínadlech, se na vše musí doptávat, a tak jsou vždy odhaleny, že přicházejí odjinud, že tam nepatří. Zprvu to zkoušejí u dospělých – „*Kostel svatého Jakuba? Vy nejste odsud, vidíte? Tady zná svatojakubský kostel přece každé malé dítě*“, prozradila jim „*nahlas*“ jedna dotázaná stařena. (s. 60) (Hlasitá mluva je dalším z charakteristických rysů Stínadelských – „*Lidé ve Stínadlech mluví na ulici rádi nahlas*.“ (s. 84)) Po těchto zkušenostech raději využívají informací menších dětí, jež jsou méně hlasité, ale neméně podezíravě se tváří.

K dalším zajímavostem spojeným s prostorem Stínadel patří žlutý špendlík, symbol Vontů, jež na znamení příslušnosti k vontské organizaci nosí vetknutý v klopě. Aby nebyly Rychlé šípy ve Stínadlech na první pohled nápadné, používají prozřavě k zmatení „nepřítele“ rovněž tohoto symbolu. (Foglarova Stínadla vůbec velmi připomínají pražské předasanační židovské ghetto, a to nejen spletitostí, špínou a pochmurností svých uliček, ale i vzájemnou xenofobií vůči okolnímu světu, vůči jakékoli „druhé straně“. Hořkou ironií osudu jako by se tato analogie naplnila za druhé světové války, kdy namísto žlutých špendlíků můžeme dosadit symbol téže barvy, neméně výlučný a vylučující – šesticípou hvězdu.)

Vedle žlutých špendlíků patří ke stínadelským rekvizitám válečná, bojovná píseň Vontů, která zněla ve Stínadlech vždy, když se „*dělo něco velkého*“ (s. 42) Tato píseň „*neměla žádná slova, byl to bezeslovný nápěv, nahánějící hrůzu*“ (s. 42) A Stínadla se probouzela a rezonovala touto tajemnou melodií vždy, když se v nich – jako šém, jenž oživoval Golema – objevil ježek v kleci, hlavolam, kolem něhož oscillovaly všechny románové události. Ale i obávaná Stínadla se mohou stát spořádanou čtvrtí, to když hlavolam buď nenávratně zmizí, nebo se dostane do správných rukou Velkého Vonta a všechny záhady se objasní. Rychlé šípy přestanou Stínadla navštěvovat, protože „*vydala svá poslední tajemství, setřela svou tajemnost. Po bouřích se uklidnila, ztišila a přijala na sebe tvářnost klidné obyčejné čtvrti*“ (s. 182)

Klidnou a obyčejnou městskou čtvrtí je druhá část Foglarova románového prostoru – Druhá strana. Opět – jako v případě Stínadel – nomen omen. V románu je upozaděna na druhém místě, vyznačuje se „pouze“ tím, že v ní sídlí Rychlé šípy. Je to, v protikladu proti temné a zlé tváři Stínadel, místo světla a dobra. Vzpomeňme, že Rychlé šípy odcházejí z Druhé strany do Stínadel vždy, když se stmívá, tedy ze světla do (dvojit) tmy.

Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Kombajn*, 1995Jaromír Pšánský (nar. 1975), *Raketa*, 1994

Zatímco Vontové tvoří ve Stínadlech poměrně kompaktní a organizovaný celek, hlavně ve vztahu vůči jiným čtvrtím, Druhá strana je obydlena několika vzájemně nespojitelnými frakcemi, jejichž pozadím je amorfni, anonymní a pasivní dav. Rychlé šípky, coby nejpříkladnější a nejnásledovánímhodnější skupina, tu hraje – stejně jako v celém románu – prim. „Měly obdiv a úctu převážně většiny všech nedospělých obyvatel Druhé strany“, kteří si vážili toho, „že Rychlé šípky mezi nimi žijí.“ (s. 200–201) Snažily se naplňovat své heslo „Pomáhat slabým, kterým se děje příkoří“. (s. 200) O přestávkách ve škole míval „každý člen Rychlých šípů kolem sebe chumel hochů“. (s. 154) Nejenže se chtějí na svých výpravách do Stínadel „zasloužit o mír a klid v té čtvrti“ (s. 294), ale ve své neskonale dobrotě organizují pro spolužáky ve škole „soutěž přátelství“ (s. 408). Tyto výchovné vzory, hoši „pružní, ohební a silní“ (s. 61), mají na Druhé straně – přes všechnu svou proslulost, spojenou především s vydáváním časopisu TAM-TAM, v němž přinášejí zprávy o svých stínadelských příhodách – postavení nejisté. Stačí jediná fáma, vypuštěná jejich vnitřními, druhostranskými nepřáteli, a rázem je po popularitě. Bývalí obdivovatelé se k nim nehlásí, mnozí si dokonce „v klubovních kronikách přelepovali čistým papírem přátelská slova, která si tam kdysi dali od Rychlých šípů „na památku“ napsat a kterými se ještě do věřejška chlubili“. (s. 279)

Tak jako jsou protikladem (vnějším nepřítelem) Rychlých šípů ve Stínadlech Vontové, na Druhé straně je to Bratrstvo Kočičí pracky, nepřítel vnitřní, který se proti Rychlým šípům paktuje s časopisem Sběrač, vydávaným nedobrymi hochy ze čtvrti Dvorce. (Který z dvojice konkurenčních časopisů TAM-TAM – Sběrač je lepší, je nasnadě již z jejich názvů.) Bratrstvo Kočičí pracky však zdaleka nevzbuzuje takový strach jako Vontové. Je spíše pro legraci a coby příklad mravní zkaženosti slouží k demonstraci ušlechtilosti Rychlých šípů. Tuto „podařenou společnost“ (s. 18), „směšné, ale pořád k sobě lnoucí tříčlenné sdružení“ (s. 383) tvoří známé figurky – Dlouhé Bidlo, „vyčouhlý kolohnát, o němž se nemluvílo jinak než ve středním rodě“ (s. 56), Štětináč, „milovník a cvičitel krys“ (s. 120), a Bohouš, „všemi špatnostmi prolezlý chlapec: zrádný a zbabělý, potměšilý a mstivý.“ (s. 148)

Vedle nepřátel vnějších, Vontů, a vnitřních, Bratrstva Kočičí pracky, objeví se tu hrozba nepřítelů přímo v lůně Rychlých šípů, spojená s motivem zrady. V prvním díle je podezírán Červenáček, že se spřáhl s časopisem Sběrač a vyrazil mu tajné informace o ježku v kleci, které Rychlé šípky přinesly ze Stínadel. Toto nedorozumění vytěsnilo Červenáčka na více než polovinu příběhu mimo klub. V díle druhém padl stín podezření dokonce na samotného Mirka Dušína, jenž byl několika Druhostraníky viděn ve Stínadlech, kterak se v čele jedné z vontských skupin pokouší získat post Velkého Vonta. Ale nejednalo se o Mirka Dušína, ale o jeho „dvojníka“, Vonta zcela stejných rysů, s podobným jménem, Mirka Daneše. Zrada je jedním z ústředních motivů i v díle třetím. Tentokrát se jí nedopouští nikdo z Rychlých šípů, ale sám Velký Vont, Vláda Dratuš, který vydá ježka v kleci, symbol vlády nad Stínadly, do

nepovolaných rukou. Vedle těchto „velkých zrad“ se ve všech dílech románu setkáme i se „zradami všedními“, především u Bratrstva Kočičí pracky, u mnoha Vontů či u nedobrych hochů z Dvorců, což nás ale nikterak nepřekvapí.

Rychlé šípy i Vontové, mají ve svých domovských čtvrtích posvátné místo, spojené s jejich tradicí. V případě Rychlých šípů se jedná o Šmejkalovu ohradu. Je to sice jen „*docela obyčejná ohrada ze zčernalých prken*“ (s. 77), ale právě tady byly položeny základy klubu Rychlých šípů, jimž bylo vždy na plácku před ohradou „*skoro až posvátně*“. (s. 77) Posvátným a kultovním místem všech Vontů byl zrušený stínadelský kostel sv. Jakuba, v němž se konala zasedání Vontské rady a volby Velkého Vonta a kde byl koneckonců nalezen i Tleskačův deník. V tomto kostele se nachází středobod celého prvního dílu – zde se nejčastěji zjevuje ježek v kleci –, ve druhém a třetím dílu Svatý Jakub toto centrální postavení ztrácí. A ještě s jednou „svatyní“ se ve Stínadlech setkáme. Jde o zahradu, ve které roste jinan dvoúlaločný (ginkgo biloba) – v románu: *gingo* –, jehož listy jsou odznakem jedné z vontských skupin, Uctíváčů ginga. Při svých výpravách do Stínadel pronikají Rychlé šípy do obou posvátných míst několikrát, zatímco Šmejkalova ohrada Vonty vůbec nezajímá.

Dráždivá jinakost neproniknutelného a tajuplného prostoru Stínadel svádí – podobně jako naše staroměstské asanátory na přelomu století sváděl Josefov – k jejich likvidaci. Ideálem je popření toho špatného, protože příliš odlišného prostoru a nastolení diktatury obludné stejnosti.

Stačí si připomenout řádky ze závěru druhého dílu, z nichž se šklíbí a zuby cení Mrštíkova Bestia triumphans: „*Jednou budou všechny ty úzké, křivé a věčně vlhké uličky zbourány a na jejich místech vyrostou široké světlé ulice, ve kterých bude slunce až pozdě do večera. Nebezpečná, nezdravá Stínadla zmizí, tak jako dorostou a odejdou Vontové, kteří je dnes obývají. Bude zde sídlit mládež zdravá a krásná, silná, čestná a dobrá.*“ (s. 368–369)

ČAS

Do děje Záhady hlavolamu, prvního dílu „stínadelské trilogie“, vstupujeme v okamžiku, kdy jsou Rychlé šípy již pevně zformovaným klubem. Ke známé komiksově události u Šmejkalovy ohrady, kde Mirek Dušín zachránil Jarku Metelku před výpraskem zlých hochů, Černých jezdců, došlo „*asi před dvěma roky*“. (s. 77)

Celá trilogie zahrnuje období zhruba dvou let. Záhada hlavolamu se odehrává na podzim – „*vítr hučel své podzimní zpěvy*“ (s. 98) –, pak už „*napadl sníh a bílé sporty rozptýlily mysl všech účastníků tohoto podivného příběhu*“. (s. 182) „*Dlouho byl pokoj. Téměř rok*“ (s. 192); načež se opět s pozdním podzimem rozezněla nad Stínadly válečná píseň Vontů a odstartovala události dílu druhého, který vrcholí zjara, kdy

žlutě rozkvetlé stínadelské ulice vítají nově zvoleného Velkého Vonta. Poslední díl je znovu podzimní, s příděchem „*podivně zimy, bez sněhu i bez mrazů*“. (s. 265)

Z aktuálního času románu se vyprávěč často vrací k událostem, jež se odehrály v minulosti, tedy v prvních dvou letech existence Rychlých šípů, a „skalním“ čtenářům jsou velmi dobře známy z komiksů. Stejně jako historie vzniku Rychlých šípů je tu stručně připomenuto období prvotního formování Bratrstva Kočičí pracky (s. 148), Červenáčkova příhoda na zlezitelné, avšak neslezitelné skále (s. 43) nebo postava Alžbětiny Prknářové vulgo Haha-Bimbi, sekretářky Podkováků, s nimiž musely Rychlé šípy bojovat o klubovou vlajku. (s. 407) Rychlým šípům muselo jejich mládí vydržet velmi dlouho, protože připočítáme-li ke dvěma rokům, během nichž se velmi často a intenzivně zabývaly stínadelskými událostmi, ještě prožítá dobrodružství tři sta šestnácti komiksových dílů, zjistíme, že měly na stará kolena opravdu nač vzpomínat...

K motivům návratů do minulosti patří jedna stěžejní vzpomínka, která je zároveň i přípravou a předzvěstí událostí nadcházejících. Máme na mysli postavu starce-zasvětilce, kostelníka od Svatého Jakuba, v jehož vyprávění o minulosti Stínadel a především o smrti zámečnického učně Jana Tleskače, opředené zádami, na chvíli ožije minulost, aby iniciovala děje příští.

V úvodních kapitolách trilogie se vedle této velmi důležité vzpomínky objeví několikrát motiv *predtuchy* či *tušení*, tedy odkaz k budoucnosti: „*Veliké a děsivé tajemství leželo zaprášené někde ve spleti ulic města, v tajemných zákoutích, dvorech a věžích. Tajemství, kolem kterého přecházely celé generace hochů, až osud rozhodl, aby Rychlé šípy začaly nevědomky rozplétat jeho vlákna, zamotaná a zpuchřelá.*“ (s. 25) „*Kdo mohl tušit, že přijdou večery, kdy [RŠ] nebudou usínat pro jiné a vážnější věci? Kdo to mohl tušit? Kdo to mohl tušit?*“ (s. 29) I Mirek Dušín tuší, že ve

Dítěti se zdá, že rodiče žádná pudová přání nemají. Disponují prostředky a možnostmi, jak své sexuální aktivity utajit, zatímco dítě je vystaveno rodičovské kontrole.

Hesse píše ve své povídce Dětská duše: „Dospělí se tvářili, jako by svět byl dokonalý a oni sami skoro nějací polobozi, zatímco my chlapci jen zmetkové a vyvrhelové.“ „... Již po několika dnech, po několika hodinách docházelo opakovaně k něčemu, co nemělo být, k něčemu ubohému, zarmucujícímu a zahanbujícímu. Stále znovu jsem vzdor těm nejpevnějším a nejvznešenějším rozhodnutím a slibům náhle a nevyhnutelně upadal do hříchu a ničemnosti, zpět do všednosti a obyčejnosti!... Proč tomu tak bylo? Vedlo se jiným jinak?“

Alice Millerová, *Dětství je drama*, přel. Alena Bláhová

Stínadlech „*je něco pro nás. Něco úžasného.*“ (s. 49) Podobně před druhou výpravou do Stínadel „*Mirek nějak podivně cítil, že se dnes něco stane.*“ (s. 82) A týž o druhé, dosud nenalezené části Tleskačova deníku: „*Mám takový dojem, že v něm hodně objevíme.*“ (s. 99) Těžká můra předtuchy tlačí i nebohého Jana Tleskače: „*Svírá mne dnes zase hrůza před něčím, o čem sám dobře nevím, předtucha nějakého velkého nebezpečí. Bojím se! Je to předtucha, jakou prý někdy mívají lidé před svou smrtí!*“ (s. 112)

V souvislosti s Foglarovými romány se často mluví o jejich „ahistoričnosti“. Ke konkrétní historické realitě bychom v textu marně hledali odkazy. Pátrání po tom, v které době mohly jezdit elektrické tramvaje, brázdící Rozdělovací třídu, či do kdy se svítilo plynovými lampami, by bylo stejně zbytečné a pro románový svět tak nepodstatné jako věčné pinožení se za „opravdovými“, „reálnými“ Stínadly.

SMRT

Ve Foglarově světě založeném na opozicích – Druhá strana × Stínadla, světlo × tma, děti × dospělí, muži × ženy atd. – je stínadelská čtvrtí místem zasvěceným smrti. Všechna románová úmrtí se odehrávají právě ve Stínadlech a dopadá na ně stín, temnota a ponurost tohoto prostoru. Nikdo tu neumře smrtí přirozenou, to by se vymykalo stínadelskému řádu věcí, naopak – jedná se vždy o smrt tragickou, často ještě zahalanou závojem dávného tajemství. Tak je tomu nejen v případě Jana Tleskače či Karla Dymoura ve stínadelské trilogii, ale i v jiných Foglarových prózách. Z nich stačí připomenout např. Chatu v Jezerní kotlině a postavu šíleného Derneta, kterému se za bouřných večerů vrací paměť, z níž se vynořují vzpomínky na dávno minulou událost, kdy na svých zádech táhl z Jezerní kotliny k městu umírajícího kamaráda, zřítivšího se pravděpodobně ze skály. „Pravděpodobně“ proto, že kamarád na půli cesty k městu zemřel a Dernet se pomátl na rozum, takže vysvětlení toho, co se tam stalo, již nemohl podat nikdo.

Poprvé se Rychlé šípy střetnou se smrtí ve vyprávění kostelníka od Svatého Jakuba, jenž jim kromě jiného líčí poslední chvíle zvoníka Jana Tleskače, který se za nevyjasněných okolností zabil pádem z kostelní věže. Puzeni touto záhadou vyrážejí na svou první výpravu do Stínadel. Prchající katakombami svatojakubského kostela před rozlícenými Vonty, jsou nuceni projít i místem posledního odpočinku mnichů bývalého konventu. Naštěstí je tu Mirek, aby jejich strach a obavy rozehnal: „*Mrtvých se bát nemusíme.*“ (s. 68) Druhým zemřelým prvního dílu – každý díl má své dva zemřelé – je otec nečestného Vonta Mažňáka, v románu zvaný „Mažňákův otec“, který při pádu do stoky „*spolkl několik doušek této otrávené hničící tekutiny*“ a „*zemřel na celkový rozklad krve a otravu.*“ (s. 182) Koneckončů na něj pouze dopadl zasloužený osud, protože on byl vrahem Jana Tleskače a „hničící tekutiny“ se nalokal

při útěku do podzemí Svatého Jakuba s ježkem v kleci, kterého ukradl Vontům, chtěje dopomoci synovi k Velkému Vontství a zároveň získat tajemství svého bývalého učně.

Podobnou smrtí jako Mažňákův otec málem zemřel ve druhém dílu Vont Emil Hačičík, kterému při hledání ježka v kleci „*stříklo do úst jedovaté bahno z té Jakubské stoky.*“ (s. 229) Dostal se z toho, ale za nějaký čas spadl do stínadelského potoka, dostal zápal plic a umřel. Z dávné minulosti Stínadel se vynořila smrt Roberta Komoura, který byl při jedné vontské bitce „*zasažen velkým kamenem do hlavy*“ a pár dní na to umřel. Byla to smrt položená na oltář veřejného blaha, protože „*nebyla marná, pevně stmelila Stínadla.*“ (s. 269)

V díle třetím vzpomeňme nebohého Bublinu, věrného psa Rychlých šípů, kterého Vontové coby zástavu zajali a špatným zacházením utrápili. Snad nejbizarnější smrt v celé foglarovské literatuře je spojená s Vontem Karlem Dymorákem, zvaným Dymour, který se při honičce ukrýl před svými pronásledovateli do prádelního koše na půdě jednoho domu. Víko se za ním zaklaplo a on je nemohl zevnitř otevřít. Zemřel v prádelním koši, vyčerpán hladem a zimou.

Zcela jiný typ smrti se vyskytuje v kreslených seriálech o Rychlých šípech. Jedná se o „*výchovnou smrt*“, jež má svým negativním příkladem ovlivňovat chování mládeže. Nebyly by to snad ani Rychlé šípy, aby se u těchto příhod „*nenachomýtly*“. Dva chlapi, kteří přes varování Rychlých šípů bruslili na tenkém ledě, se utopili, muže běžícího za bouře po poli zasáhl blesk, mladíka, jenž skočil „*uhřátý*“ do vody, vytáhli až po hodině, kluk bušící kamenem do patrony vylétl do povětří, jedna dívka se utopila na plovárně, protože pro časté vtípky s voláním o pomoc tomu jejímu opravdovému nikdo nevěnuje pozornost. Vedle těchto smrtí dokonaných tu jsou načrtnuta další číhající nebezpečí, která by rovněž mohla končit smrtí – vlakem ujeté nohy, oko vystřelené flobertkou, Jindrův břichabol po třešních, které zapil vodou atd. Z cyklu výchovných smrtí se v komiksu vymyká pouze jediná – smrt filatelisty Maxmiliána Drápa, který volí sebevraždu poté, co omylem spálil modrého mauritia.

* * *

MYTOLOGIE A VONTSKÁ ORGANIZACE

Vontská organizace, která ovládá celá Stínadla, je perfektně fungující stroj, o jehož činnosti a strukturách se dovídáme jen postupně. Organizaci založil před dávnou dobou Vojtěch Vont a Stínadla sjednotil, aby již nedocházelo k násilí mezi jednotlivými částmi čtvrti. Sám pak ustanovil svého nástupce. (s. 35) Velký Vont se vždy vzdal svého úřadu, když začal dospívat. „*Někdy byla volba Velkého Vonta, tj. náčelníka, spojena s vnitřními rozbroji. Bylo více zájemců o toto místo a mínění o nich se různilo. Když ani slovo odstupujícího Velkého Vonta nerozhodlo, pak zpravidla nastával boj mezi hochy, dychtícími po náčelnictví. Způsob a předpisy boje znali jenom nej-*

bližší spolupracovníci Velkého Vonta. Ostatní se o nich spíše jen dohadovali, kombinovali z kusých a neochotných narážek těch, kteří byli při tom. Také o odznaku a symbolu, jež si Velcí Vontové při svém střídání předávali jako doklad toho, že jedině oni dva jsou Velcí Vontové, jeden odstupující, druhý přicházející, nebylo mnoho určitých zpráv.“ (s. 36)

Struktura vontské organizace je tato: Velký Vont se volí jednou za dva tři roky. Musel být chytrý, odvážný, řídil sportovní utkání, předsedal šestičlenné Vontské radě. (Proč šestičlenné se nedozvíme. Do čísla plnosti zde jeden chybí. Je tím sedmým sám Velký Vont?) Velký Vont rozsuzoval spory, bděl nad vontskou tradicí Stínadel, jmenoval náčelníky ulic, rozhodoval o trestech. V dějinách Stínadel byly asi je tři případy, že bylo více kandidátů. Poprvé v době, kdy se odehrává děj Záhady hlavolamu, byla Stínadla rozdělena téměř rovnoměrně na dvě poloviny. Volba se v případě dvou kandidátů děje zápasem a připomíná důrazem na zdatnost a znalost něčeho výjimečného ze stínadelské minulosti jistou iniciací. Je to ale pouze iniciace svého druhu, protože jakmile Velkému Vontovi hrozí dospělost, svého úřadu se vzdává. Svět dospělých nemá – jak již bylo podotknuto – s děním světa Rychlých šípů a Stínadel prakticky nic společného. Kromě náčelníků ulic nalezneme ve vontské struktuře ještě vůdce skupin, jako byl například Mažňák, a podnáčelníky úseků. Spojení zajišťují takzvaní poštovní jezdcí.

Ježek v kleci – objevuje se jako záhadný předmět, původně pokládán za „*vzácný starožitný kousek neznámého kovodělníka*“. (s. 35) Proč má takovou mýtickou vzrušující sílu, autor nevysvětluje, říká pouze to, že byl odznakem Velkého Vonta. Jak se jím ježek stal, není také zřejmé. Normální dospělí o něm nemohou poskytnout RŠ žádnou informaci, jenom starý kostelník od Svatého Jakuba, tedy muž neobyčejný věkem i povoláním. S kostelem svatého Jakuba je ježek v kleci pevně spojen. Právě zde, kde žil a pod jehož zvonící zemřel tvůrce ježka Jan Tleskač, se schází Vontská rada a Velký Vont nosí hlavolam jako odznak své moci vždy s sebou. Ve skutečnosti není žádný důvod, proč by se měl ježek vyskytovat právě v tomto kostele, nikde není vysvětleno, proč jeho spojitost s tímto místem stále trvá.

Když je na konci ježek zase ztracen Mažňákovým otcem, mizí hlavolam v bezdném bahnu staré stoky opět někde v podzemí poblíž téhož kostela. Nemusíme možná hned myslet na podsvětí motiv, podzemní řeku, ale je pravda, že, jak jsme již řekli v kapitole o smrti, za neoprávněné dotknutí se hlavolamu zaplatil starý Mažňák životem. „*Když ve sklepení zrušeného kostela spadl do bahnité vody, spolkl několik doušků této otrávené hniající tekutiny. Nakazil se tak nevyлéčitelnou nemocí, kterou roznášejí vodní krysy a zemřel na celkový rozklad krve a otravu... Napáchané zlo rozdrtilo toho, kdo je zasil.*“ (s. 182) Ježek jako by tak pomstil smrt Jana Tleskače a jeho vraha, Mažňáka, tak smrt dostihla. Ani k Emilu Hačičkovi nebyl ježek milosrdný, přestože se Emil podílel na jeho znovunalezení. Vážně onemocní a nakonec zemře. Manipulaci s ježkem oproti tomu úspěšně přežije tajemný Široko, a dokonce

mu ježek dodává téměř nadlidské schopnosti a nepolapitelnost. Ze Široka se ovšem později vyklube předposlední Velký Vont, takže se s ježkem nesetkává poprvé.

Původní majitel ježka v kleci a tvůrce létajícího kola Jan Tleskač je svým původem také kdosi mimo tento svět. Objevili ho s hlavolamem na ulici ve věku dvou let. „*Byl to takový divný chlapec. S kamarády moc nechodil...*“ (s. 39) Zato u Svatého Jakuba zvonil.

Vontové mají již zmíněnou „bojovnou píseň“ beze slov nahánějící hrůzu. Ačkoliv jsou Stínadla plná soupeřících skupin, tuto píseň mají všichni stejnou. Dalším odznakem Vontů jsou žluté špendlíky. Když si je ale vezme někdo jiný než Vontové, je stejně záhy odhalen a potrestán za vniknutí do Stínadel.

Ještě zpět k ježku v kleci a vontské organizaci. Že je ježek odznakem Velkých Vontů, ví málokdo. Bylo by zajímavé se ptát, jaký význam má odznak úřadu, o kterém nikdo neví a který ani není vidět. A dále: K čemu je dobré utajovat pravidla volby Velkého Vonta, kterou pak nemůže nikdo kontrolovat, vyjma úzké členstvo Vontské rady? Taková volba na sebe bere podobu jakéhosi tajemného konkláve či machinací v politbyru za vysokými zdmi Kremu. Nejlepším vysvětlením by asi bylo, že tajemství a tajuplnost je součástí herního charakteru boje o moc, kterého se dodnes nevzdávají ani volby papežské a bez kterého nemá takové počínání jaksi žádný půvab. Navíc je tajemnost mocným stmelujícím prvkem. Za určitý úpadek lze pokládat i to, že v druhém díle – Stínadla se bouří – se volba Velkého Vonta Vládi Dratuše ze Žlutého květu děje nikoli v kostele svatého Jakuba, ale v kůlně (!), která normálně slouží jako klubovna této stínadelské skupiny. Tento úlet je napraven až v posledním díle, kdy se volba vrací zpět ke Svatému Jakubu, ale vytrácející se tajemnost z celého příběhu už to nezachrání.

Druhá strana má jen jediný tajemný „útvár“, a to jsou Rychlé šípy sami. U Rychloňky a Červenáčka ani neznáme jejich skutečná jména. Vezmeme-li v úvahu informace z komiksových sešitů, tají Rychlé šípy i místo svého pobytu a před čtení odjindud než z místa svého bydliště se pečlivě skrývají. Určitým posvátným místem Rychlých šípů je Šmejkalova ohrada, kde se odehrály události vedoucí ke vzniku klubu. Název jejich časopisu TAM-TAM může při troše dobré vůle odrážet cosi exotického a šamanského.

Nádech posvátnosti vzbuzuje také název jedné ze stínadelských skupin Uctívači ginga. Dojem tajemna je poněkud setřen tím, že – jak se později ukáže – Uctívače nevede žádný skrytý velekněz, ale odpor budící postava mladého Mažňáka, který by se zase rád stal Velkým Vontem.

VÝCHOVNÉ PRVKY PŘÍBĚHU

Stínadelská trilogie nemá zdaleka tak výrazný výchovný ráz jako komiksová verze Rychlých šípů. Přinejmenším nemá trilogie onu rozkošnou tématickou pestrost, se kterou rychlošípové komiksy neúnavně poukazují na to, že nemáte pít na třešně, hrát si s pistolí, tlouci kamenem do výbušnin, kouřit, ubližovat pejskům, uřezávat tlapičky mrtvým kočičkám, zatajovat špatné vysvědčení, říkat neslušná slova nebo lézt na elektrické stožáry. Shrneme-li výchovné poukazy trilogie, jedná se především o dosti obecné poukazování na čestnost Rychlých šípů a jejich kladný vztah ke škole. S každým dalším dílem stínadelské trilogie této výchovnosti ostatně jakoby přibývá.

Málokdy se o Rychlých šípech dozvíme něco negativního. Většinou nejde nikdy o nic vážného. „Červenáček nám dá ještě hodně práce,“ mnil Jarka, „než ho odnaučíme tu jeho náladovost. Taky se rád trochu vychloubá, to je jeho stará nemoc...“ „Jindrovi budeme muset rozmluvit ten prak,“ přeskočil Mirek ve svých úvahách o chlapcích, „to je hloupá hračka v ruce každého kluka. Žádný pořádný hoch by neměl mít u sebe tu zákeřnou zbraň.“ (s. 43)

Již v prvním díle Záhada hlavolamu se objevuje jeden výchovný refrén, který bude čtenáře provázet všemi díly. RŠ si vždy nejdřív všechno připraví do školy a teprve potom přijde na řadu dobrodružství. „Úkoly vypracovali vždy hned po příchodu ze školy. Večerní vzpomínka na školu je nedovedla nepříjemně vzrušit jako ty hochy, kteří po celé odpoledne ubíjeli čas svými zábavami a pak večer, když unavení měli jít spát, vyděšeně vzpomínali, že se zapomněli naučit ten či onen článek...“ (s. 44) Pravda, Rychlé šípy neměly takové starosti. V kontrastu k jejich školní pečlivosti je ale to, že sice pilně vypracují domácí úkoly, pak se ale vydávají do Stínadel, kde bez vědomí a tušení svých rodičů provozují věci, které by je mohly stát v některých okamžicích i život. Úkoly jsou však vypracovány.

„Následujícího dne se měla konat schůzka Rychlých šípů až v půl sedmé večer. Všichni chlapci měli hodně učení a úkolů na další dny a na nějakou novou cestu do Stínadel v ten den nebylo ani pomyšlení.“ (s. 214)

Úkolová obsese nikdy neustává. O pouhé čtyři strany dále je nutno znovu připomenout, že: „Úkoly na zítřek do školy už měli hotové. Nikdy se nespolehali na to, že se budou učit a psát úkoly až večer. Věděli z mnohých dřívějších zkušeností, že večer – ať již po návratu z klubovny nebo z nějaké výpravy – bývají vždycky tak unavení a tak nabití dojmy, že z učení nikdy pak nic nebylo, a zejména tehdy ne, když se vrátili ze Stínadel.“ (s. 218)

A ještě jednou: „Dny, které chyběly do pátku, vyplnili chlapci Rychlých šípů hlavně učením a psaním všech možných úkolů do školy. Lehce šli vždycky potom za svými klubovními zábavami – a za svým pátráním ve Stínadlech, když věděli, že mají své školní povinnosti v pořádku!“ (s. 320)

Aby se výchovný účinek ještě vystupňoval do maxima, přichází na těže straně na scénu nový vynález: „Mirek poradil hochům ještě jinou báječnou věc: Přihlásili se ve škole – ovšem po důkladné přípravě – dobrovolně ke zkoušení.“ (s. 320) Hoši měli štěstí, kdyby jim to Mirek nenavrhl, sami by na tak báječnou věc zřejmě nepřišli.

Mirek je ztělesněním ideálů, na kterých klub stojí. Že z Mirka vyzařuje cosi velkolepého, to dobře vnímá celé jeho okolí. „Dívka sebou trochu polekaně trhla, ale když uviděla Mirkovu ušlechtilou tvář a ostatní slušně vyhlížející hochy, hned se uklidnila a odpověděla ochotně...“ (s. 222)

Vedoucí klubu nevyuniká jenom mravní ušlechtilostí, ale je také vzorem svou fyzickou kondicí. „[Mirek] Vytáhl se zvolna na zeď silou svých paží, aniž si odřel kolena. Napadlo ho přitom, jak dobré bylo lovení bobříka síly a jeho ustavičné cvičení. Teď se ta síla v pažích tak dobře hodí!“ (s. 237) Ano, ano, díky bobříkům je možno v textu jen tak mimochodem s uspokojením za chvíli konstatovat, že „...pro mrštné a pružné chlapce Rychlých šípů nebylo nic nemožného. Jejich těla, zvyklá na každodenní ranní cvičení, byla nejen štíhlá, ale i ohebná a plná síly.“ (s. 309) Ve srovnání s jinými knihami, především s Hochy od Bobří řeky nebo s Bojem o první místo, se však ve stínadelské trilogii neklade na fyzickou stránku hochů takový důraz. O to více se tu dočteme o zchátralém stavu Vontů, kteří kupodivu mají mezi Druhostraníky pověst nepřekonatelných zápasníků.

Vzorem je i Mirkova otevřenost vůči druhým: „Mirek se nezlobil, že Jarka měl lepší nápad. Nebyl z těch hochů, kteří si myslí, že se musí dělat v klubu všechno podle nich, když jsou vedoucí. Dovedl otevřeně přiznat, měl-li někdy někdo lepší nápad než on. To byla jedna z jeho pěkných vlastností, pro které jej měli všichni hoši tak rádi.“ (s. 295)

„A Mirkovo slovo platilo! Věděli už z dřívějšíka, že jeho rady a různá opatření byly vždy dobré.“ (s. 262) Důraz na ono vždy není náhodný. Mirek skutečně nikdy v ničem nekolísá děle, než na zlomek vteřiny. Pokud selhává, tak pouze nevině.

Ostatně hned na začátku je jednání vůdce klubu jasně předznačeno: „Mirek, sám chlapec vzácně ušlechtilý, měl jedinou snahu, udělat z Rychlých šípů vzorné hochy, čestné a dobré. Netrpěl jim ani jedno hrubé slovo, rozebíral každý jejich čin, který byl něčím nesprávný... Ano, Mirek byl správný chlapík na svém místě. Takoví by měli být všichni hoši, kteří kamarádí s mladšími.“ (s. 43)

Mirek zakolísá pouze jednou, když se stydí přiznat v klubu problémy ve škole a klub ho začne podezírat z něčeho nekalého, když najednou nejen nemá čas chodit do Stínadel, ale navíc si ho Vontové pletou s jeho dvojníkem Mirkem Danešem. Vše se vysvětlí, dvojník je odhalen a Mirek se ve škole rychle zlepší.

I ve vypjatých okamžicích, jako je vykopávání staré vontské kroniky na Červených schodech, stačí ještě Červenáček pomáhat ženě s dětským kočárkem. „Mirka Červenáčekův dobrý čin uspokojil. Vědomí, že každý člen jejich klubu jen dychtí pomáhat komukoliv a kdekoli, dobře působilo.“ (s. 262)

Pokud se už v příběhu musí vyskytnout Mirkův dvojník, který je mu kvůli zápletce se záměnou zcela podobný, přece jen musí z jeho zjevu vyzářovat cosi „nemirkovského“. Stínadelské zlo se dere přes vnější podobu na povrch: „*Teď, při bedlivější a delší prohlídce dvojníkovy tváře Jarkovi připadalo, že přece jen jeho oči mají tvrdší pohled než oči Mirkovy. Také jeho hlas byl jiný.*“ (s. 300) Tak, jako mají celé Rychlé šípy svůj stínový protipól v Bratrstvu kočičí pracky, má ho zde dokonce i sám Mírek. Něco takového tu není řečeno o žádném jiném členu klubu. Naprosto dobrý a čistý Mírek si svůj protipól téměř vynucuje. Ani Tonda Plíhal, ani komické Dlouhé bidlo, o kterém se mluví pouze ve středním rodě, nemohou tuto úlohu důstojně zastávat. Nutno ale dodat, že všechny možnosti této konfrontace autor nevyužil. Lépe řečeno, nevyužil nic kromě možnosti vyřešit problém s domnělým Mirkem zrádcem a vše ostatní z napětí mezi postavami nechal ležet ladem.

„Odhalení“ Rychlých šípů jako domnělých zrádců dává možnost věnovat důrazný odstavec obecnému pojednání o věrnosti: „*Přísluví V nouzi poznáš přítele zde platilo více než kde jinde. Přátelé Rychlých šípů se od nich odvraceli, místo aby je hájili, v několika minutách po přečtení Sběrače celé jejich přátelství a věrnost zmizely jako dým větrem odváty. Neboť být věrný není lehké umění! Být věrný, to znamená stát u svého přítele nejenom tehdy, když je na vrcholu své slávy, když nic nepotřebuje, a když spíše ještě rozdává, ale i tehdy, když se řítí do hlubin neštěstí, pomluv a opovržení!*“ (s. 279) Zcela mimoliterárně by stálo za to položit si otázku, zda je tu snad znát reflexe nějaké vlastní autorovy zkušenosti.

Rychlé šípy touží reformovat nejen hochy ze svého okolí, ale jejich ambice sahají mnohem dál. „*Škoda že nemůže být Velký Vontem Losna!*“ *poznámenal Jarka.* „*Mohli bychom jeho prostřednictvím působit na celá Stínadla – a udělat z nich pořádnou čtvrt!*“ Odpůrce Rychlých šípů by tu mohl trochu zlomyslně poznámenat, že by snad bylo nejlépe, kdyby klub obrátil své mesiášské úsilí nejdříve na příslušníky Druhé strany. Ti sice nejsou tak temní a nebezpeční jako Vontové, na rozdíl od Vontů jsou ale poznámenaní pozoruhodnou neschopností cokoli zorganizovat, vzhopit se k akci, neustále kolísají ve svých hodnoceních a bez Rychlých šípů nedají ani ránu. Přes četné *báječné* sportovní i jiné podniky pořádané klubem RŠ, nejsou Druhostraníci s to vyrovnat se Vontům, líčeným jako na jednu stranu pohublá bledá existence, na druhou ale jako nadané sebevědomím a nebojácností. Vontové jsou sebejistí nejen ve skupině, ale také jako jednotlivci. Rychlé šípy vůbec působí ve svém heroickém úsilí poněkud osaměle, přinejmenším co se Druhé strany týče.

Nelze pominout ještě věčný protipól Rychlých šípů, Bratrstvo kočičí pracky. Dozvídáme se o nich neustále, že *jsou spíše nedobří než dobří*, a do Stínadel se vydávají z rozličných temných pohnutek, nicméně vydávají. Mnoho lepších *hochů* z Druhé strany zůstane doma, zatímco tento vzor zbabělosti je ve Stínadlech pečený vařený a zdá se, že tam také kvůli své neobratnosti trpí mnohem víc než Rychlé šípy. Autora snad nelze podezírat z toho, že by chtěl naznačit, že i vadná motivace může vést

k heroickým výkonům. Spíše se Bratrstvo s Dvorečáky do Stínadel vydávat musí, aby měly RŠ svůj protipól vnášející do děje dynamiku. Vontové už tu nestačí, zvlášť když ztratili své jednolitě nepřátelství vůči klubu.

Když se Rychlým šípům konečně podaří dosáhnout tajemného Široka, který má u sebe Tleskačův hlavolam, Široko si špatně vyměří skok z výšky a raněný leží na zemi. RŠ ho nejenom neoberou o ježka v kleci, ale ještě se o něj postarají a nabízejí mu čestné pokračování boje někdy jindy. „*Máme s sebou lékárníčku, ošetříme tě! Schováme tě před všemi pronásledovateli. Nechceme teď na tobě hlavolam, když je ti zle! Až s tebou bude jednou zase všechno v pořádku, zahájíme s tebou znovu boj o hlavolam tvrdě a neúprosně! Ale teď, když se nemůžeš bránit, boj zastavujeme!*“ (s. 357) Zde vstupuje do příběhu opět jakýsi rozměr hry. Snaha o čestné zápolení je pro RŠ důležitější než ježek v kleci. Dala by se tedy položit otázka, oč jim jde skutečně, o hlavolam, nebo o hru? Nezapomeňme, že zde ale o žádnou hru nejde, žádná pravidla přece nebyla dána a dobře to vědí třeba Vontové. Těžko bychom uvedli nějaké důvody, proč by nebylo možné zvládnout obojí najednou, tedy ošetřit zraněného Široka a odebrat mu hlavolam, na který stejně nemá žádná nárok. Jenomže to by čtenářům připadalo přece jen málo košer a navíc by autor přišel o možnost napsat následující větu: „*Kdo jste?*“ *vydrálo se Širokovi namáhavě z úst.* „*Kdo jste, že se mnou jednáte tak neuvěřitelně šlechetně? Každý jiný by využil toho, že jsem pádem na chvíli oslabený, a ježka v kleci by mi vyrval. A vy mi ještě nabízáte pomoc!*“ (s. 357)

DOSPĚLÍ, HOŠI A DÍVKY

„*Vontové se nezalekli ani dospělého člověka.*“ (s. 35) Jenomže kdo je to ve stínadelské trilogii „dospělý člověk“? Jsou to rodiče, učitelé, strážníci, prodavači v obchodech a potom jakýsi téměř nepřítomný prvek v ulicích, které jsou spíše plné hochů a dívek.

Pokud jde o rodiče, dozvídáme se o nich především to, že Rychlým šípům mnoho trpí a mají pro ně poměrně pochopení. Rychlonožkův tatínek – jak víme z komiksů – je sice přísný, zato maminka je velmi tolerantní. Mirkova maminka bdí přísně nad Mirkovou školou. Tatínka bychom rádi poznali, neboť je to nepochybně Mírek v dospělém provedení, ale není nám to dopřáno. Významným tatínkem je otec Vládi Dratuše, kolem něhož se točí celá zápletka třetího dílu. Pan Dratuš a jeho kamarádi zapříčinili nechtěně smrt svého kamaráda Dymoráka a mladý Velký Vont je tak jako jeho syn snadno vydíratelný.

Dospělí vystupují velmi často jako negativní postavy, za všechny by stačilo jmenovat Mažňáka seniora, vraha Jana Tleskače. Jsou to právě dospělí, kteří nechtějí přiznat mládeži ve Stínadlech právo na hřiště a se kterými musí bojovat Vojtěch Vont. „*Dospělí lidé nechtěli tehdy ani slyšet o tom, aby hochům a děvčatům nějak pomáha-*

li! Když Vojtěch Vont podal za všechnu stínadelskou mládež žádost městským úřadům, aby zřídily ve Stínadlech hřiště, které tam až dosud nebylo, pobouření dospělých dostoupilo vrcholu.“ (s. 336) Dospělí pohrozili Vojtěchu Vontovi dokonce soudním stíháním za pobuřování.

Trilogie má dvě pozoruhodné kladné dospělé postavy. Jednou je strážník zvaný na Druhé straně „Usměvavý“. „Hovořil přátelsky s chlapci a děvčaty, dohlížel na pořádek při kuličkách, a když nebylo na ulicích mnoho lidí, zakopal si s hochy, nebo alespoň soudcoval.“ (s. 219) Druhou kladnou dospělou postavou je ředitel školy, kam chodí Rychlé šípy ve třetím dílu. Zde je již průlom dospělého světa do uzavřené atmosféry téměř brutální. Postava ředitele je navíc funkčně zcela zbytečná. Kvůli ději není vůbec nutno, aby Rychlým šípům půjčoval rozmnožovací stroj na psaní TAM-TAMU, dokonce aby k TAM-TAMU musely RŠ kvůli hodnému řediteli a úliťbě nepřejícím úřadům přidávat školní věstník! Jaký je to rozdíl oproti prvnímu a druhému dílu, kde je jasně řečeno (o starém Mažňákovi a jeho pokusu ukrást ježka v kleci na zasedání Vontské rady): „Po těchto minutách zasáhl tehdy do vontských jednání dospělý člověk, který způsobil úplný rozvrat celé organizace Vontů.“ (s. 311) Vpád „dospělého“ do chlapeckého světa Rychlých šípů a Stínadel má vždy katastrofální následky a nejhroší (pro příběh) v takovém případě, že tento „dospělý“ bude ještě navíc hodný.

Pozoruhodné je i to, jak beze stop mizí z tohoto uzavřeného světa ten, kdo dospěl. Například Vojtěch Vont musí být stále ještě fyzicky naživu a kdesi přítomen, ale nikdy se nevynoří.

Rychlé šípy jsou ve věku prepubertálním či již pubertálním, ale o ženy nemají přílišný zájem. Přítelkyně Rychlých šípů Tonča Sedlářová, „zlatá Tonča“, které svěřili dopis pro rodiče, kdyby se jim za první cesty do Stínadel něco stalo a oni se včas nevrátili, „...byla docela rozumné děvče a Jindra jí mohl věřit, že vše dobře zařídí. To je, že nepoběží hned s brekotem k nim domů vyburcovat celý barák, jakmile se jen trochu setmí.“ (s. 55) Jinak dívky za mnoho nestojí. Ty z Druhé strany byly i proti tomu, aby Rychlé šípy pomáhaly Velkému Vontovi Vláďovi Dratušovi. „...ta druhá [polovina] – a tu tvořila většinou děvčata – tvrdila, že nikdo ... nemá právo zasahovat tak neústupně do stínadelských ... záležitostí.“ (s. 448) Ve třetím díle nalezneme dokonce dívčí klub Amazonky, „tři děvčata zvláštních rázných typů,“ (s. 480) které dokonce po krátké bitce odeberou Rychlým šípům ježka v kleci. Slečny jsou to svérázné. Tato „holčičí parta... neuznává vůbec žádnou vontskou organizaci, je hrozně proti Žlutému květu a Vláďovi Dratušovi prý nemůže přijít na jméno! Kdyby prý byl co k čemu, tak prý vontskou organizaci zruší a bude prý pokoj! I někteří kluci mají z Amazonek strach!“ (s. 379) Proti nim je proslulá Haha Bimbi, vlastním jménem Alžbětina Prknářová a také sekretářka party Podkováků, pouze komickou figurou. Nakonec se ale i Amazonky projeví jako poněkud naivní holčičky, které manipuluje Vont Rejholec.

NA KONEC

V této úvaze jsme nepochybně nemohli postihnout mnoho důležitých věcí, které se týkají jak tvorby Jaroslava Foglara, tak celého stínadelského příběhu. Otázkou zůstává, zda se jedná již o příběh uzavřený. Všimneme-li si celkového trendu, zdá se nám poněkud sestupný. S každým dílem ubývá tajemnosti a syrově úsporného výrazu, takže si lze přát, aby k dosavadním dílům již žádný další nepřibyl. V každém díle lze nalézt něco, na co lze navázat v dílech dalších. Některé nedořešené otázky a náměty zůstávají: odkud pocházel Jan Tleskač a kdo je tvůrcem jeho hlavolamu? Jak to, že když ho s ježkem v kleci v ruce našli jako malé dítě, uměl s ním zacházet? Co dnes dělá Vojtěch Vont? Co obsahují další dva svazky vontských kronik? Psát je tedy o čem. Je ale možno na konci devadesátých let znovu – být jen literárně – vytvořit atmosféru let, ve kterých vznikaly dva první díly? Další díl stínadelského příběhu bychom mohli přijmout zřejmě jen tehdy, kdyby nebyl uměle vytvořen, ale stal se skutečně kdysi „za onoho času“. Pak by snad nehrozila demolice Stínadel, přislíbená na konci druhého dílu a předznamenaná účastí komiksových Rychlých šípů na stavbě mládeže. (Vpřed 1948)

Medailon MARTINA VALÁŠKA jsme otiskli v čísle 1/1996

Medailon JANA JANDOURKA jsme otiskli v čísle 5/1992. Od té doby vydal knihu Pohanokřesťanské meditace (Sít, Praha 1995). Nakladatelství Lidové noviny připravuje na druhé čtvrtletí vydání románu V jámě Ivové. V současnosti pracuje na románu Volný pád, z něhož přinesly ukázkou minulosti 2 – 3/1996, a na knižním rozhovoru s P. Tomášem Halíkem.